

2000. II. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

4.

Scholastica

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

B. VARGA ÉVA, FÜLÖP ZSUZSA, LÉNÁRT LEVENTE,
KONTOR ISTVÁN, PÁLFFY ISTVÁN, RADNAI ZSÓFIA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (PÉCS), FÖLDES CSABA (VESZPRÉM),
GÖMÖRI GYÖRGY (CAMBRIDGE), KABDEBÓ TAMÁS (MAYNOOTH),
KOCSÁNY PIROSKA (DEBRECEN), SZÉPE GYÖRGY (PÉCS),
TAKÁCS FERENC (BUDAPEST)

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar, Modern Filológiai Intézet

Miskolc-Egyetemváros 3515

Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

ISSN 1585-0439

2000. II. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

E szám lektorálásában részt vettek:

BECK ANDRÁS, BARTHA CSILLA, BODNÁR ILDIKÓ, WALTER FANTA,
KRÉKITS JÓZSEF, MESTERHÁZI MÁRTON, PÁLFFY ISTVÁN,
SARBU ALADÁR, SZATHMÁRI ISTVÁN, SZÉPE GYÖRGY

Olvasószerkesztő

BODNÁR ILDIKÓ

Angol rezümé és korrektúra

SOHÁR ANIKÓ

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

A kiadvány megjelenését támogatta

EU PHARE Regionális Kísérleti Program Alap
HU 9705-0201-0009 szerződés
311.projekt

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás, kötés: Syculus Kft., Budapest
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Nyelvtudomány

- Jászay László
Megjegyzések az aspektus tipológiájához 5

Irodalomtudomány

- Séllei Nóra
Gertrice/Altrude (ön)életrajzai – 1. rész 18
- B. Varga Éva
An Apologia of His Own: Oscar Wilde's Salome 33
- Kontor István
Misztika és/vagy különbélke? Egy fordítói (ön)értelmezésről 42

Határtudományok

- Molnár Katalin
Különös stílusházasság: a folklór és a rap 63

Kisebbségek – nyelvi és kulturális kérdések

- Göncz Lajos – Kontra Miklós
„Feminizálás” a kárpát-medencei beszélőközösségek nyelvhasználatában 83
- Pintér Márta
The Reviving Language of a Long-challenged Community. The Position of the Irish Language in Northern Ireland 97
- Kabdebó Tamás
Irish Culture and the European Union 123

Konferenciabeszámolók

- Pap Erika
Lavant-Symposion 127
- Bodnár Ildikó
Beszéd kutatás 2000 129

Könyvszemle

Pálffy István

Szaifkó Péter: Shakespeare és az angol klasszikus történelmi dráma – kritikátörténeti áttekintés 132

Pap Erika

Christine Lavant: Das Kind 133

Kabán Annamária

Szabó Zoltán: A magyar szépirói stílus történetének fő irányai 135

English Summaries 138

Konferencianaptár 140

Útmutatók

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 143

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 145

Visszanéző 146

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok 96

Megjegyzések az aspektus tipológiájához

Jászay László

A nagy múltra visszatekintő szláv és más nemzetközi aspektuskutatások mellé az elmúlt évtizedekben – elsősorban Kiefer Ferenc, Wacha Balázs és Pete István ide vonatkozó munkáinak köszönhetően – a magyar nyelvben megnyilvánuló aspektuális jelenségeket kutató hazai nyelvészet is felzárkózott. Eleendő ismeretek birtokában célszerűvé vált az adott jelenséget egy tágabb kontextusban is bemutatni, összehasonlítva a más nyelvekben fellelhető analóg jelenséggel. A nyelvünkben meglévő aspektusnak areális-tipológiai szempontú bemutatása (Kiefer 1996) egyben arról is képet ad, hogy a különböző nyelvekben egyedi módon megnyilvánuló aspektus tartalmi lényege alapvető közös elemeket tartalmaz. A jelen dolgozat is az összehasonlító, tipologizáló megközelítést helyezi előtérbe, áttekintve a főbb általános kérdéseket, és részletesebben szólva az olykor túlzottan is egységesnek tekintett szláv aspektusról, mely nyelvenként (ill. nyelvcsoportonként mint keleti, nyugati és délszláv) az alapvető közös vonásain kívül egyedi sajátosságokat is felmutat.

1. Általános kérdések

A különböző nyelvek aspektusának, ill. aspektusszerű jelenségeinek tanulmányozása, a kontrasztív aspektuskutatások nagymértékben hozzájárultak az aspektus általános fogalmának a tisztázásához. Nyilvánvalóvá vált, többek között, hogy az aspektus fogalmán bizonyos nem szláv nyelveket illetően olyan tartalmat értettek és értenek ma is, ami a szláv nyelvleírási hagyományok szerint nem ide tartozik. Karel Horalek úgy foglal állást, hogy a *vid* (azaz az aspektus) sajátosan szláv jelenség, mert amikor más nyelvekben *vid*-ről beszélnek, ezen egészen mást értenek (Horalek 1967: 170). Ennek bizonyára az a magyarázata, hogy az aspektus számos nyelvben (pl. újlatin, germán nyelvek) nem önálló, mintegy „független” kategóriaként jelenik meg, hanem elválaszthatatlanul beépül a magyarnál és a legtöbb szláv nyelv-nél árnyaltabban tagolt időkategóriába, ezen kívül a kimutatható aspektuális oppozíciók jellege is eltér a szláv nyelvekétől. Az is kiderült (s erre a szláv nyelvek körében is akad példa), hogy sokáig az *Aktionsart* (akcióminőség, cselekvésmód) fogalmát azonosították az aspektussal (Belić 1924:1–11)¹, jóllehet ezek világos és elengedhetetlen megkülönböztetése már a XX. század elején felvetődött a szakirodalomban (Agrell 1908). Az aspektológiai irodalom mai értékelése szerint célszerű egy tágabb aspektuális mezőről

(аспектуальность, Aspektualität, field of aspect) beszélni, amelynek centrumát, úgymond „morfológiai magját” alkotja a voltaképpeni aspektus (a szláv nyelvekben ez morfematikusan is jelölt igeaspektus), s ennek a szűkebb, ill. tágabb környezetét (perifériáját) képezik a különböző akcióminőségek valamint a cselekvés lefolyásának jellegére utaló határozószók. Az aspektus és a vele szemantikailag szorosan összefüggő akcióminőségek objektív megkülönböztetése a szláv nyelvekben természetesen kevésbé okoz nehézséget, mert az igék jelentős része szabályszerű oppozíciókba, ún. aspektuspárokba rendeződik (ilyenkor a két szembenálló ige lexikai jelentése azonos), amelyektől általában megbízható kritériumok alapján el lehet határolni az akcióminőségek szemantikai-modifikációs képzéseit, azaz a morfológiailag kifejezett idő-, mennyiség- és minőségbeli módosulásokat.

A különböző nyelvek aspektusjelenségének összehasonlítása feltételezi, hogy elfogadjunk egy olyan egyetemes, általános érvényű definíciót, amely minden nyelvre nézve igaz, és ennek alapján pontosíthatjuk az egyes konkrét nyelvekre vagy nyelvcsaládokra vonatkozó aspektusdefiníciókat. Jelenlegi ismereteink szerint egy ilyen egyetemes meghatározásnak leginkább B. Comrie definíciója felel meg, mely szerint az aspektus a szituáció belső időstruktúráját jelöli (Comrie 1976: 3). Ezt többen, kissé módosítva, a mondat ill. az esemény (a tág értelemben vett igei cselekvés) belső struktúrájára vetítve alkalmazzák (vö. Kiefer 1992: 797–886; Kiefer [é.n.]: 276). Ezekkel a meghatározásokkal jól „megfér” az utóbbi évtizedek szláv aspektológiájában uralkodóvá vált meghatározás, mely szerint az igeaspektus a cselekvésnek a maga belső határához való viszonyát fejezi ki. A szintén elterjedt (s nemcsak a szláv nyelvleírásokban felhasznált) A. M. Peskovszkij-féle definíciót, mely szerint az aspektus a cselekvés időbeli lefolyásának és elrendezettségének a jellegét jelöli (Пешковский⁷ 1956: 105), nem tartjuk kielégítőnek, lévén túl általános, egyrészt egyáltalán nem zárja ki az akcióminőség-képzéseket, másrészt pedig „a cselekvés lefolyásának jellege” könnyen felidézhet olyan képzeteket is, amelyeknek nincs köze magához az aspektushoz (vö. az olyan módhatározós cselekvéseket, mint pl. *быстро писать* / *написать* : *gyorsan ír* / *megír*, / *плохо выражаться* / *выразиться* : *rosszul fejezi ki magát*, *вежливо здороваться* / *поздороваться* : *udvariasan köszön* stb.).

A szituáció (mondat vagy mondatbeli igei cselekvés) belső időstruktúráját a tipológiailag eltérő nyelvek igen különbözőféleképpen fejezhetik ki.

Maga az aspektusrendszer is sokféle lehet: *a*) morfológiailag domináns (igei képzők) – a szláv aspektus jellegzetesen ilyen, *b*) szintaktikailag domináns (kompozicionális), *c*) körülírással, *d*) az ige lexikai jelentéséből következő ún. eseményaspektus-jelentés, *e*) az igeidő-rendszerrel összefonódó aspektuálisan valójában jelöletlen aspektus, *e*) a teljesen jelöletlen fogalmiszemantikai aspektus, amikor a tagmondatok vagy szomszédos mondatok egymáshoz való viszonya alapján határozhatjuk meg a befejezettséget vagy a folyamatosságot. A magyarban a *d*) kivételével mindegyikre találunk példát,

a németben viszont a *d*) jelen van, ugyanakkor az *a*) sajátosság nem releváns tényező. A magyar nyelv egyben kiváló példája annak, hogy az aspektusjelentés kifejezésének változatos eszköztára lehet: igekötő, képző, igekötő hátravetése, igekötő ikerítése (*meg-megáll*), a névelő megválasztása, a tárgy jellege, lexikai jelentés, körülírások, a kontextusból való levezethetőség stb. A kérdéshez kapcsolódó bővebb (a Kiefer 1992 esetében teljesnek tekinthető) aspektusleírásokat lásd: Kiefer 1992: 797–886, Kiefer 2000, 275–305, Pete 1994a, Pete 1994b, Wacha 1983, Wacha 1989, Wacha 1990, Pátrovics 2000, 148–158. A tipologizálás nehézsége elsődlegesen éppen abban rejlik, hogy egyes esetekben meglehetősen heterogén az az eszköztár, amely aspektusjelentéseket képes hordozni, s közülük nehéz kiemelni a domináns, reguláris aspektusképzési eljárást, sőt ez nem is mindig lehetséges. Míg a magyar nyelvet illetően a mondataspektus vagy morfológiai igeaspektus dilemmája eltérő álláspontokhoz vezetett (vö. Wacha 1990, Kiefer 1992, Pete 1994a), a szláv nyelvekben ez a probléma nem áll fenn: az alapvető aspektusformáló tényezőt az igepárok (szemléletpároknak, aspektuspároknak) nevezett perfektív–imperfektív opozíciók jelentik, melyek szembenálló tagjai ugyanakkor azonos lexikális jelentésűek.

A különböző nyelvekben különböző típusú aspektusbeli opozíciók létezhetnek, nem feltétlenül a szláv mintájú perfektív–imperfektív opozíció, s nem is feltétlenül csupán egyetlen szembeállítás. Külön opozícióról akkor célszerű beszélni, amikor ez a nyelvben formálisan, formai jegyhez kötötten is megjelenik. Egyébként természetesen a szláv perfektív–imperfektív aspektuson belül is többféle szemantikai (belső jelentésű) opozíció állapítható meg. Azon túlmenően, hogy az opozíciók lehetnek ekvipolensek (egyenrangú tagok, mindkettő szemantikailag jelölt) vagy privatívok (szemantikailag jelölt tag jelöletlennel áll szemben), azok különböző aspektusjelentésekben jöhetnek létre. Az angolban például az alapvető szembeállítás az aktuális folyamatot kifejező, jelenben, múltban, jövőben egyaránt használatos progresszív (a *be -ing* szerkezet) és a nem progresszív (ez utóbbi formailag és szemantikailag egyaránt jelöletlen), de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a habituális (*used to be*) – nem habituális szembeállítást sem. Az oroszban a progresszív és a habituális használat egyaránt az imperfektív igehez van kötve, formailag nincs külön ilyen aspektus, ezzel szemben a csehben (és a vele közeli rokonságú szlovákban) az uzuális cselekvések kifejezésére rendszeresen képezhető iteratív formák állnak rendelkezésre². A progresszív a magyarban is bizonyos szabályszerű formai megjelenési módzatokhoz van kötve (az *éppen* határozó, az igekötő hátravetése), de ezt tekinthetjük a folyamatjelentés egyik alapvető fajtájának, és leírhatjuk a folyamatos–befejezett, ill. folyamatos–nem folyamatos szembeállításon belül. Mindazonáltal célszerű, amint erre Wacha Balázs rámutat, egy ún. közlő (tényközlő, faktív) jelentésű aspektust, továbbá egy hangsúlyosan közlő, ún. egzisztenciális jelentésű aspektust is fölvenni, melyek elkülönülnek mind a befejezett, mind a folyamatos jelentéstől (vö. Wacha 1994: 11–12). Ilyen egzisztenciális je-

lentésű mondat például: *Mentem már fel gyalog is.* (Vö. a folyamatos *Éppen mentem fel gyalog*, ill. a befejezett *Felmentem gyalog* mondattal). Az egzisztenciális tényközlő aspektusjelentés szláv megfelelőiről szó esik a 2. részben, annyit azonban itt is megjegyzünk, hogy az orosz ebben a jelentésben kötelezően imperfektív igét használ.

Ahhoz, hogy a szláv aspektust az általános definícióhoz képest pontosabban meghatározzuk, tisztáznunk kell, mi az a sajátosság (mondhatnánk: minimálisan szláv modell, „szláv invariáns”), ami mindegyik szláv nyelvváltozatban kimutatható. Első megközelítésre úgy tűnik, ez a sajátosság a szabályos igepárokba (aspektuspárokba) való rendeződés, vagyis olyan oppozíciók létrejötte, amelyeknek a tagjaiban a különbséget az azonos lexikai jelentésen belül az elsődlegesen grammatikai, aspektusbeli (a szlávban perfektív–imperfektív) különbség eredményezi. Ugyanakkor azonban a különböző nyelvelírásokból ismert, hogy hasonló típusú szembeállításal más nyelvekben is találkozhatunk, miközben egyes nyelvekben (pl. a koreaiiban) az iterativitás is jelölt. Pátrovics Péter értekezésében hiteles monográfiákra támaszkodva összefoglalja az aspektuális oppozíciók szerveződését, érdekes adatokat szolgáltatva számos ritka, egzotikus nyelvről (Pátrovics 2000: 56–82). I. O. Gecadze tanulmánya arról tudósít, hogy a grúz nyelvben az aspektus olyan alapvető igei kategória, amely igekötőkkel (preverbumokkal) képzett aspektuspárokra épülve az aspektuális mező stabil centrumát alkotja (Гецадзе 1984: 260–261). A „szláv modellhez” hasonló jelenség a magyar nyelvben is kimutatható, amennyiben bizonyos igekötők oly módon képesek perfektiválni, hogy lexikailag „kiüresednek”, grammatikalizálódnak. Leginkább a *meg-* igekötő képes tisztán perfektiváló funkcióra (*megfőz, megír, megmér, meglöcsöl*), de más igekötők, ha ritkábban is, szintén lehetnek aspektusképzők. Például *el-* (*elromlik, elkészít, elolvas*), *ki-* (*kialakul, kiszellőztet, kitakarít*), *fel-* (*feldarabol, felforrall, felsorol*), *le-* (*ledarál*), *be-* (*besötétedik*) (vö. Kiefer 1992: 830). Az már más kérdés, hogy az ilyen igepárok tagjai többféle kontextusban is nem „szláv minta szerint” funkcionálnak (egyébként, amint látni fogjuk, funkcionális eltérések a szláv nyelveken belül is előfordulnak), továbbá szempontunkból az is mellékes, hogy ezeket az igepárokat nem tekinti senki sem egyetlen igei lexéma két nyelvtani alakjának. (Egyébként ez a nézet már a szláv prefixális párokat illetően is elavultnak számít, sőt több nyelvész szerint a szuffixális párokra nézve is tarthatatlan.) E helyen inkább azt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy a lexikális módosulásoktól mentes igekötős perfektiváció lehetősége végül is a szláv nyelvekkel közös vonás. Érdeemes arra is utalni, hogy e vonatkozásban a prefixális orosz vidpár-képzés és a megfelelő magyar igepár-képzés között Pete István több cikkében is a megdöbbentő elvi (és részben funkcionális) hasonlóságot emeli ki (Pete 1994a: 240–247, Pete 1994b: 70–84).

Minthogy a prefixális, tisztán aspektusképző perfektiválás nem kizárólagos szláv jelenség, azt kell mondanunk, hogy a szláv aspektusmodell egyedi sajátossága a szuffixális imperfektiváció lehetőségében rejlik. Ez azt ered-

ményezi, hogy funkcionálisan nagyjából egyenértékű aspektuspárok létrejöhetnek mind a perfektiiváció, mind az imperfektiváció folyamatában. Imperfektiváció útján (szuffixális tőnyújtással vagy tőhangváltással) létrejött aspektuspárok kisebb számban ugyan, de előfordulnak a balti nyelvekben is, ám ezt inkább a balti-szláv nyelvrokonságot igazoló adaléknak kell tekintenünk. Az elmondottak fényében a szláv aspektus meghatározását több sajátosság figyelembevételével próbáljuk pontosítani. A szláv aspektus egy morfémasan jelölt, de szintaktikailag is kifejezett morfológiai kategória, amely a cselekvés időbeli lefolyását belülről jellemzi, a cselekvésnek a maga belső határához való viszonya alapján. Ez olyan perfektív–imperfektív igei szembeállítás jelent, amely prefixális és szuffixális képzés segítségével (a perfektiválás és az imperfektiválás folyamatában) jön létre, és képes megőrizni az adott oppozíciót azonos lexikai jelentésen belül aspektuspárok formájában.³

Amikor az aspektus jelenségének tipologizálására teszünk kísérletet vagy legalábbis némely alaptípust próbálunk meghatározni, első lépésként a nyelvi kifejezőeszközök alapján a következő hármas differenciálás javasolható:

1. Az első típusba azok a nyelvek tartoznak, amelyekben az aspektus mint grammatikai (vagy elsődlegesen grammatikai) kategória a morfológiai oppozíción alapuló szabályszerű rendszert alkot és kifejezése kötelező. Ennek etalon példája a szláv igeaspektus. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem minden igenek van aspektuspárja, ennek elsősorban szemantikai okai vannak, kivált, ha a tisztán grammatikai perfektiválásra gondolunk – általában az eredményképes, célirányos cselekvést kifejező, úgymond, potenciálisan határpontos jelentésű imperfektív alapigék alkotnak párt a realizált határpontú perfektív igékkel. Az ige-párok képzésekor a perfektív igék imperfektiválhatósága sem mindig lehetséges, ennek a szemantikai okokon kívül (mozzanatosság) lehetnek hangzásbeli, voltaképpen formai-képzésbeli akadályai. A morfémas jelöltség következtében a szláv aspektust hagyományosan a morfológiai ige kategóriák között tartják számon, de természetesen az ilyen igeaspektusnak is megvan a maga jellemző szintaktikai kifejeződése, szintagmatikus kötöttsége, az igei lexikális jelentéssel való szoros kapcsolata, sőt, minden igemódban érvényes az adott jelenség pragmatikai keretek között való leírhatósága is. Morfológiai nyelvtani kategóriaként való kezelése mellett az szól, hogy csaknem minden ige, s nemcsak a páros igéknek, eleve meghatározott aspektusa van, amit izolált formában (kontextus nélkül is) bizonyossággal meg lehet állapítani. (A kivételt a kettős aspektusú igék összességében kisszámú csoportja képezi, ezek a szövegösszefüggés alapján nyerik el egyértelmű aspektusbeli meghatározottságukat.)

Érdekes megemlíteni, hogy Pátrovics Péter, elfogadva az általunk korábban javasolt tipologizálás lényegét (Jászay 1993: 64–69), a szláv és balti nyelveken kívül J. L. Bybee munkája alapján (Bybee 1985) az első kategóriába sorol még számos ritka nyelvet, a már említett grúzon és a sémi nyelveken kívül olyanokat, mint a baszk, a burusaszki, a mivok, a kivai, a logbara, a

navatl, a pavni, a tem, a tuareg, a janomama, a jukagir, a hausza, a koreai (Pátrovics 2000: 67–71).

2. A második típusba tartoznak a kevésbé grammatikalizált, morfológiailag kevésbé jellemzett aspektusú nyelvek, melyekben nincsenek rendszeres képzésű ige párok, bennük nagyobb szerepet kap az aspektus kompozicionális kifejezése. Maga az aspektus az ige nék annyiban a sajátja, amennyiben mint eseményaspektus annak lexikai jelentéséből ez nyilvánvalóan következik. Például a *to find / finden / talál* vagy *to lose / verlieren / elveszít* igelek eleve perfektív-rezultatív jelentésűek, ezért ezektől az angolban idegen is a *be -ing* szerkesztésű progresszív használat.⁴ Ebben a típusban az aspektus fő hordozójának nem a meghatározott morfológiai jegyek tekintendők, hanem egyfajta vegyes, ill. kombinált eszközrendszer, amelynek érvényessége sem mindig abszolút. A magyar nyelvet feltétlenül ebbe a kategóriába tartozónak tekintjük. Az angol nyelv megítélése már problémásabb, csak bizonyos fenntartásokkal sorolhatnánk ide, annyiban, amennyiben nincsenek morfológiai ige párok, másfelől azonban a progresszív az adott helyzetben kötelező és formálisan is jelölt oppozíciót alkot a nem progresszív jelentésű egyszerű igealakokkal. Szabályos privatív oppozíciónak látszik a segédigével kifejeződő habituális (*used to be*) – nem habituális szembeállítás is. Több érv szól az újlatin nyelvek aspektuskifejező eszközrendszerének a második típusba való sorolása mellett (vö. Pátrovics 2000: 73–74).

3. A harmadik típusban az aspektus formai jellemzők hiányában gyakran mint fogalmi-szemantikai kategória ragadható meg, amiből az következik, hogy kifejezése nem rendszeres, nem kötelező, valamely aspektuális jelentést a szövegösszefüggés, az adott szituáció alapján érthetünk meg. Az egyértelmű aspektusjelentéseket az igei lexikai jelentés vagy egyéb lexikai elemek hordozzák. Fenntartva, hogy a típusok egymástól való elhatárolásakor mindenekelőtt bizonyos jellemzők dominanciájáról van szó, idetartozónak véljük a német és a holland nyelvet, ill. Pátrovics kifejtése alapján (Pátrovics 2000: 77) a skandináv nyelveket is. Jóllehet a magyarban is előfordulnak ilyen esetek, több tény szól a második csoport mellett, mert dominánsabb a formai jegyekhez kötött aspektus (igekötős perfektíválás, folyamatosítás az igekötő hátravetésével, a határozott, a határozatlan vagy a zéró névelő megválasztása). Pátrovics értekezésében a finn is a harmadik csoportba nyer besorolást (több igeidő, körülírások, az igekötők hiánya), ugyanakkor az általunk feltétlenül hitelesnek tartott szakirodalom alapján (Tommola 1986) a finn aspektust azért a második csoporthoz közelállónak kell tekintenünk, mert a leírások alapján a finnre jellemző ún. „esetaspektus” kifejezése rendszerszerű jelenségnek látszik (itt a rezultatív-perfektív jelentésű teljes tárgyát jelölő accusativusról van szó). Feltehetően a ritka nyelvek köréből is több ebbe a csoportba tartozik, Pátrovics (i.m.: 82) B. Comrie egyik újabb tanulmányára hivatkozva (Comrie 1997: 115–221) itt említi a Pápua Új-Guineában beszélt újmelanéz (tok piszin) nyelvet.

2. Sajátosságok a szláv nyelvekben

Jóllehet a szláv aspektuskategóriát összességében joggal tekinthetjük egy morfológiailag szabályosan kifejezett, etalonszerű igeaspektusnak, mégsem alkot olyan tökéletes alaktani rendszert, mint amelyet a nem szlavista nyelvészek bizonyos egyszerűsített leírások alapján látni vélnek benne. Arról már fentebb is szó volt, hogy nem minden igenek van aspektuspárja: előfordul, hogy egy páros igenek valamely más szláv nyelvben pár nélküli imperfektív vagy pár nélküli perfektív ige felel meg. Az aspektuspárok létrejöttében fontos szerepet játszó perfektiváló folyamat azért problémás, mert nehezen vonható meg a határ a valóban tisztán aspektusképző funkciójú prefixumok és a lexikailag is bizonyos mértékben terhelt perfektiváló prefixumok között. Érvényes ez az olyan poliszém igékre is, melyek különböző jelentésekben, jelentésárnyalatokban más-más prefixummal perfektiválódnak. Ebből adódóan az igepároknak létezik egy szűkebb, ún. prototipikusnak tekintett, senki által sem vitatott, ill. tágabb, liberálisabb értelmezése, s maga a jelenség nézetünk szerint leírható mezőszerkezetben, a centrum–periféria elve szerint (vö. Ясаи 1997). Általánosan elfogadott (s egyben teljesen logikus is) az a nézet, hogy az olyan imperfektív igék rendelkeznek törvényszerűen maguk mellé perfektív párt, ahol a jelölt cselekvésnek van természetes végkifejlete, a cselekvés szemantikailag előremutató, célirányos, azaz potenciálisan határpontos. Ennek ellenére léteznek ún. nem határpontos igepárok is (az oroszban pl. a *viszonyul* igenek van bef. párja: *относиться – отнестись*), másrészt (igaz, ez kivétel, mint egyetlen általunk ismert példa), a *бымощать* ‘zsarolni’ jelentésű határpontos ige nem rendelkezik perfektív párja. Még a közeli rokonságban lévő szláv nyelvek között is (pl. orosz és ukrán) előfordulhat, hogy egy pár nélküli ige a másik nyelvben igepár felel meg (a példákat lásd alább).

Az ideálisnak elképzelt rendszernek mintegy ellentmond az a tény is, hogy az igepárok, ill. a pár nélküli perfectiva tantum és imperfectiva tantum igék mellett stabilan jelen vannak a kettős szemléletű igék is (köztük szláv eredetűek is), melyek aspektusa morfológiai szinten meghatározatlan. A kettős aspektusú szláv igék esetében éppúgy mondataspektusról kell beszélnünk, mint például a magyarban az **Egész nap lomtalanítottunk** (foly.) és **Az utcát egy hét alatt lomtalanították** (bef.) esetében (bővebben: Kiefer 1992: 832–833, ill. ennek kiegészítése: Pete 1994a: 242). Az összkép azért is bonyolult, mert a kettős aspektusú igék egy része prefixummal perfektiválható, s ilyenkor az eredetileg kettős aspektusú puszta ige előbb–utóbb imperfektívvé válik és igepár jön létre (lásd pl. az orosz *характеризовать, демонстрировать* sorsát), továbbá némely esetben a lehetséges tőnyújtás egyértelműen meghatározott imperfektív jelentésű igét hoz létre, aminek következtében a motíváló alapige válhat előbb–utóbb perfektívvé (lásd az *арестовать* példáját). Az átmeneti állapotra jó példa a részlegesen kettős aspektusú *организовать* viselkedése, mely múlt időben perfektív, praesens alakjának egyaránt van

jelen ideje (imperf.) és jövő ideje (perf.), tehát kettős szemléletű, míg az összetett igei állítmány folyamatos infinitívuszos alakja *организовать* helyett *организовывать* (bővebben: Черткова–Чанг 1998; Jászay 1999).

Az is tévhit (maguk az aspektológusok ilyen nem is állítanak), hogy az aspektus a szlávban az igei jelentéstől független kategória. Az ige általános lexikai jelentésétől nemcsak az igék páralkotásra való képessége függ, hanem az egyes belső, specifikus aspektusjelentések (pl. aktuális folyamat, tényközlés, potenciális jelentés) szövegbeli realizálhatósága is. Például az oroszban számos ún. teljesítményige van (a vendleri terminológia szerint „achievements”), melyek imperfektív („folyamatos”) párijától idegen a folyamat kifejezhetősége.

A szláv aspektuson belül megfigyelhető különbségek lehetnek formai vagy funkcionális jellegűek.

A formai különbségek az igepárok képzésmódjával kapcsolatosak. Mind-egyik nyelvben jelen van ugyan a prefixáció (perfektiválás) és a szuffixáció (imperfektiválás), de az igepárok képzését illetően korántsem érvényesül a szimmetria. Eltérés a rokonságilag leginkább összetartozó szláv nyelvek között is lehet. Például a keleti szláv oroszban és ukránban ugyanazt a jelentésű igepárt az egyik nyelvben az alapige prefixálásával, a másikban a befejezett ige szuffixális imperfektiválásával képezzük: *мешать–помешать–кому-л.* ↔ *завадити заважати кому-н; удивиться удивляться чему-л.* ↔ *дивуватись – здивуватись чому-л.* Abban az eltérésben sincs semmi különös, hogy az egyes szláv nyelvek perfektiváláskor más-más prefixumot használhatnak aspektusképző funkcióban. Eltérő a prefixális és szuffixális párok aránya is. A legáltalánosabb (mondhatnánk, abszolút érvényű) az imperfektiválás a bolgár nyelvben, de az oroszban is többségben vannak a szuffixális párok, s viszonylag nagy számban fordulnak elő olyan esetek, amikor a tiszta (azaz grammatikalizált) perfektiválás útján létrejött aspektuspárok befejezett tagja újrafolyamosítható, reimperfektiválható (pl. *пахать–бспахать–бспахивать*), tehát ugyanazon perfektiv ige voltaképpen két, morfológiailag más-más felépítésű (legtöbbször funkcionálisan is kisebb-nagyobb mértékben eltérő) imperfektívummal alkot párt. Az ilyen képződményeket aspektus hármasoknak is tekinthetjük.

Az imperfektiváció mértéke a csehben és a szlovákban kisebb fokú, mint az oroszban, ugyanakkor a szintén nyugati szláv lengyelben összességében valamelyest termékenyebb képzésmód, mint az oroszban (Петрухина 2000: 105).

A formális, képzésbeli eltéréseknél lényegesebbek a funkcionális különbségek, melyek több vonatkozásban is megragadhatók. Természetesen e téren is létezik egyfajta „invariáns”, mely minden szláv nyelv aspektusában alapvető. Kétségtelenül ilyen, hogy imperfektív igét kell használni a folyamatos cselekvés bármely változatának (aktuális, nem aktuális folyamat) kifejezésére, s hogy a perfektiv infinitívusz alak nem kapcsolódik fázisigével⁵, a perfektiv ige eleve összeférhetetlen a folyamatosságra utaló határozószók

osztályával. Minden szláv nyelvben megfigyelhető a két aspektus konkurenciája, amikor az imperfektív ige bizonyos kontextusokban képes a perfektív párját helyettesíteni. Ez azért lehetséges, mert a szláv aspektus gyakran (vagy inkább, elsődlegesen) mint privatív oppozíció funkcionál, s ennek szemantikailag jelöletlen tagja funkcionálisan természetesen tágabb és – ellentétben a jelölt perfektívummal – erősen kontextusfüggő.

A továbbiakban néhány funkcionális különbséget veszünk számba. Szembetűnő különbség van az aspektus megválasztásában az **ismétlődő** cselekvések kifejezésekor a keleti és a nyugati szláv nyelvek között. A nyugati szláv nyelvekre vonatkozó utalásokat s azoknak az oroszral való összehasonlítását elsősorban E. V. Petruhina nemrégiben megjelent monográfiájára alapozva közöljük (Петрухина 2000). Az oroszban – némely speciális esettől eltekintve⁶ – törvényszerű az imperfektív ige használata. A csehben és a szlovákban ez nem általános érvényű, sőt, ellentétben az oroszral, az eredményesen végbement, ill. a hirtelen, váratlan cselekvések ismétlődése többnyire perfektív igével fejeződik ki. A lengyel e tekintetben átmeneti helyzetet foglal el az orosz és a cseh / szlovák között, azaz kevésbé korlátozott a perfektív ige használata iterativitás kifejezésekor, mint az oroszban, de korlátozottabb, mint a másik két nyugati szláv nyelvben (Петрухина i.m.: 66). A csehben és a szlovákban iteratív pozícióban is jelen van a szabályszerű perfektív–imperfektív interpretációs jellegű szembeállítás. Az imperfektív ige esetében az egyes ismétlődő aktusok nem lezárt, folyamatszerű cselekvést, esetleg próbálkozást testesítenek meg. Az iteratív perfektívum és imperfektívum konkurenciája mellett mindenkor megőrződik a kétféle aspektusú cselekvések közötti interpretációs különbség. Az ismétlődő cselekvések aspektuális kifejezőmódjában a nagyfokú azonosság mellett még a cseh és a szlovák között is van különbség, amennyiben a negatív értékű, nem kívánt cselekvés ismétlődése a csehben határozottan a perfektív aspektushoz van kötve, míg a szlovákban ilyen korlátozás nincs, ezért ez utóbbi ebben a vonatkozásban a lengyelhez, ill. az oroszhoz közelít (Петрухина i.m.: 72).

Jóllehet a keleti és nyugati szláv nyelvekben egyaránt képezhetők szuffixális tőnyújtással uzuális cselekvést jelölő iteratívumok, azok valóságos használatát illetően szembetűnő a különbség. A mai orosz nyelvből lényegében kiszorultak az egykor produktívnak számító (de mindenkor csakis múlt idejű alakjaiban használatos) *хаживать*, *сживать*, *писывать* típusú imperfektív igék, míg a csehben és a szlovákban az ilyen típusú jelölten iteratív igék köre meglehetősen széles, és jelen idejű alakjuk is használatos (természetesen nem az 'aktuális jelen' jelentésében), ezért ezekben a nyelvekben nem túlzás egyfajta külön iteratív kategóriáról beszélni. A lengyel nyelv az ilyen alakok képezhetőségét illetően (beleértve a praesens alakokat is) a cseh és a szlovák nyelvhez igazodik, de azok valóságos használatát illetően az oroszhoz áll közelebb, azaz a jelölt iteratívumok helyett általában a megfelelő alapigéket használják. E kérdéssel bővebben számos példa bemutatásával Pátrovics Péter külön cikkben foglalkozik (Pátrovics 1999: 82–87).

Máig megőrződött összetett igeidő-rendszere következtében a bolgár eltér az említett nyelvektől. Az ismétlődő cselekvések kifejezhetők az imperfectum igeidő imperfektív (folyamatos) szemléletével – ez az általánosabb –, ill. ugyanennek az igeidőnek a perfektív alakjával. Az imperfektív imperfectum a befejezettséget nem hangsúlyozó ismétlődő aktusokat jelöl (ún. nem körülhatárolt többszörös cselekvést) (vö. Маслов 1984: 147–148), a befejezett imperfectum által jelölt ismétlődő cselekvés pedig a cselekvésaktusok egészszerű, teljesen végbement voltát emeli ki (vö. uo.: 174–177, 179). Itt érdemes rámutatni a bolgár nyelv unikális időaspektus rendszerére, amelyben a szintetikus alakokkal kifejezett aorisztosznak és imperfectumnak egyaránt van imperfektív és perfektív aspektusuk. Ezek kombinációiban a perfektív aorisztosz és az imperfektív imperfectum alkotja az alapvető oppozíciót. Az aorisztosz és az imperfectum a mai szerb és horvát nyelvben is megvan, de itt az imperfectumnak csak imperfektív aspektusa van, az aorisztosznak pedig a perfektív szemléletű alakja mellett az imperfektív alak erősen korlátozott, ritkán használatos (vö. Маслов 1984: 20, Raguž 1997: 181–186).

A narratív szövegekben gyakran szereplő **praesens** alak (praesens historicum, történeti jelen, elbeszélő jelen) szemléletesebbé teszi a megfigyelés pillanatával mintegy egyidejűként interpretált elbeszélés eseményeit. Az oroszban (néhány kivételes esettől eltekintve) az elbeszélő jelen pozíciójában imperfektív igét használunk akkor is, ha lezárult, perfektív módon végbement múltbeli cselekvésről van szó, azaz ilyenkor gyakorlatilag – legalábbis formálisan – megszűnik a perfektív–imperfektív oppozíció, az ellentétes aspektusok neutralizálódnak. Ezzel szemben a csehben és a szlovákban praesens historicumban is lehetséges mindkét aspektus, azok megválasztása a beszélő szubjektív látásmódjától függ. A lengyel ebben a jelentésben inkább folyamatos igét használ, ennyiben közelebb áll az oroszhoz.

Az orosz nyelvben a másodlagos imperfektívumok nem mindig képesek kifejezni a folyamatot. Számos prefixális pár perfektív igéje reimperfektíválás következtében elveszti folyamatkifejező képességét, azaz bizonyos aspektushármasok másodlagos imperfektívumai jelölten iteratív-rezultatív teljesítményigéknek tekintendők (pl. *съесть, прочитать, выучивать, вылечивать, скашивать*). Ugyanakkor a csehben és a szlovákban, ha képezhető aspektushármas (számuk lényegesen kisebb, mint az oroszban), a másodlagos imperfektívum mindig lehet folyamatjelentésű is, sőt, általában véve is igaz (ellentétben az oroszsal), hogy az imperfektív igék, eltekintve a véletlenszerű cselekvésektől, mind képesek a folyamat kifejezésére. Például az orosz *нпу-* és a *до-* igekötős mozgást jelentő imperfektív igék nem, míg a cseh és szlovák megfelelőjük ki tudják fejezni a folyamatot (vö. Петрухина i.m.: 102).

Végezetül szólnunk kell az imperfektív ige **tényközlő** funkciójáról is. Ez a jelentés különösen az orosz nyelvben számít alapvetőnek: a folyamatjelentés mellett több nyelvész az általános faktív jelentést is az imperfektív aspek-

tus egyik fő funkciójának tekinti. Ennek egyik típusa az egzisztenciálisan közlő jelentés, melyben az imperfektív ige használata kötelező, sőt, még akkor is ez az irányadó, ha nem kívánt, véletlenszerű cselekvésről van szó (pl. *Elvesztetted-e valaha a pénztárcádat?* – *Ты терял когда-нибудь кошелек?*), vagy – kontrollált cselekvés esetén –, ha időbeli lezártaságot kifejező szerkezettel van dolgunk (pl. *Jöttél-e le valaha is 5 perc alatt a hegycsúcsról?* – *Ты спускался когда-нибудь с вершины за 5 минут?*) Ettől eltérő szabályok érvényesek a csehben és a szlovákban: véletlenszerű cselekvés esetén perfektív igét kell használni, eltervezett, akaratlagos cselekvés esetén, bár mindkét aspektus lehetséges, az eredmény hangsúlyozása a perfektív ige használatát valószínűsíti. Vö. az oroszban: *Ты когда-нибудь поднимался на Снежку?*, a csehben: *Už jsi někdy lezl / vylezl na Sněžku?*, a szlovákban: *Už niekedy vystúpil (?vystupoval) na tú horu?* (Петрухина i.m.: 74).

Összegzőképpen az említett néhány eset alapján is megállapíthatjuk, hogy az orosz aspektushasználatban több a grammatikai kötöttség, a kötelező jelleg, az aspektus megválasztása gyakran alárendelődik a mondat szerkesztés szintagmatikai szabályainak, ami bizonyos mértékben elnyomja a szubjektív intencionális szempontok érvényre jutását. Ezzel szemben a cseh és a szlovák nyelvben kisebb mértékűek a grammatika szabályai által előírt kötöttségek, a szabadabb választás nagyobb fokú szubjektivitást kölcsönöz a két aspektus közötti választásnak. Az említett nyugati szláv nyelvekben az imperfektív aspektus használata a perfektív helyett a cselekvésnek folyamatként való interpretálásával függ össze. A folyamatjelentés kétségtelenül mint egyetlen alapjelentés határozza meg az imperfektivitást, ezért – némiképpen különbözve az orosztól – az imperfektív igét is az aspektusbeli oppozíció jelölt tagjának célszerű tekintenünk. A lengyel az ismétlődő cselekvések aspektusválasztását illetően inkább a csehvel és a szlovákkal mutat hasonlóságot, praesens historicumban az oroszsal, s az igen termékeny imperfektívációs képzési folyamat következtében is inkább az oroszhoz áll közel. A legnagyobb fokú grammatizáltság a bolgár nyelvben figyelhető meg, ahol az imperfektívációs aspektusképzés teljesen általános érvényű.

Jegyzetek

1. A mai szláv aspektológiában ez a nézet már tarthatatlan, mindenesetre A. Beli „Aktionsart” terminussal deklarálta az aspektust jelölte, s feltételezhetően nem is tudott még S. Agrell 1908-ban megjelent tanulmányáról, melyben először fogalmazódott meg a két fogalom különbségének lényege.

2. A XIX. században még produktívnak számító, a múltban történő rendszeres, ismétlődő cselekvést jelölő igék (pl. *хаживать, сживать, писать, вивать* stb.) már régóta erősen visszaszorultak, a mai irodalmi nyelvből gyakorlatilag eltűntek. A mai csehben előforduló hasonló alakok paradigmaticusabb jellegűek, az igék nagy részéből képezhetők, s nemcsak múlt idejük, hanem praesens alakjuk is használatos – a nem aktuális jelen hangsúlyozására (vö. Маслов 1984: 29).

3. Nem lévén kellő ismeretünk, nem jelenthetjük ki, hogy egyes nem szláv nyelvekben nem létezhet olyan igeaspektus, mely a lényegét tekintve összhangban volna az adott meghatározással. Pl. I. M. Djakonov cikke szerint a sémi nyelvekben is van igeaspektuskategória, melyben a punktuális (befejezett) és kurzív (folyamatos) szemlélet a szuffixális és prefixális igeragozásban nyer megkülönböztetést (Дьяконов 1990: 443).

4. Az a tény, hogy a szláv nyelvekben ezek az igék, melyek az ún. teljesítményigékhez (achievements) tartoznak, megjelenhetnek perfektív–imperpektív párokban, nem azt jelenti, hogy ezáltal lehetővé válik a folyamat jelölése. Az ilyen imperpektív igék (pl. *находить, терять*) általában ismétlődő eseményeket írnak le, továbbá alkalmasak a jelen időben való használatra is – természetesen nem az aktuális jelen jelentésében.

5. A szakirodalomban ritka kivételként említett néhány eset (pl. a cseh, a szorb, a felsőszorb nyelvben) az irodalmi norma megsértésének is számít egyben (vö. Петрухина 2000: 60).

6. Ilyen az ún. szemléltető–általánosító pozíció átvitt értelmű jelen-jövő idejű perfektív alakja a múltban ismétlődött események kifejezésére (*Бывает, придет...*), valamint a szemléltető–potenciális jelentés (*Он всегда поможет нам*).

Irodalom

- Agrell, S. 1908. *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lund: Håkan Ohlssons Buchdruckerei.
- Belić, A. 1924. *Zur slavischen Aktionsart*. Leipzig: Streitberg Festgabe.
- Comrie, B. 1976. *Aspect: an Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horalek, K. 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Ford.: Sipos István. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Jászay L. 1999. Видовые корреляты при двувидовых глаголах. *Studia Russica* XVII. Budapest, 169–177.
- Kiefer F. 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 797–886.
- Kiefer F. 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *Magyar Nyelv* 3, 257–268.
- Kiefer F. 2000. *Jelentéelmélet*. Budapest: Corvina.
- Pátrovics P. 1999. Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. *Studia Russica* XVII. Budapest, 82–87.
- Pátrovics P. 2000. *Aspektus a lengyel, a német és a magyar nyelvben*. PhD értekezés, Budapest: ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet.
- Pete I. 1994a. Mondataspektus vagy igeszemlélet? *Magyar Nyelvőr* 2, 232–247.
- Pete I. 1994b. Verbalaspekt im Ungarischen und Russischen. *Studia Slavica Savariensia* 2, 70–84.
- Raguž, D. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska Naklada.
- Tommola, H. 1986. Zur kontrastiven Aspektologie (Finnisch und Russisch). *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus III. Helsinki, 161–183.
- Wacha B. 1983. Az aspektualitás és tanítása. *Magyar Nyelvőr* 2, 149–165.
- Wacha B. 1989. A folyamatos–nem folyamatos szembenállásról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 279–328.

- Wacha B. 1990. Milyen szinten kezdjük? *Magyar Nyelv* 86, 31–54.
- Wacha B. 1994. *A folyamatos szemlélet a magyarban*. Kandidátusi értekezés tézisei, Budapest.
- Гецадзе, И. О. 1984. Категория глагольного вида и аспектуальность в грузинском языке. В: А. В. Бондарко (отв. ред.) *Теория грамматического значения и аспектологические исследования*. Ленинград: Наука, 260–268.
- Дьяконов И. В. 1990. Семитские языки. В: Н Ярцева (ред.) *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия. 442–443.
- Маслов Ю. С. 1984. *Оречки по аспектологии*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.
- Петрухина Е. В. 2000. *Аспектиальные категории глагола в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*. Москва: Изд-во Московского университета.
- Пешковский А. М. 1956. *Русский синтаксис в научном освещении*. Изд. 7-е, Москва: Учпедгиз.
- Черткова. М. Ю. – Чанг, П. Ч. 1998. Эволюция двувидовых глаголов в современном русском языке. *Russian Linguistics* 22, 13–43.
- Ясан Л. 1993. *Лекции по глагольному виду*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ясан Л. О принципах выделения видовой пары в русском языке. *Вопросы языкознания* № 1997. 4, 70–84.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

1.

KLAUDY KINGA – SALÁNKI ÁGNES

NÉMET–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1700)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Gertrice/Altrude (ön)életrajzai I.*

Séllei Nóra

Gertrude Stein és Alice B. Toklas köre legendákat szőtt az irodalomtörténet. A huszadik század első felében már nagy népszerűségnek és elterjedtségnek örvendő fényképezés jóvoltából számtalan kép áll az érdeklődő vagy épp voyeurisztikusan kíváncsiskodó olvasó rendelkezésére e két, meglehetősen formabontó életet élő nőről. 1907-ben találkoztak Párizsban, ahol Gertrude Stein már kezdte azt a szerepet betölteni, amelyben a kultúrtörténet elsősorban megemlékezik róla: bátyjával, Leóval 1903-tól közös otthona az akkoriban kibontakozó posztimpresszionista és kubista művészek szalonjaként működött, ahol Stein és Toklas 1907-ben találkozott, s ez a szerep azután sem szűnt meg, hogy 1909-ben Toklas is hozzájuk költözött (1913-ban viszont Leo új otthon után nézett). Kisebb-nagyobb megszakításokkal a rue de Fleurus 27. szám alatti lakás egészen 1937-ig a formabontó, modernista művészet egyik központja volt.

De milyen módon volt formabontó Stein és Toklas élete? A fennmaradt képek két teljesen eltérő egyéniségű nőt láttatnak, akik közül Stein az első időkben dús hajkoronát visel, majd rövide, egészen „fiúsra” vágott haját, de mindkét korszakban nehéznek, súlyosnak tűnő, mindig egyszínű, többnyire sötét és meglehetősen formátlan ruhákat hord, amelyek monotonitását csak itt-ott töri meg egy-egy bross (aminek, mint látni fogjuk, nagy jelentőséget tulajdonít az *Alice B. Toklas önéletrajza* [a továbbiakban: *Önéletrajz*]). Mindez azonban összhangban van testi adottságaival: sokkal inkább robusztusnak, mint törékenynek mondható. Legtöbbször íróasztal mellett vagy dolgozószobába illő, súlyos bőrkarosszékekben olvas vagy ír, esetleg egy domboldalon mereng a fényképet szemlélő számára láthatatlan dimenziókba; csak ritkán történik meg, hogy Alice mellett állva vagy Alice és egyik kedvenc kuttyája, Basket („Kosár”) társaságában, bele is néz – sőt, egy rendkívüli pillanatban bele is énekel – a fényképezőgéphez. Alice B. Toklas ezzel szemben „nőiesebb” jelenség: törékenyebbnek, vékonyabb csontozatúnak hat, akinek ruházatán még öregkorában is van valami világos és színes, de fiatalkori képeiről az sugárzik, hogy kifejezetten szerette a mintás, virágos ruhákat,

---

*Jelen tanulmány egy hosszabb írás első fele. Második része, mely Gertrude Stein: *Alice B. Toklas önéletrajzának* elemzése, a *Modern Filológiai Közlemények* következő számában fog megjelenni. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, és egy készülő, *Századelős írónők önéletrajzi írásai* munkacímű könyv egyik fejezete.

elmaradhatatlan tartozéka volt a széles karimájú kalap és az elegáns kesztyű. Többnyire rövid a haja, de sohasem annyira, mint Steiné, és mindig nőiesebbé teszi egy frufru vagy maga a vágás módja – de nemcsak a haját, hanem az arcot is. Toklas nőies hatásával ellentétben Stein androgün arca nem egyszer ébreszt kételyeket az óvatlan szemlélőben: nőt vagy férfit ábrázol a kép?!

A két nő nem titkolt, és közel negyven éven át tartó lesbikus viszonyát (mely az *Önéletrajz* 1974-es magyar fordításának utószavában „társalkodónői” kapcsolatként szerepel [Kristó 1974:232]) ezeknek a képeknek és saját szerepjátszásuknak az alapján nem véletlenül modellálták a kortársak és az életrajzírók a heteroszexuális párok viselkedésének mintájára: „természetesen” Stein volt a „férj”, Toklas pedig a „feleség”. Ehhez a szerepjátékhoz hozzátartozott az is, hogy kettejük közül Stein volt a géniusz, az alkotó, aki az őt körülvevő férfiművészek teljesítményéhez mérte magát, és őket akarta felülmúlni; ő vezette a pár kedvenc Fordjait (az I. világháború idején Auntie-t az Amerikai Alapítvány a Francia Sebesültekért szolgálatában, majd békeidőben Godivát); társaságban pedig, amikor a nemek még az elmúlt századok hagyományainak megfelelően szétváltak az étkezés után, Gertude mindig a férfiakkal vonult el szivarozni. Ezzel szemben Alice magára vállalta a nőiesnek tartott háziasszonyi feladatokat; ő volt az, aki a feleségek társaságát élvezte az összejöveteleken (nem véletlenül emlegeti az *Önéletrajz* több alkalommal is, hogy tervei között szerepelt *A zsenifeleségek, akikkel együtt ülttem* című önéletrajz megírása); ő tárgyalt – ha szükség volt rá, női mivoltának bevetésével – az I. világháború idején katonai vezetőkkel; illetve ő vállalta a géniusz melletti titkárnői feladatokat, hisz ő silabizálta ki Stein legendásan olvashatatlan kézírását, s gépelte le, korrektúrázta – sok kritikus szerint részben át is írta – kéziratait; Stein halála után hűséges gyászoló özvegyként kezelte Stein irodalmi hagyatékát, 1967-ben bekövetkezett halálakor pedig Stein mellé temettette magát Párizsban.

Kettejük élete tehát közel negyven éven át, sőt azon túl is elválaszthatatlanul összefonódott, s e közösen megélt életnek két önéletrajzi ihletésű szövege (nem merné senki állítani, hogy dokumentuma) a Gertrude Stein nevével jegyzett rövid, kétoldalas „Ada” (1909–10), illetve a regényterjedelmű *Alice B. Toklas önéletrajza* (Stein 1933, magyarul 1974. Szobotka Tibor fordítása). Két teljesen eltérő jellegű szövegről van szó, melyekben ugyanakkor az életrajz és az önéletrajz összefonódik, illetve az önéletrajz műfaji konvenciói radikálisan átírt formában vannak jelen.

Számos kritikusa – de legfőképp a kortárs olvasóközönség – az *Önéletrajz*ot tartja Stein legsikeresebb és legolvashatóbb művének, amely megállapítással legalább annyian vitatkoznak. Kétségtelen, hogy az elemi olvasás szintjén az *Önéletrajz* az egyik leginkább hozzáférhető Stein szöveg, mint ahogy az „Ada” is minden valószínűség szerint ezek közé sorolható, még akkor is, ha a Stein szövegek fordítási nehézségeivel (leginkább lefordíthatatlanságával) ebben a nyúlfarknyi szövegben is szembe kell néznie a for-

dítónak. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy az *Önéletrajz* Stein főműve – akár esztétikai értelemben, akár pedig azért, mert a „legtöbbet mondja erről a különös életéről, [...] a korról, a kor Párizsáról, a kor művészetéről” (Kristó 1974: 228) – mint ahogy vitatkozik is e megállapítással az oly gyér magyar nyelvű Stein szakirodalom egy másik képviselője, Beck András, a magyarul is olvasható másik Stein szöveg, a *Három élet* utószavában (Beck 1997).

Nem akarom eldönteni vagy feszegetni, pusztán jelezni a steini életmű megítélését körülvevő vitát, amelynek egyik kulcskérdése az *Önéletrajz* elhelyezése, valamint az azzal való szembenézés, hogy ettől az írástól eltekintve a legtöbb olvasó „elviselhetetlenül egyhangúnak és/vagy áthatolhatatlanul homályosnak” tartja írásait (Lodge 1979: 145)*. Gertrice/Altrude (ön)életrajzainak elemzésében (a két név szellemes, és valószínűleg sok mindenről tanúskodó összeolvasztása Stein nevéhez fűződik) ehelyett arra keresem a választ, hogy ezek a szövegek miképpen – és vajon miért – írják át a Philippe Lejeune által „önéletrajzi szerződés”-nek nevezett és sokak által az önéletrajz mint műfaj központi kategóriájának tartott fogalmat, mely szerint az önéletrajzok esetében az olvasó és az önéletrajz között létrejön egy szerződés: az olvasó adottnak veszi, hogy az önéletrajz szerzője, narrátora és az elbeszélte történet főszereplője azonos; emellett a „szerződés” garantálja az önéletrajz nem-fiktív jellegét is (Lejeune 1989: 5). További kérdés, hogy a két szöveg miképpen kérdőjelezi meg az önéletrajzi szerződés fogalma mögött ott rejlő stabil identitás fogalmát, illetve miképp jelenik meg a nyelviség, a nyelvi struktúrák és megformáltság szintjén – szintén az önéletrajzi szerződés megsértéséből adódóan – egy-egy alternatív történet és narrációs mód, melyek egyben a Gertrude Stein-i modernizmus legjellegzetesebb vonásait mutatják.

Egy családragény vége

Az „Ada” keletkezéséről az a történet maradt fenn, amelyet Toklas-Stein ránk hagyott az *Önéletrajzban*:

Vasárnap esténként Hélène rendszerint otthon maradt a férjével, azaz mindig készségesen vállalkozott rá, hogy eljön, de mi gyakran mondtuk neki, ne törődjék velünk. Én szeretem a főzést, nagyon ügyesen készítek gyors ételeket, s amellett Gertrude Stein is kedvelte, ha időnként amerikai fogásokat tálalok. Ezek egyikét főztem éppen buzgón valamelyik vasárnap este, s aztán hívtam Gertrude Steint, hogy a műteremből jöjjön át vacsorázni. Nagyon izgatottan lépett be, és le sem

---

*Azok az angol nyelvű idézetek, melyeknek nem létezik magyar nyelvű változata – köztük az „Ada” megfelelő részei is –, a tanulmány szerzőjének fordításában szerepelnek.

akart ülni. Van itt valami, amit meg akarok magának² mutatni, mondta. Nem, mondtam én, az ételt melegen kell elfogyasztani. Nem, mondta ő, előbb ezt kell látnia. Gertrude Stein nem szereti, ha az ételeket forrón tálalják, én meg igen, ebben soha nem tudunk megegyezni. Azt elismeri, hogy meg lehet várni, amíg az étel kihűl, viszont nem lehet felmelegíteni, ha egyszer a tányéron van, így egyetértünk abban, hogy olyan melegen szolgálhatom fel, ahogyan én szeretem. Tiltakozásom és a hűlő étel ellenére olvasnom kellett. Még most is magam előtt látom a jegyzetfüzet apró kis oldalait, keresztbe-hosszába teleírva. Az *Ada* című portré volt, a *Földrajz és szindarabok* első darabja. Elkezdtem olvasni, és azt hittem, Gertrude Stein bolonddá tart,³ így tiltakoztam, ő meg azt mondta, az önéletrajzom ellen tiltakozom. Végül is elolvastam, és borzasztóan meg voltam elégedve vele. S aztán megtettük a vacsoránkat. (Stein 1974: 102–103)

Ami ebben a visszaemlékezésben figyelemre méltó, az a hasonlóság a két önéletrajzi írás között: mindkettő ajándéknak, meglepetésnek íródott – a fenti szöveg alapján feltételezhetjük az „Ada” ajándék-mivoltát, de annak tekinthetjük az *Önéletrajzot* is, hiszen ez utóbbit, mint arra Linda Wagner-Martin rámutat, engesztelésként írta Stein egy olyan helyzetben, amikor Toklas épp féltékeny volt Stein egy korábbi szerelmére (Wagner-Martin 1995: 198⁴). De ami meglepőbb, az az „Ada” Toklas-*önéletrajz*nak való minősítése, hisz az „Ada” legkézenfekvőbb fikciója szerint a szöveg harmadik személyű elbeszélés, látszólag teljesen személytelen narrátorral, aki egy Ada nevű nő élet- és családtörténetét írja le dióhéjban, két oldalon. Ezt az életrajzi (nem pedig önéletrajzi) fikciót erősítik a szöveg legerjedtebb angol kiadásának a szerkesztői, akik rögtön a címhez hozzáfűzik a megjegyzést, miszerint „az »Adában« szereplő alak valószínűleg Alice B. Toklast jeleníti meg, és a »valaki aki szeretett«,⁵ a dolog logikájából következően Stein maga” (Gilbert és Gubar 1985: 1334). Ehhez Toklas egyik életrajzírója azt is hozzáteszi, hogy „a kéziratban Stein úgy kezdte az írást, hogy alanyának igazi nevét – az Alice-t – használta, és a közepén tért át az Adára, amelyet aztán a kiadott változatban használt” (Simon 1977: 318). A másik névre való áttérést akár rejtőzködésnek, álarcnak is értelmezhetnénk, amely azt a szándékot fejezi ki, hogy elrejtse az (ön)életrajzi ihletést, ugyanakkor ez a kortárs olvasók számára csak igen vékony és rosszul funkcionáló álca lehetett, hisz Toklast sokan ezen a néven ismerték, mert Steinék ezt a nevet választották kettejük intim kommunikációjához, így tehát még nagyobb intimitást jelöl, mint az „Alice”.

Ekképp kétségtelenül megvannak a szövegben mind Stein harmadik személyű elbeszélés mögé bújtatott önéletrajzának a nyomai, mind Toklas Stein által írott életrajzának a jegyei, de kérdés, hogy olvasható-e Toklas önéletrajzaként, ahogy azt az *Önéletrajz*ból idézett részlet sugallja, s ha igen, akkor mennyire és vajon miért. Anélkül, hogy jó filológushoz illően összehasonlí-

tanám, hogy az „Adá”-ban felmerülő életrajzi elemek mennyire feleltethetők meg egyes, az Alice B. Toklas élet- és családtörténetében dokumentálhatóan kimutatható eseményeknek, inkább a szövegben meglévő, illetve a szöveg által konstruált, megteremtett szubjektumot, lehetséges szubjektumok textuális létezését vizsgálom meg, s ezzel együtt azt a kérdést, hogy ebben az igen rövid szövegben miképp fonódik össze a fejlődés- és családregény (vége) a modernizmus új nőalakjának és a leszbikusságnak a textuális megjelenítésével.

Az „Ada” értelmezhető olyan szöveggként, amelyben az identitás a nyelvben és a nyelv által jön létre, ekképp – Kristeva kifejezésével – folyamatban/alakulóban lévő én. Az „Ada” nyelve olyan mértékben bomlasztó, hogy a szöveg végére (a fentebb említett és az identitást központi rendezőelvként feltételező cselekménytípusok nyilvánvaló jelenléte ellenére) az olvasóban felmerül a kérdés, hogy miképpen értelmezhető a szöveg végén megjelenő, kristevai, folyamatban/alakulóban lévő én, amely nyilvánvalóan ellentmond mind az életrajz, mind pedig az önéletrajz műfajában rejlő „főszereplő” feltételezett egységes identitásának. Ami a szövegben és a szöveg által történik, az az önmegteremtés különös módja: az identitás felosztása a narratíván keresztül, a nyelv elnyerése és birtokba vétele annak felbomlasztása árán. Mindez azonban tökéletesen megfelel Stein fogalmainak, mivel ő maga sem szívesen használja az identitás szót: az entitással helyettesíti, mely az ő felfogásában a pillanatnyiságot fejezi ki. Stein szerint az identitás „tönkreteszi az alkotást”, ellenben a mesterművek abból táplálkoznak, hogy „tudják, nincs identitás, ekképp termékenyek, míg az identitás nem az.” Vagy másképp fogalmazva, de szintén az ő szavaival: „És az identitás furcsa dolog hogy önmagad vagy önmagadnak kivéve ahogy emlékszel magad(ra), és akkor persze nem hiszel magadnak” (idézi Stanley 1992:65).⁶

Az „Ada” nem más, mint egyidejű visszaemlékezés és kételkedés a visszaemlékezésben: kételkedés az előző én létében, egyúttal az előző énnel a kiűzése és eltávolítása, azé az éné, amelyet a patriarchális narratív kényszer írt, egy olyan cselekmény, amely cselekvés és kriminalisztikai értelemben vett cselekmény, elkövetés is egyben, s amely még új, megfoghatatlanul változó, átalakuló, folyamatban lévő mivoltában is követeli, vissza akarja hívni, nyerni és újra írni (de nem újraírni) az (ön)életrajz női szubjektumát. Ennek a patriarchális jelrendszerrel mentes női szubjektumnak a megteremtése tehát csakis felforgató és szubverzív nyelvben és nyelv által jöhet létre, mivel a nők csakis a patriarchális, fallogocentrikus nyelvhasználat dekonstrukciója által válhatnak saját történeteik szubjektumává. Hélène Cixous szavaival:

A női szöveg nem teheti meg, hogy ne legyen több, mint felforgató: mikor a szöveg írja magát, azt csak úgy teszi és nem másként, hogy közben feltépi, vulkán módjára, az öreg, mozdulatlan kérget, amely a férfi invesztálás hordozója; nincs a nő számára hely, ha nem férfi? Ha ő nő, az csak azért van, hogy mindent összetörjön, hogy darabokra

szedje az intézmények alapzatait, hogy levegőbe röptse a törvényt, hogy az „igazságot” kétrét görnyessze a nevetéstől. (Cixous 1997: 373. Kádár Krisztina fordítása.)

A Cixous által megfogalmazott és programszerűen követelt, bomlasztó nevetés nem más, mint a szöveg, a Szimbolikus nyelv, a Rend, a Törvény felbomlasztása, amely egyúttal magában rejt új szövegek, egy újfajta nyelv megteremtésének lehetőségét, még akkor is, ha ez első látásra csakis pusztításnak, minden lerombolásának tűnik. Intézmény-, törvény- és konvencióellenességével viszont összhangban áll az is, amit Bidy Martin fogalmazott meg a leszbikus önéletrajzi írások legfontosabb jellemzőjeként: e szövegek „a másképp emlékezéstről szólnak, amely kívül áll a hagyományos modellek körvonalain és korlátain” (Martin 1988: 85).

Kérdés azonban, hogy ezek az elméletek (és elsősorban Cixous-é: a női testiségből ihletet merítő írásmód) alkalmazhatók-e Stein minden kétséget kizáróan formabontó írásmódjára, hisz a szemtanúk, közvetlen ismerősök és maga Stein és Toklas szerint is Stein kifejezetten maszkulin jelenség volt, akinek a „férfigéniuszokkal” való rivalizálását számtalan elemzője a női kisebbségi komplexusából eredő versengésként és kompenzálásként fogja fel. Cixous szavaira lefordítva tehát Stein éppen arra tört, amitől ő óva int: a férfiak hatalmának, uralmának átvételére, a patriarchális modellek másolására, újrateemtésére. Viszont az „Ada” szövegközeli elemzése alapján – ha visszatérünk az önéletrajzi szerződés fogalmához – meg lehet fogalmazni egy másik és másfajta libidinális ökonómiából táplálkozó Stein-féle alkotáslétezés modellt is. Ebből a nézőpontból az „Ada” a patriarchális intézményrendszer egyik legfontosabb elemének, a családnak az alapjait szedi szét, s olyan, „fehér tintával” írott női szövegnek tűnik (Cixous 1997: 365. Kádár Krisztina fordítása), mely az Atyai törvényt a levegőbe repíti, az igazságot pedig kétrét görnyeszt.

A szöveg első mondata azzal lepi meg az olvasót, hogy – a fogalmazás legalapvetőbb szabályait felrúgva – nem teremt semmiféle kontextust az igében (az angol szöveg „it” névmásában) elbújtatott jelentéstartalom számára, ekképp az „it”, illetve a tárgyias igerag mint jel végtelen számú implikálható jelentést hordoz („Barnes Colhard nem mondta, hogy nem teszi meg, de nem tette meg. Megtette aztán nem tette meg, és soha nem is gondolkozott rajta.”⁷). Ennek ellenére a szöveg igen jelentős része, eltekintve a központosítás szokatlan (pontosabban Steintől megszokott) voltától és a deiktikus névmások és a „dolog” szó olykori túltengésétől, primér szinten olvasható és követhető, s belőle – ha úgy olvassuk – egy több alfejezetre bomló és három generációt magába foglaló családregegy bontakozik ki. E családregegy a leghagyományosabb – a patriarkális – öröklődést, leszámazást, genealógiát tekinti alapnak és minden történetek kiindulópontjának. Valószínűleg nem véletlen tehát az a stilisztikai eszköz, ahogy tökéletes grammatikával megformált, logikusan elrendezett, okozati viszonyban álló,

pattogó mondatok követik egymást a Steintől szokatlan egyszerű múlt időben – jelezve ezzel is a történet idegenségét, saját jellegzetes szövegéhez való másságát.

A szövegnek ez a része Barnes Colhardnak, Ada öccsének a történetét mondja el, amely nemcsak nyelvi-nyelvtanilag felel meg teljesen az Atya törvényének, hanem a cselekmény/cselszövés dinamikájában, a bonyodalomban is, hisz Barnes és apja között a legklasszikusabb ödipális konfliktus játszódik le, amelynek során a fiú kezdetben lázad az apai akarat ellen. Ha ekképp olvassuk a történet első mondatát, akkor a teljes meghatározatlanságban lebegő jel, az igerag, illetve az „it” által implikált „tartalom” a legközelebbi kifejezője a tagadás lényegének, hisz mindegy, mi ellen és milyen formában lázad a fiú, tette (nem-tette) egyetlen értelme és értelmezhetősége az Atya megtagadása.

E tagadást azonban a dolog természetéből fakadóan követnie kell a Rendbe való beilleszkedésnek, a Törvény szerint való élésnek, melynek szintén megfelelő kifejezője a fiú beilleszkedése a gazdasági-társadalmi diszkurzusrendszerbe, hisz házassága is éppen ennek a tökéletes beilleszkedésnek – nem pedig szerelmi-libidinális vágyak teljesülésének – a jelölője:

Amikor már jóval idősebb volt feleségül vett egy nagyon gazdag lányt. Először úgy gondolta nem kéri meg a kezét de a nővére írt neki hogy az jó dolog lenne. Elvette a gazdag lányt és a lány azt gondolta Barnes a legsodálatosabb férfi és olyan aki mindent tud. Barnes soha nem költött többet mint a vagyon jövedelme ami a feleségének és neki volt, azaz soha nem költöttek többet mint a jövedelem és ez nagyon sokakat meglepett akik ismerték és tudták hogy feleségül vette a lányt a ki-nek olyan nagy volt a vagyona. Boldog élete volt amíg élt és miután meghalt a felesége és a gyerekei megemlékeztek róla.⁸

Lázadása tehát csak látszólagos lázadás, az apa törvényének látszólagos elvetése – valójában ez a fiú igazi és előre megírt, jóformán elkerülhetetlen története. Az „Ada” tehát nem közvetlenül Ada történetével kezdődik, azonban *mutatis mutandis* az ő története is lehetne: azé a lányé, akit feleségül vesznek, s aki Barneshoz és feleségéhez hasonlatosan belesimul az adott rendbe. Ezen a ponton a lánynak még nincs is neve: csakis a családi genealógia, a családi kapcsolatrendszer határozza meg – mintha csak példát akarna szolgáltatni Patricia Tobin elméletére, miszerint a nagycsaládban az adja meg az egyén identitását és genealógiáját, hogy származása visszavezethető a család eredetére (Tobin 1978: 7–8) – ez esetben az ótestamentumi nevű **Abram** Colhardra. Chessman is hangsúlyozza, hogy Adának egészen az anya haláláig nincs neve: csakis a szülők lányaként és az öcs nővéreként jelöli ki a helyét a szöveg (Chessman 1989: 68, 65). Egyértelműen igényt tart rá a paternális és patriarchális genealógia: mind az **öregemberek** „elragadó történetei”

(amelyek azonban az ő szemszögéből nem „szép” történetek), mind pedig apja imperatívuszokra épülő beszédmódja.

Az öregemberek és az apa által mesélt és előíró szerepű történetek nem is lehetnek vonzóak Ada számára, hisz ezek az öregemberek ugyanazok, akik csak a lány anyjában látják meg a szépet, de a lányban nem (legalábbis nem mindegyikük), és egy nem szépnek látott lány számára aligha létezhetnek olyan szép történetek, amelyeket atyai öregemberek beszélnek, hiszen a lány értéke épp az, amilyennek ő maga látszik a „mértékadó” apafigurák szemében. Az anyja halála után az öregemberek és saját apja által neki szánt életben („A lány akkor az apja házáat vitte és gondoskodott az öccséről.”⁹) a lány ugyanazon szabályok szerint íródik, mint öccse a házasságában: a lánynak kizárólag a leghagyományosabb női (ödipális felhangoktól sem mentes, heteroszexuális feleség-anyja) szerepet szánják, amelyből a kitörés az öcs „lázasával” szemben valóban radikális fordulatnak tűnik.

Ada kitörését azonban örökségének összetett mivolta is segíti. A patriarális történetekkel szembenáll ugyanis egy másfajta történettípus és történetmesélési mód: az, amit és ahogy az anya életében az anyjával meséltek (volt) hajdanán egymásnak, s amely történetmesélés, mint Chessman is megjegyzi, alapvetően különbözik az atyai beszédmódtól (Chessman 1989: 67). Az anyai örökség ugyanakkor nem vehető el tőle oly módon, ahogy öccse feleségének öröksége felhasználható. Ez *anyai*, de nem *anyagi* örökség, mely nem birtokolható, nem kérhető számon, és nem tárgyiasítható – a férfiak számára valójában hozzáférhetetlen, hisz legfeljebb voyeurisztikus kívülállóként szemlélhetik, s csak távolról, hallásból lelhetik örömeiket/gyönyörüket az anya és lánya által egymásnak mesélt történetekben.

Az anyán kívül ugyanakkor van még egy felmenő, akit talán még közvetlenebbül rokonának mondhat Ada: a nagyanyja, akiről/akitől nevét kapta, s aki egy alig észrevehető, elbújtatott mellékmondat szerint „elragadó módon szagolta a virágokat és ette a datolyát és a cukrot”,¹⁰ neve pedig nem mást jelent, mint „gyönyört adni”, mégpedig a nagymamához illő, távoli és mármár elveszett nyelven, ófranciául (Gass 1986: 159) – mintha Stein legalábbis azokat a metaforákat előlegezné meg, melyeknek központba állításával Cixous és Irigaray (idézi: Monticelli 1994) a fallogocentrikus nyelvhasználatot bomlasztó női írásmód imperatívuszát megfogalmazzák. Hisz a nagyanya nevében benne rejlő gyönyöradás az érzékiséghez, a halott, elveszett testhez kapcsolódik, amely a lányunokában még újraéledhet, visszanyerheti saját testét, ahhoz való kapcsolatát s annak gyönyörét. Mi több, ez a gyönyör tápláló és életet adó gyönyör, mely a legközvetlenebb, legzsigeribb érzékekhez kapcsolódik: az ízleléshez és a szagláshoz – ellentétben az „öregemberekkel”, akik a látásban és a hallásban, azaz a távolságot feltételező, ekképp közvetett és tárgyiasító érzékekben vélik örömeiket megtalálni.

Az anya-lány kapcsolat sem mentes azonban a belső konfliktustól és sűrűségektől:

Akkoriban mindig kedves történeteket meséltek egymásnak az anyjával. [...] Ő néha azt gondolta, hogy anyjának tetszeni fog egy történet amely végül nem tetszett neki, amikor az anyja később betegebb volt a lánya tudta hogy vannak olyan történetek melyeket elmondhatna neki és nem tetszenének az anyjának. Az anyja meghalt és valóban többnyire mindent egybevéve anya és lánya nagyon boldogan meséltek volt együtt történeteket egymásnak.¹¹

Mint az utolsó mondat többszörösen is nyomatékosított, megerősített szerkezete is árulkodik róla, ezek között a történetek között is voltak olyanok, melyek tökéletes harmóniát és gyönyört teremtettek anya és lánya között, voltak viszont olyanok is, amelyek feszültséget, mi több, fájdalmat is okozhattak az anyának – a szöveg implikált módon az anya betegségével és halálával hozza őket összefüggésbe. De vajon mi ennek az oka? Melyek azok a történetek, amelyeket s amelyekről az anya hallani sem akart? Miért nem lehetséges köztük sem a tökéletes feloldódás? Mi az, ami kettejük közé áll? Miben különbözik anya és lánya?

A szöveg végét némileg megelőlegező (és az elemzés bevezetőjéből sejtethető) egyik lehetséges válasz az, hogy az anya és a lánya egyrészt szinte paradigmaticus módon újrateremtik a preödipális anya-lány kapcsolatot, amennyiben kettejük között nem a rivalizálás a meghatározó, hanem – az én határainak szinte teljes elmosásával – egyfajta összeolvadás és gyönyör jön létre. Másrészt viszont az anya és a lánya nyilvánvalóan másképp konstituálódik mindazon „öregemberek” szemében, akik az anyát minden esetben és mindannyian szépnek látják, míg a lányt nem. Ennek okaként – Chessmannel egyetértve (Chessman 1989: 67) – azt feltételezem, hogy a lány azon történetei, amelyeket az anyának sem mondhat el, illetve amelyeket az anya sem hall szívesen, teljesen kívül esnek az „öregemberek” történeteiben és gyönyörködő tekintetén, azaz a lány (leszbikus) vágyának radikális másságát artikulálják. Ez a radikális másság azonban az anya számára már ijesztő intimitást és transzgressziót jelent, hisz ő a lányával való kölcsönös történetmesélés ellenére is beleillik az öregemberek rendjébe (ennek jele, hogy mindig és feltétel nélkül szépnek tartják). S ha úgy tetszik, halálának oka egyben a lány másféle vágyának megjelenése és megerősödése; más szempontból tekintve pedig az öregemberek történetei által is írt anyai örökség végeként értelmezhető.

A kétféle – patrilineáris és matrilineáris, ez utóbbin belül verbális és non-verbális – eredetű leszármazástörténetek küzdelmében teljesen nyilvánvalónak tűnik, hogy a nagyanyai, az igazi és tiszta matrilineáris örökség teljesen marginalizálja, a perifériára szorítja az „öregemberek” mesélte/írta történeteket, melyeket egyértelműen a rokonság, a hagyományos család- és élet-történetek határoznak meg, s melyek (ennek következtében) az élet nélküli élet, a nem-élet s a halál jegyében íródnak:

Sok rokon volt aki velük élt. A lány nem szerette őket hogy náluk élnek és nem szerette őket hogy náluk halnak meg. A lány [...] egyáltalán nem szerette ezt akkor ahogy nem szerette a sok meghalást és nem szeretett abból az életből sem semmit amit akkor élt.¹²

A rokoni kapcsolatok által meghatározott és a rokoni kapcsolatok által szorosán körülvevett létezés tehát a halállal – s a lány számára nem kívánatos étellel kerül asszociációs viszonyba. Ezzel a létmóddal szemben állnak viszont a „szép” – verbális – anyai történetek és a nagyanya preszimbolikus, nonverbális, a közvetlen érzékiséget, a női testet visszakövetelő és visszaállító, s talán az anyai történeteknél is fontosabb, mert egyértelműen pozitív öröksége – valamint, ironikus módon, a nagyapai anyagi örökség, amellyel a lány függetlenné válhat anyagi értelemben, azaz beléphet egy olyan létmódban, amely egészen a huszadik század elejéig a férfiak privilégiuma volt. Ez az a rendkívül összetett örökség, amelyre támaszkodva Ada el tudja hagyni az apai házat – szimbolikus és konkrét értelemben egyaránt.

Az elszakadás során azonban szembe kell helyezkedni a patriarchális genealógia tekintélyével, az apai törvény hatalmával, visszahúzó – gyakran csábító és (el)hallgatásokkal manipuláló – erejével. Az apa és lánya közti gyengéd történetek mesélése és levélváltások azonban sokszorosan eltávolodtak attól, amit az ősgyönyört jelentő nagyanyai ófrancia név és test adni képes. Hisz az apa történetei már eleve csak verbálisak lehetnek, s hogy a megnevezhetetlen, ezáltal elveszett jelölőre még több jelréteg rakódjon, már nem is a pusztá verbalitás szintjén léteznek, de el is veszítették a (nagyanyai gyönyöröket még felidéző) oralitás közvetlenségét is: áttevődtek egy még közvetettebb jelrendszerbe, az írásbeliség szintjére.

Ez a levelezés soha nem szakad meg, valahol mindvégig jelen van a háttérben, a periférián, mint annak előtte a nagyanyai örökség – de a kettő szubverzív módon helyet cserél, hogy lebontsa a patriarchális beírottságot és a Szimbolikus rendet. Ez az a pont, amikor a tökéletes grammatikájú és a formabontó steini mondatokat nélkülöző szövegrész véget ér, és helyet cserél egy olyan nyelvvel és történettel, amelyben az újraírt én nem fix és nem stabil, hanem az állandó felbomlás, összeolvadás és folyamatban levés állapotában van – hisz maga a szubjektumot megteremtő nyelv is az állandó mozgás, változás és megragadhatatlanság fogalmaival írható le leginkább.

A cselekmény szintjén az „Ada” egy leszbikus szerelem története, amely az anyai/nagyanyai verbális és preverbális történetek utódja és örököse, azé a matrilineáris genealógiáé, amely Irigaray (idézi: Monticelli 1994) szerint egyúttal a női szubjektivitás létrehozásához vezető elkerülhetetlen lépcsőfok. Az anyai genealógia a történetmesélés csábító hatásán nyugszik, de a patriarchálistól eltérő történetet feltételez. Ezt a másik történetet pedig nők mesélik nőknek, hisz „ezáltal fogja a nő a nőt másként megerősíteni, mint a szimbólumban és a szimbólum által neki rendelt helyén, vagyis csöndben. A nő lépjen ki a csapdaszerű csendből. Ne engedje, hogy a marginalitásba

vagy a háttérbe kényszerítsék” (Cixous 1997: 364, Kádár Krisztina fordítása). Olyan történetek, történetmesélések és történetmesélési módok ezek, melyek szubverzív erejüknel fogva felbomlaszthatják a patriarchális, kulturális elfojtásokat, s megszólalhat általuk mindaz, amit a nagyanyai és anyai örökség együttesen jelenthet.

A váltás, egy másik jelrendszerbe, idő- és szubjektumszemléletbe való átlépés a nyelv szintjén is egyértelműen érzékelhető a szöveg utolsó bekezdésében, melyet lehetetlen magyarul visszaadni, hiszen az aránylag szikár szerkezetű szövegrész után itt válik a szöveg jellegzetesen steinivé. Az addig egyszerű múltat vagy régmúltat felváltja a folyamatos múlt, melynek „-ing” végződésű igealakjai megsokszorozódnak, s ezáltal azt a hatást keltik, hogy minden az állandóság és a mozgás, átváltozás végtelen dinamikájában létezik, hogy az addigi halál-léttel szemben ez az állandó megújulás folyamata, melyben elválaszthatatlanul egymásba folyik a létezés, a mesélés, a szeretés és az odafigyelés. Ezeknek az igéknek a nagyszámú permutációja és minden lehetséges módon való azonossága az, amely által létrejön az a teljesség, amelyben Ada neve el- és visszanyeri elvesztett ófrancia jelentését és csakis örömet ad – és kap.

A szöveg másik fontos jellegzetessége rendkívüli zártsága – s ilyen szempontból tipikus példája a steini szövegfomálásnak, hisz a kritikusok hangsúlyozni szokták, hogy a modernista írók többségével ellentétben Stein egy-egy szövegben használt szókincese finoman fogalmazva korlátozott, s nincs ez másképp az „Adá”-ban sem. David Lodge, aki kétféle modernista írásmódot – metaforikust és metonimikust – különböztet meg könyvében, metonimikusként kategorizálja Stein írásmódját, melynek az elnevezésből eredően az a jellemzője, hogy nem a hasonlóságon, hanem az érintkezésen alapul, „egyetlen diszkurzusvilágon belül mozog” (Lodge 1979: 73),¹³ s ha a metonimikus szerkezet nagyon eluralkodik a szövegen, akkor közelíthet ahhoz a kóresethez, melyet Jakobson hasonlítási rendellenességnek vagy kiválasztási zavarnak nevezett el. Akármelyik terminust használjuk is, az ekként jellemzett szövegek végtelenül zártak, nincs kilépés, kitekintés belőlük, kizárnak minden más világot, lehetetlen a hasonlóságon alapuló asszociációk révén a sokféleség, a diszkurzusvilágok megsokszorozása. A végletesen metonimikus narráció egy önmagában megálló és önmagának elégséges, egynemű szövegvilágot hoz létre, amelyben Lodge nyelvi elemzése szerint még a főnévi megnevezés is problematikus: a főnevek ekként elmaradnak, helyüket átveszi a mindent helyettesítő „az” (magyarul sokszor csak az igerag jelzi a tárgyat), az „az aki”, a „valami/ki”, a „dolog”; a főmondatok elmaradnak az alárendelt mondatok mellől (Lodge 1979: 148), s ehhez a megállapításhoz hozzá lehet tenni, hogy ezáltal az „alárendelt” mondatok elveszítik hierarchikus szerkezetüket, illetve abszolút és fölérendelt fókuszukat. Ekként nincs olyan középpontjuk, mely körül minden más forogna, melyhez minden más kötődne, nincs fölé- és alárendeltség a mellékmondatok között, helyette megállíthatatlanul és nyilvánvaló határvonalak nélkül folynak egymásba –

nagyrészt a már említett folyamatos igeidőnek s általában a különböző funkciójú „-ing”-es alakoknak köszönhetően – s épp ez az, amit a magyar nyelv aligha tud visszaadni, hisz legfeljebb a központozás elmaradása jelzi az egybeolvadást:

A lány boldogabb lett mint bárki aki akkor élt. Könnyű elhinni ezt a dolgot. Mesélt valakinek, aki szeretett minden történetet amely elbűvölő volt. Valaki aki élt majdnem mindig odafigyelt. Valaki aki szeretett majdnem mindig odafigyelt. Az aki szeretett majdnem mindig odafigyelt. Az aki szeretett mesélt arról hogy milyen annak lenni akkor aki odafigyel. Az aki szeretett az volt akkor aki történeteket mesélt amelyeknek van eleje és közepe és vége. Az volt akkor az aki mindig teljesen odafigyelt. Ada volt akkor az és az egész élete akkor az volt teljesen hogy történeteket mesélt melyek elbűvölőek voltak, és teljesen odafigyelt a történetekre amelyeknek volt eleje és közepe és vége. A remegés csupa élet volt, az élet csupa szerelem volt, és valaki akkor a másik volt. Az biztos hogy ez szerette ezt az Adát akkor. És biztos hogy Ada az egész élete akkor boldogabb volt az életben mint bárki más bármikor is lehetett, aki valaha is élt, él és élni fog.¹⁴

A tagmondatok összeolvadása, egybefolyása azonban ebben a szövegben jóval több nyelvi modorosságnál, stilisztikai jellegzetességnél: textuálisan ez teremti meg a teljességet, a két szerelmes egybeolvadását, fenntartások és súrlódások nélküli harmóniáját, melyben nem válik el a testi és a szimbolikus, a mesélés és az odafigyelés, az aktív és a passzív, a történet és a szerelem: mind egybefolyik, egymásban és egymás által létezik és jöhet egyáltalán létre. Ekképp a mesélés és odafigyelés, az élet és a szerelem teljes egybeolvadása a továbbvivője, de egyben szintézise is a megelőző két generáció matrilineáris örökségének, mert egy újfajta, másképp megnevezhetetlen, és mindenképp a patriarchális történeteken kívül eső befejezés, beteljesülés és gyönyöröadás ez.

De nemcsak a hipnotikus, transzba ejtő hatású tagmondatok folynak egybe, hisz a szöveg névmáshasználata is megváltozik: eltűnnek az addig maskulin és feminin nemet jelző harmadik személyű névmások („he”, „she”), s helyüket a nemsemleges „one” és „some one” – magyarul jobb híján „az aki” és „valaki” veszi át. Ezáltal eltörlődik a társadalmi nemi különbség, nincs én és te, én és ő, nincs én és a másik, s lebomlanak a szubjektum határai is: az utolsó bekezdésben néhány mondat után csak igen nagy nehézség árán lehet követni az „az aki” és a „valaki” referencialitását – és valószínűleg nem is kell, hiszen éppen ez a lényeg: a két szubjektum felcserélődik, felcserélődhet, mert nem az én és te, az én és a másik dinamikájában határozzák meg magukat, amely önmagában hierarchikus szerveződést feltételez, hanem az énhatárok teljes elmosása által nem is lehet tudni, hogy ki kicsoda, hol érnek véget az egyik én határai, és hol kezdődnek a másikéi.

Felbomlik tehát a szimbolikus nyelvhasználat rendszere, de ezáltal létrejön egy olyan nyelv, amely „nem tartalmaz, hanem hordoz, nem visszatart, hanem lehetővé tesz” (Cixous 1997: 375, Kádár Krisztina fordítása), s épp azáltal, hogy megtöri az automatizmusokat, hogy testírás, hogy az írás/beszéd/történet forrása ugyanaz, mint a gyönyöré. De ugyanígy felbomlik az én, a koherens szubjektum is, és, mint ahogy Stein maga fogalmazott az *Önéletrajzzal* párhuzamosan írt másik önéletrajzi írásában, a *Stanzas in Meditation* („Meditáló stancák”) címűben: vajon számít-e az, ha az egy/ember kettő („whether it makes a difference that one is two”) – azaz Gertrice/Altrude. Viszont talán éppen ebben a szubjektumfelfogásban/felbomlásban találhatjuk meg a választ arra, hogy az „Ada” keletkezéstörténetét felidéző részlet az *Önéletrajzban* miért Alice önéletrajzaként említi a szöveget. Ha az egy kettő, akkor a kettő is egy, tehát megkülönböztethetlenné válik az önéletrajz és az életrajz, a beszélő/író és a tárgy, a narrátor és az elbeszél – azaz még ez a harmadik személyű elbeszélés is értelmezhető kettős (ön)életrajzként, pedig látszólag teljesen ellentmond az „önéletrajzi szerződésnek”.

Az „Adá”-t olvasva – legalábbis így olvasva – súlyos kérdések merülhetnek fel az olvasóban azt illetően, hogy Gertrude Stein valóban egyike-e a „nőietlen női önéletrajzíróknak” (Stanley 1992: 98), hogy valóban annyira kizárólagosan a férjet játszotta-e feleség-Alice-szel, s hogy vajon nem éppen olyan nő írást – *écriture féminine*-t – hozott-e létre, amelyet kortárs francia elméletírók szorgalmaznak. Irigarayt idézve: „szükségünk van a saját alanyunkra, saját főnevünkre, saját igénkre, saját állítmányainkra; elemi mondatainkra, alapvető ritmusunkra, alaktani identitásunkra, műfajbeli megtestesülésünkre, genealógiánkra” (idézi Monticelli 1994: 68). Ez viszont egy másik történet, „a másik” története, s egyúttal a patriarchális családrégény vége.

Jegyzetek

1. A képek számomra rendelkezésre álló forrásai: Shari Benstock: *Women of the Left Bank*; Bettina L. Knapp: *Gertrude Stein*; Linda Simon: *The Biography of Alice B. Toklas*; Diana Souhami: *Gertrude and Alice; Nappali ház* (kiadási adatokat ld. az „Irodalom”-ban).

2. Számomra meglehetősen kétséges, hogy az *Önéletrajzban* Toklas és Stein párbeszédeit feltétlenül magázó formában kellett-e átültetni magyarra.

3. Angolul: „is making fun of me”. Talán inkább: „csúfot üz belőlem”, „gúnyolódik velem”.

4. Beck András, e tanulmány lektora hívta fel a figyelmemet, hogy erre Ulla E. Dydo már 1985-ben rámutatott (*Chicago Review* [Winter 1985]).

5. Mivel az „Adá”-t, és elsősorban a záró bekezdést, különleges nyelvi megformáltsága miatt jóformán lehetetlen magyarul visszaadni, az ebből a szövegből származó idézetek angol eredetijét minden esetben megadom. Itt: „some one who was loving” (Stein 1985: 1334).

6. Angolul: „And identity is funny being yourself is funny as you are never yourself to yourself except as you remember yourself and then of course you do not believe yourself.”

7. „Barnes Colhard did not say he would not do it but he did not do it. He did it and then he did not do it, he did not ever think about it” (Stein 1985: 1334).

8. „When he was a good deal older he married a very rich girl. He had thought perhaps he would not propose to her but her sister wrote to him that it would be a good thing. He married the rich girl and she thought he was the most wonderful man and one who knew everything. Barnes never spent more than the income of the fortune he and his wife had then, that is to say they did not spend more than the income and this was a surprise to very many who knew about him and about his marrying the girl who had such a large fortune. He had a happy life while he was living and after he was dead his wife and children remembered him” (Stein 1985: 1334).

9. „The daughter then kept house for her father and took care of her brother” (Stein 1985: 1335).

10. „her grandmother who had delightful ways of smelling flowers and eating dates and sugar” (Stein 1985: 1335).

11. „She and her mother had always told very pretty stories to each other. [...] She did sometimes think her mother would be pleased with a story that did not please her mother, when her mother was later sicker the daughter knew that there were some stories she could tell her that would not please the mother. Her mother died and really mostly altogether the mother and the daughter had told each other stories very happily together.” (Stein 1985: 1335).

12. „There were many relations who lived with them. The daughter did not like them to live with them and she did not like them to die with them. The daughter [...] did not like it at all then as did not like so much dying and she did not like any of the living she was doing then” (Stein 1985: 1335).

13. Fontos megjegyezni, hogy Lodge különbséget tesz a realista regény kauzális, kronologikus és elsősorban a főnévhasználaton alapuló metonimikussága és a Stein-féle metonimikus modernizmus között, amelyből eltűnnek a főnevek, helyüket névmások és végtelenül ismétlődő, de állandóan változó viszonyban álló „-ing”-es alakok veszik át (Lodge 1979:148).

14. „She came to be happier than anybody else who was living then. It is easy to believe this thing. She was telling some one, who was loving every story that was charming. Some one who was living was almost always listening. Some one who was loving was almost always listening. That one who was loving was almost always listening. That one who was loving was telling about being one then listening. That one being loving was then telling stories having a beginning and a middle and an ending. That one was then always completely listening. Ada was then one and all her living then one completely telling stories that were charming, completely listening to stories having a beginning and a middle and an ending. Trembling was all living, living was all loving, some one was then the other one. Certainly this one was loving this Ada then. And certainly Ada all her living then was happier in living than any one else who ever could, who was, who is, who ever will be living” (Stein 1985: 1335–6).

Irodalom

- Beck A. 1997. Gertrude Stein és a *Három élet*. In: Stein, G. *Három élet*. Ford. Beck András, Kúnos László, Pusztai Dóra. Budapest: Magvető, 263–74.
- Beck A. (szerk.) 1996. Eljöttem és itt vagyok: Gertrude Stein írásai, és írások Gertrude Steintől. *Nappali Ház*. VII. évf. 3. 3–43.
- Benstock, S. 1987. *Women of the Left Bank: Paris 1900–1940*. London: Virago.

- Chessman, H.S. 1989. *The Public Is Invited to Dance: Representation, the Body, and Dialogue in Gertrude Stein*. Stanford, Cal.: Stanford University Press.
- Cixous, H. 1997. A medúza nevetése. Ford. Kádár Krisztina. In: Kis A.A. et al.
- Gass, W.H. 1986. Gertrude Stein and the Geography of the Sentence: *Tender Buttons*. In: Bloom, H. (szerk.) *Gertrude Stein*. Modern Critical Views. New York: Chelsea House Publishers. 145–163.
- Gilbert, S. M. & Gubar, S. (szerk.) 1985. *The Norton Anthology of Literature by Women*. New York: Norton.
- Kis A. A. & Kovács S. & Odorics F. (szerk.) 1997. *Tétes könyv II*. Dekon-könyvek. Szeged: Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport. 357–80.
- Knapp, B.L. 1990. *Gertrude Stein*. New York: Continuum.
- Kristó N.I. 1974. Gertrude Steinről. In: Stein, G. *Alice B. Toklas önéletrajza*. Ford. Szobotka Tibor. Budapest: Gondolat. 228–35.
- Lejeune, P. 1989. The Autobiographical Pact. Ford. Katherine Leary. In: Eakin, P.J. (szerk.) *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 3–30.
- Lodge, D. 1979. *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature*. London: Edward Arnold.
- Martin, B. 1988. Lesbian Identity and Autobiographical Difference[s]. In: Brodzki, B. & Schenck, C. (szerk.) *Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography*. Ithaca & London: Cornell University Press. 77–91.
- Monticelli, R. 1994 Self-Creation in Modernist Women Writers: The New Goddess in the Work in Progress of Emily Holmes Coleman. In: Fortunati, V. et. al. (szerk.) *The Representation of the Self in Women's Autobiography*. Bologna: University of Bologna. 65–83.
- Simon, L. 1977. *The Biography of Alice B. Toklas*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Souhami, D. 1992. *Gertrude and Alice*. London: HarperCollins.
- Stanley, L. 1992. *The Autobiographical I: The Theory and Practice of Feminist Autobiography*. Manchester: Manchester University Press.
- Stein, G. 1985. Ada. [1909–10.] In: Gilbert, S.M. & Gubar, S. (szerk.) *The Norton Anthology of Literature by Women*. New York: Norton. 1334–6.
- Stein, G. 1947. *The Autobiography of Alice B. Toklas*. [1933.] Zephyr Books. London/Stockholm: The Continental Book Company AB.
- Stein, G. 1974. *Alice B. Toklas önéletrajza*. Ford. Szobotka Tibor. Budapest: Gondolat.
- Tobin, P. 1978. *Time and the Novel: The Geneological Imperative*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Wagner-Martin, L. 1995. „Favored Strangers”: *Gertrude Stein and the Family*. New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press.

An Apologia of His Own: Oscar Wilde's *Salome*

B. Varga Éva

“Whether a comedy should deal with modern life, whether its subject should be society or middle class existence, these are questions purely to the artist's own choice. Personally I like comedy to be intensely modern and tragedy to walk in purple and to be remote ...” – according to his biographer, Richard Ellmann, this was the essence of Wilde's creed as a dramatist (Ellmann 1988: 340). *Salome* (1891)¹, his one-act drama, perfectly fulfills his own criteria. The setting is remotely exotic: it is the palace of the tetrarch of Judae, Herod Antipas, a scene of hedonistic banquets where wine and blood are spilt abundantly for the amusement of the party. The time evoked is that of the Old Testament; pregnant with cosmic changes. The story is that of the fallible autocrat, Herod, who gives in to beheading Jokanaan (this is the archaic form of John the Baptist's name) for the sake of his step-daughter, who will, in return, perform the dance of the seven veils to satisfy her step-father's lascivious desires.

Remote place, forbidden areas

Besides the exotic setting, the ancient times are evoked by the archaic language, which is most prominent in the old verb forms: “Thou didst reject me ... thou wert beautiful ... If thou hadst looked at me, thou hadst loved me” says Salome to the dead Jokanaan.² The biblical inspiration discernible in the grammatical archaism is also prominent in the symbolism. Although the story is told in Matthew (14:6–12) and Mark (6:22–28), the similes, metaphors and symbols echo those of the *Song of Songs*; Salome is compared to “a princess who has little white doves for feet.” (Wilde 1987: 346). In the *Song of Songs* we can read, ‘Behold, thou art fair, my love ... thou hast dove's eyes’ and ‘my sister, my love, my dove, my undefiled’ (*Song of Solomon* 1:15). This is the source of the comparison between Salome and a dove. It is not a unique instance. When Salome speaks in praise of Jokanaan, her words reverberate with Biblical imagery: ‘Thy body is white like the lilies of a field ... Thy hair is like the cedars of Lebanon ... Thy mouth is like the pomegranate-flowers ...’ and ‘My beloved is white and ruddy ... his locks are bushy and black as a raven ... his cheeks are as sweet flowers’. (*Song of Solomon* 5:10–13).

The subject is hedonistic: Herod's palace is the scene of a feast where wine and fruit are in abundance, blood is spilt on the floor, an exotic dance

is performed and the air is filled with sexual desire. Love is displayed in all forms; the sinful marriage of Herod and Herodias for the sake of which they had to kill his brother, who was her husband; the platonic longing of the Syrian captain for Salome; the homosexual attraction of the page to the captain; Salome's perverse fascination for Jokanaan. Everything indicates that the time is ripe for a change. These 'forbidden areas of thought and behaviour', which Wilde chose to represent in the name of "a 'higher ethics' in which artistic freedom and full expression of personality were possible along with a curious brand of individualism" (Ellmann 1988: 304) have provoked some critics into labelling the drama as the most outstanding representative of decadence in England.

Indeed, this seems to be a world of passionate desires for the unusual, the extraordinary and the forbidden. A world, where Freud's vision of the human mind as the scene of eternal struggle between the id (Salome) and the superego (Jokanaan) over the ego (Herod) finds re-enactment. The unimaginable treasury of material wealth, with the help of which Herod hopes to win his stepdaughter's heart, lend a Paterian hypnotic power to this world. However, the opulent luxury of the objet d'art; the emerald, the gilded beaked peacocks, the opals and the topazes all fail, faithfully to Pater, to satisfy the desires of the soul. So does the prospect of the Queen's throne, which, for Salome, is stained with her father's blood. All these treasures bear the burden of this world, with which she is so fatally bored. She feels an unfathomable void in her soul for which no alluring material object can bring remedy. Similarly insatiable is Herod's lust. It is so strong that he is prepared to sacrifice the mother for the daughter, the 'well-known' wife for the pure virgin. His desire drives him to insanity, where he loses control over his own decisions. Therefore he promises anything that he would otherwise reject.

This foreboding atmosphere is charged with the ever-present threat of death, echoing the world of Maeterlinck's dramas. "The Tetrach's authority is literally that of death, legitimised solely by the binding force of his own fiat on himself." (Innes 1992: 355). According to the testimony of the soldiers Herod is the only one with the power to take away human lives. "The Tetrarch does not care to see dead bodies, save the bodies of those he himself has slain." (Wilde 1987: 329). Some are perceptive to this fatalistic prospect: the page warns the young Syrian that "something terrible may happen" (ibid 319), Jokanaan can hear the wings of the angel of death, and, strangely enough, the chief representative of materialistic and secular desires, Herod, can also hear something. As with Maeterlinck's protagonists others have no ability either to sense or, perhaps, recognise the omens and the signs of the ultimate realm of spiritual world hidden beyond the superficial reality.

The eye and the soul

There is, however, a common feature in all the characters: everybody looks, the eye rules everybody, but not everybody sees. 'Looking' may indeed be the most-recurrent word in the play. In the exposition 'look' occurs twelve times, and 'see/seeing' six times. The page warns the Syrian three times not to look at Salome. Salome leaves the banqueting hall, as she cannot bear Herod looking at her. Moreover, Jokanaan's prophecy is centred on this ability, 'when he cometh (the Messiah)... the eyes of the blind shall see the day' (ibid 320). Man's relation to God is also discussed in terms of seeing: the main tenet of the Jewish faith is that "they worship a god that you cannot see" (ibid 320). Camille Paglia in her study of art and decadence points out that the role and significance attributed to the eye is the major defining feature of Western culture. Its dominant feature, the Apollonian conceptualisation as opposed to the instinctive receptivity of the Dionysian culture starts with the influence of the Western eye: "Every inquiry is preceded by a roving eye: and once the eye begins to rove it cannot be morally controlled." (Paglia 1992: 33). Paglia points out that it is due to the legacy of the pagan need for visualisation or, as she puts it, 'eye-intensity' that at times extreme waves of cultic exhibitionism are triggered within the western culture. Wilde's age, the late nineteenth century, is such a period.

Despite the ban on Biblical themes, Wilde chose this period of Christian mythology because he recognised some parallelism between the spirit of his age, the necessity of emphatic appearance, the primacy of the visuality over the essence and the antagonisms of Herod's time indicating that it is ripe for a fundamental change. Wilde's play takes place at the time when the influence of Judaism was ebbing out. The new religion was in fact born from the failure of Judaism to control the power of the eye, the necessity of visual representation, the pagan need for a "Dionysian continuum of pleasure-pain,"-as Paglia puts it. Judaism, which is based on Word, failed to control the pagan need for image.

During the dramatic action the characters are driven by a power which has been unknown or at least restrained so far. They all seem to be blind to everything but one factor, the object of their obsessive desire. They do not seem to be affected by the appearance of their environment. As such, they seem to be blinkered – suffering from some extreme form of 'tunnel-vision'. This myopia was caused by some unsatiated hunger of the eye. They move like deaf and blind characters driven by their longing for something unattainable.

At this stage their condition has reached an epidemic level affecting the whole society. The sickness of this world can best be diagnosed at the spiritual – religious level. The meaning of the Word, central in their faith, is losing its signifiatory status. Their conversation rarely bears the features of

dialogues. They neither pay attention to their surroundings, nor respond to their companions. In this trance-like state the prophetic cries of Jokanaan, coming from under the motionless foreground (a cell under the front of the stage) intensify the hypnosis. Some faint memory of the governance of the Word drives Salome to the source of these cries. Herod himself still remembers the power of the word and senses its potential multiple strength enhanced by the extraordinary appearance of the prophet. He feels that to exterminate the source would be some fatal sin. Hence his decision to put him in a cell, to remove him from the horizon, to sever the image from the word.

Empty soul, empty dialogue

Although weakened in impact, Word is still important. In the play there is no action, only dialogues. The repetitions in the dialogues replace the action. The pulsation is enhanced where a different character repeats words that have been said in an earlier dialogue: what the page said to the Syrian is repeated by Herodias to Herod: “You mustn’t look at her. You look too much at her” (Wilde 1987: 319). “You are looking again at my daughter. You mustn’t look at her”. “You mustn’t look at her! You are always looking at her!” (ibid 330, 337). This is the warning of the woman and the effeminate page, both of whom recognise the dangerous possessive drive behind the male eye. “The eye is Apollo’s arrow” – says Camille Paglia. The female instinctively senses the danger it is imbued with. In her fight against it, she makes repulsive use of male weapons. This is the androgyneous nature of Salome’s character.

The hypnotic dialogues focusing on the power of appearance bear strong testimony to Wilde, the aesthete, and Wilde, the dandy. He would pay meticulous care to his own look. He devoted a whole novel to the theme of the perverse fascination for appearance. Paglia interprets this interest as a direct outcome of his age, of Decadence, which she says, is “the disease of the eye, a sexual intensification of artistic voyeurism.” (Paglia 1992: 31). In *The Importance of Being Earnest* the aesthetic role of ‘seeing’ and ‘appearance’ is tainted with a harsh social criticism targeting the Victorian salon-centred, shallow life where everything is measured by its surface value. In *Salome* the plane of eye contact is similarly a battlefield where again the female party seems to be in command. One of the most intense moments of the play is when Salome repeats Herod’s tempting words: “Salome, come and eat fruit with me. I love to see in a fruit the mark of thy little teeth” (Wilde 1987: 332). The victorious Salome perversely leaves the mark of her teeth but in a different fruit. Only few dare to look when she says: “... bring me the head of Jokanaan ... Ah! Thou wouldst not suffer me to kiss thy mouth, Jokanaan. Well! I will kiss it now. I will bite it with my teeth as one bites a ripe fruit ...” (ibid 346).

Other parts of Salome's soliloquy similarly echo previously uttered words: "I am athirst for thy beauty; I am hungry for thy body; and neither wine nor fruits can appease my desire ..." (ibid 347). The preposterous rhythm of the dialogue forecasts the dramatic climax; words fail to carry the all-pervasive effect of beauty filled with destructive sensuousness, they only serve as the preliminary phase of the initiation which will culminate in total submission to vision. The dance, Salome's dancing, will satiate the eyes. The dance, which crowns the Dionysian feast in Herod's palace restores the ancient harmony of arts. (Look and vision, the emphasis on visual representation and perception were central values to Wilde, the aesthete. His novel, *The Picture of Dorian Gray* also bears the mark of the glorification of the eye.)

Cultic resonances

At this phase of intensified voyeurism the audience is subdued by visual effects. The play gradually turns into a sacrificial ritual. The exterior organising element is represented by the all-embracing role of the moon, which is the central element of the scenery. The cause and effect progression of the drama has been substituted by changes in the phases of the moon. The remoteness and the fatalism imbuing the hypnosis-like action that unfolds on the stage are reinforced by such stylisation. Every step in the dramatic development is prefigured by a change in the look of the moon. In the exposition the moon looks "like a woman rising from a tomb ... You would fancy she was looking for dead things". "She is a virgin, she has a virgin's beauty" (ibid 319, 323). This is what Salome herself said, heightening the parallelism between her and the moon. The cultic impression the moon-loving characters convey emphasizes the instinctive female-centred character of pagan rituals. The female is the object of desire, the cause of destruction and subject of sacrifice.

In addition to the symbolism, there are several features in the play that bear the mark of a playwright who has abandoned the old conventions of the drama, as was the tendency in the late nineteenth century.³ The action of the play is concentrated on a single event. The climax is built on theatrical visual effect and on the interplay of the written and non-verbal arts; Salome's dance and Herod's provocative oath and its consequences. The dance as a form of expression is not uncommon in the aesthetic movement of the fin-de-siècle (similar to other forms of art e.g. Henry James's fascination for architecture or Pater's admiration of *La Gioconda*). Yeats's use of stylised motion in his dramas or Arthur Symons' "Javanese dancers" concentrate on the representative power of non-verbal art. It is not only Salome's climactic dance but also the aforementioned repetitions that point to the development of the symbolic drama. As Péter Egri pointed out, the lyrical and musical tendencies became more and more dominant in the

evolution of the genre leading up to the absurd drama. The proximity of the dramatic structure with that of the short story brings about a similar effect. The single line of the plot is directly related to the short story. All this development leaves a distinct mark on Wilde's *Salome*.

The colour of love

The symbolism of colours reinforced by the effect of light bears the signs of the struggle between male and female, or Apollonian and Dionysian forces. White, black and red express the optical dimensions of carnal desires, life and death or death-in-life, passion and love. Salome's testimony is that "the mystery of love is greater than the mystery of death. Love only should one consider." (Wilde 1987: 347). This may well be the creed of all the other characters from the Young Syrian through Herodias' page to Herodias herself. This is what drives Herod as well as Jokanaan, but in strikingly different ways. What Wilde plays on is the differences in personal interpretation of seemingly similar values and attitudes. Love seems to be the drive behind each character but conceived differently. Love is the source of the tragic death of the young Syrian soldier. His fascination in Salome deafens him to the warnings of his admirer, the page. Witnessing the perverse interest arising in Salome towards the prophet will deprive him of his own idol. He loses his aim in life, the life-force, when he realises that his dove-like, innocent virgin turns into an abhorrently sensuous wanton. His suicide, however, is not a bad omen. It simply goes unnoticed by Salome for whom this sacrifice was offered.

Only Herodias' page, the representative of homosexual attraction, is struck by the Syrian's death. He seems to be the epitome of unselfish emotions and overpowering empathy. Latently though, Wilde makes a testimony here. The page is different from the rest of the servants, as he tends to withdraw from the world of reality. This inclination puts him in the same league as the main characters. "You have a dreamer's look." – Herodias says to him. "You must not dream. It is only sick people who dream" (ibid 335). The visual quality of our dream provides access to unfathomable realms inherent in the human mind.

Herodias, the high-priestess of material acquisition, the typical Victorian upper-middle class woman (although of higher standing in this play) tries to stick to the palpable reality by all means. "I do not believe in prophets," and later "I do not believe in miracles." (ibid 332, 334). Through the denial of the transcendental she tries to escape from a higher moral which would stigmatize her with the sin of homicide and adultery. Her haunting conscience finds articulation in Jokanaan's insults. She is aware of the weak tie linking her to Herod and when she sees Herod's sexual attraction to her daughter she recognizes the danger to her position. Her royal origin as opposed to Herod's common roots, does not provide security in this world,

which is built on crime, sin and neglect of morality. She herself had her share in the creation of such a world so she knows how weak it is. She recognises that the spiritual power represented by Jokanaan could establish safety and security in this world. The new religion he propagates would eliminate the weakness of Judaism and couple the power of the word with the strength of the image. At the same time her position as a female necessitates the elimination of any destructive male power that she can overturn. This is why she stands by the horrific wish of her daughter, not for the love she feels for her. In fact there is no sign of such emotion in her. She is the Lady Bracknell of the play; the prime mover behind the Hedonistic mundane rites.

Salome's motivation in requesting Jokanaan's head could easily be identified as a revenge for her mother. Her interest in the prophet stems from her revulsion of Herod. She detects in Jokanaan the only power of some kind of control over Herod: "Ah, the prophet! He of whom the Tetrarch is afraid?" – she asks (*ibid* 323). Her interest in him is further aroused as she meets the obstacle set by the Tetrarch. According to his order nobody is allowed to speak to Jokanaan. Her natural curiosity grows into an obstinate opposition. Female will is fighting with male dominance. Her uncontrollable desire to see somebody who is in such a black cistern, "so black a pit ... like a tomb" unveils the symbolic parallelism between her and the moon.⁴ This is the first sign of her pathological, necrophilic desire. It is not a simple quest for something missing from her life. It is not a sense of an emotional void. Indeed, she does not seem to have any emotion. Wilde has deprived the epitome of female beauty of any attractive spiritual quality, of any humanity. She is driven by hard, soulless obsession. She is the merciless *femme fatale* representing perennial threat to the male. She cleverly manipulates those who are bound by emotions, like the young Syrian. His death goes unnoticed by her. She is not affected by anything but the unidentified spiritual emanation coming from Jokanaan. Her attraction to him, however, is not the attraction of the soul for devotion, the desire of the blind to see as the prophet can. It is the same immature opposition which did not let her obey Herod's orders. This time, however, it erupts from greater depths. It is the desire to seduce Jokanaan's spotless innocence; the archetypal instinct of blasphemous seduction. Salome is Dorian Gray's sister. Both are the embodiment of the perverse self-seeking, pleasure-hunter disguised in angelic appearance. Her brutal death comes as an anti-climax to the moral development of Herod, who awakens to the recognition of his own failure as a ruler due to the inflammation of the eye, to the all-pervasive sexual desire.

Salome's is not a tragic death, as the innocent beauty has turned inside out revealing her rotten merciless core. Therefore it is only the loss of our own deceptive illusions that shakes us and not the destruction of the accursed beauty, the embodiment of demonic love. Wilde does not give grounds for compassionate feelings towards the female. It is Herod who evokes sym-

pathy. Wilde makes it clear that the faltering male power should duly regain its control over the destructive female influence. His play testifies that male aggression, with Paglia's words, is only a "tool of survival in the pagan vastness of female culture." Although Herod's incestuous relationship with Herodias lead to the murder of his brother, the prophet's accusations deliver Wilde's argument, that he, the male, was only an accomplice to the blood-thirsty female. He gained his power by killing his brother the king, Herodias's husband. Distorted love is responsible for everything. Lust was the main drive behind it, sexual lust as well as lust for power. His pathological obsession, a different kind of lust for Salome confronts him with the tragic dilemma between keeping his word and acting in accordance with what some faint moral sense would dictate. Morals, however, have no place in his amoral society, which was begotten by his sin. "Wherefore did I give my oath? Kings ought never to pledge their word. If they keep it not, it is terrible, and if they keep it, it is terrible also" (Wilde 1987: 345).

Apologia

Still, Herod is different from the others in some ways. He displays an inexplicably firm belief in the prophetic power of Jokanaan, and he is the only one among the "deaf and blind" who could hear the wings of the angel that echoed the death wish of the young Syrian soldier. It is he who notices the moon duly turning red, as blood has been prophesied. Still, in the face of his ability to see behind the veil of superficial reality he seems to be wavering between the sterile, material world and the spiritual one. He is the representative of the Western eye as "a projectile into the beyond, that wilderness of the male condition." (Paglia 1992: 31). His lust blinds him for a period, but then his vision clears up. His perverse fascination turns into revulsion at Salome's necrophilic attraction to Jokanaan's head. His conscience seeks comfort in ordering the soldiers to kill her. The Apollonian order thus sets in victoriously over female unfathomable chaos. It is, however, only by the familiar act of killing that his dominance can be achieved. Although wavering and almost losing at times, he is the only character undergoing some development. Ellman, among some other critics, would consider him the central character of the play. He is the one, who, despite his fallibility, wins the sympathy of the author. The investigation into the nature of the femme fatale provided a suitable ground for Wilde's defence of men. Thus *Salome* may as well be read as an apologia of his own.

Notes

1. Wilde originally wrote the drama in French when he stayed in Paris in 1891. This French version was published in France in 1893. The English translation, the work of Lord Alfred Douglas, dates from 1894. It was first put on stage in 1896 in Theatre de L'Ouvre, in

Paris, because censorship banned the performance in England on the grounds of unacceptability of adopting a Biblical theme.

2. Wilde, O. 1987. *The Importance of Being Earnest and Other Plays*. Harmondsworth: Penguin Books. 346.

3. *Salome* was written in 1891. Péter Egri points out some parallel features in tone and structure in some of Maeterlinck's plays, *L'Intruse* and *Les aveugles*, both written in 1890. see: Egri Péter *Törésvonalak*. Budapest: Gondolat, 1983. 121–128

4. Note that on page 319 Herodias' page says: "Look at the moon! ... She is like a woman rising from a tomb ... You would fancy she was looking for dead things."

References

Wilde, O. 1987. *The Importance of Being Earnest and Other Plays*. London: Penguin Books.

Ellman, R. 1988. *Oscar Wilde*. Harmondsworth: Penguin.

Egri P. 1983. *Törésvonalak*. Budapest: Gondolat.

Innes, C. 1992. *Modern British Drama 1890–1990*. Cambridge: University Press.

Jullian, P. 1971. *Oscar Wilde*. London: Granada Publishing.

Paglia, C. 1992. *Sexual Personae*. London: Penguin Books.

Szondi P. 1990. *A modern dráma*. Budapest: Gondolat.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

2.

KLAUDY KINGA – SALÁNKI ÁGNES

ANGOL–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1714/1)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Misztika és/vagy különbéke? Egy fordítói [ön]értelmezésről

Kontor István

Szabó Lőrinc valószínűleg 1940 végén keletkezett Angelus Silesius fordításában (*Harminc párvers az „Arkangyali Vándor”-ból*) két eltérő poétikai világkép találkozik. Bár a költő-műfordítónak nem ez az egyetlen átültetése a rég[ebb]i német irodalomból (hiszen fordításantológiáiban a pogány kor emlékeiig, a *Lorscher Spruchig* visszanyúlt); az eredeti szövegből (több mint 1600 darabból) kiválasztott harmadfél tucat párrím láthatóan nem az Angelus Silesius-i művet alkotja újra, hanem sokkal inkább a harmincas évek elején, a *Té meg a Világ* kötetben jelentkező újfajta Szabó Lőrinc-i versbeszédben megnyilvánuló világ- és szövegtapasztalat nyomait viseli. Filozófiai alapállása azonban az 1936-os *Különbéke* és különösen a *Harc az ünnepért* kötetekben jelentkező közösségkereső próbálkozásokkal rokonítható.

Angelus Silesius (eredeti nevén: Johann[es] Scheffler 1624–1677) műve a *Cherubinischer Wandersmann* (*Arkangyali vándor*) először 1657-ben jelent meg, majd bővített és átdolgozott kiadásban 1675-ben*. A mű többszólamú, többjelentésű gyűjtemény, amely a konkrét fogalmak szintjén nem alkot egységes világképet. Az egyes darabok vagy a párhuzamok és ellentétek nem folynak egybe; a világról alkotott kép az isten-élmény heterogenitásában, a megközelítési módok egymásmellettségében kozmikus és teljes. Szinte tetszőlegesen multiplikálható a sok párvers: ezáltal implikálja univerzalizmusát.

Mivel az eredeti darabok sorrendje tetszőleges, a mű eleve nem ad gondolati fejlődésívet; csak elvétve hallhatunk ki a versszövegekből ciklust, tematikus csoportosítást (ilyen kivételek: II. 225–227.; III. 84–91. stb.). Általában megállapítható, hogy nem a motívumok belső kohéziója fűzi és tartja össze a verseket. A tartalmi ismétlődések viszont egy-egy könyvön belül is feltűnőek; a teljes *Arkangyali vándor*ban pedig ugyanaz a téma sokszor felbukkan, néhol azonos fogalomkörből vett képekkel.

Szabó Lőrinc költői és műfordítói tevékenységének kölcsönhatására korán felfigyelt a szakirodalom. Újra meg újra átdolgozott korábbi fordításait

---

* Az eredeti mű hat könyvre tagolódik. A könyvek sorszámát hivatkozásaimban római számmal jelölöm; a köteteken belüli versekre az – újabb kiadásokban használt – arab számokkal hivatkozom. Szabó Lőrinc fordítását a német eredeti kétsorosokkal párhuzamosan közlöm. A magyar változatban a szövegek cím és szám nélküliek; utólagos – kurzív arab – számozásom a könnyebb tájékozódást szolgálja. – Szabó kéziratos szövegváltozatára az MTA Kézirattárában használt Ms. rövidítéssel utalok.

időközben szerzett saját költői (és nem csak fordítói) tapasztalatai alapján aktuális világ- és önértelmezési reflexióihoz igazítja. Fordításaiban markánsan tetten érhető a pretextussal dialógust folytató olvasó költő; idegenből készített szövegeivel mintegy bizonyítékát adja, hogy „az interpretáció fogalmának specifikus szubjektív konnotációi léteznek, például [...] a **szövegértelmezés és önértelmezés kölcsönhatása.**” (Riccer, 1966: 56–57)

Dolgozatom első részében az eredeti szöveg (véelhető) poétikai intuícióit, második fejezetében a magyarra fordított változathoz való viszonyát vizsgálom. A terjedelmes alapszöveg és a magyar fordítás[ok] részletesebb vizsgálata során nem a gadameri „naív historizmus” szemszögéből (Jenkins 1986: 87) kívánom megközelíteni a szöveget, hanem arra keresek választ: létrejöhete-e hiteles korszerű olvasata egy szövegtörzshöz úgy, hogy a fordító eleve nem kísérel meg a teljes szöveg minden intencióját közvetíteni.

1. Az alapszöveg

1.1. Formai sajátosságok

A *Cherubinischer Wandersmann* túlnyomórészt olyan alexandrinusokban írt párrimeket tartalmaz, melyek verstani genezise és fejlődése végigkövethető az Opitz (1624) által meghonosított és kanonizált formától Silesiusig folyamatosan. (Kortársai közül Logau (1638, 1654) adja ki a legterjedelmesebb párrím-gyűjteményeket.)

A formai sajátosságokat vizsgálva ragadjunk ki egyetlen példát: Opitz híres sora: *Ich weiß nicht, was ich soll, ich soll nicht, was ich weiß* verstanilag és tartalmilag szinte változatlanul él tovább Silesiusnál (I.5.: *Ich weiß nicht, was ich bin; ich bin nicht, was ich weiß*; Szabó Lőrinc ezzel a sorral indítja a maga válogatását:

I.5. *Man weiß nicht, was man ist*

Ich weiß nicht, was ich bin; ich bin nicht, was ich weiß;

Ein Ding und nicht ein Ding, ein Stüpfchen und ein Kreis.

1.

Nem tudom, mi vagyok, nem az, amit tudok,
semmi és valami, kis pont és kör vagyok.

A német eredeti a 2×3 jambusból álló sort a 3. hangsúly (a 3. ütem) után cezurával tagolja (az idézett sor szépségét kiemeli a sok *w*-vel kezdődő hangsúlyos szótag és az *i*-k gazdag alliterációja). A magyar fordítás a német ’időmértékes’ metrumot elhagyja, és a [’magyaros’] hangsúlyos verselés szabályai szerint (a vesszővel elválasztott logikai határokon) a himrimes sorokban 3/3/3/3 szótagos tagolást kapunk. De ugyanígy indítja Silesius az I.190. párrímet is:

1. 190. *Die Gleichheit*

Ich weiß nicht, was ich soll! Es ist mir alles ein,
Ort, Unort, Ewigkeit, Zeit, Nacht, Tag, Freud und Pein.

Ezt a ritmusképletet Opitz is alkalmazza szonettjeiben pl. az *Inmitten Weh und Angst...* kezdetűben. Tőle átveszik a sziléziai költőkör tagjai: Logau többek között a grammatikai párhuzammal és logikai ellentéttel: *Ich fürchte nicht den Tod, der mich zu nehmen kümmert, / Ich fürchte nur den Tod, der mir die Meinen nimmt* (Logau 1959: 69).

Ugyanezt találjuk Fleming *An sich* c. szonettjében: [...] *Weich keinem Glücke nicht, steh höher als der Neid, Vergnüge dich an dir und acht es für kein Leid [...]* (Fleming 1994: 16). Ezt a kettős ritmikát veszi át Silesius a legtöbb hímrímmel záruló kétsorosában.

Az alexandrinus azonban több ennél: markáns jegye a paradoxonig fokozott antitetikus építkezés. A végtelenségig fokozható logikai ellentét művészi igényű megfogalmazása különösen alkalmas kontemplatív és meditatív tartalom megjelenítésére. A már idézett *Die Gleichheit* második sorának cezúrája szimmetrikusan tagolja a két fő [tartalmi] kategóriát: *Ewigkeit* (= isteni örökkévalóság) – *Zeit* (a véges [evilági /emberi]), további ellentétpárokat rendelve egymással szembe: *Ort* – *Unort*; *Freud* – *Pein*. Ha az egytagú szavak miatt nem teljesülő jambikus lejtés helyett a 3/3//3/3 rendszerű tagolást tekintjük, még szembetűnőbb ez az antitetikus szimmetria: *Ort, Unort, / Ewigkeit, // Zeit, Nacht, Tag, / Freud und Pein* – különösen, ha az örökkévalóságot ellentételező, elemeire bomló evilág három kategóriáját – hely, idő, érzék – állítjuk az *Ewigkeit*tel, az időtlennel szembe. Ugyanezt találjuk Flemingnél a hí- és nőrímes képletek többszörösen szimmetrikus paradox-soraiban:

Andacht

Ich lebe, doch nicht ich; derselbe lebt in mir,
Der mir durch seinen Tod das Leben bringt herfür.
Mein Leben war sein Tod, sein Tod war mein Leben,
Nu geb ich wieder ihm, was er mir hat gegeben [...] (Fleming 1992: 48)

Az epigrammának ez a fajtája más költői iskolákban is meghonosodik: ilyen pl. a rajnai Friedrich von Spee sok- és különféle hatást vallási misztikává lényegítő *Trutz-Nachtigall*ja. Az antitetikus alexandrinus túléli a német költészetben a barokkot is. Schiller külön tanulmányt szentel e versformának: „Ezáltal mindenben az ellentét szabálya uralkodik (...) Az értelmet szakadatlan kihívások elé állítja (...)” (Reichartz 1991).

A XVII. századi német vallásos költészetben lényegi paradigmaváltásra kerül sor. A vallási élmény új minősége (és ennek nyomán új versbeszéd) alakul ki: a korábbi közösségi formától – akár a középkori *Te deum* többes számától és kollektív szemléletétől, akár a protestáns egyházi énekek korai

darabjaitól indulva (pl. Luther: *Ein feste Burg ist unser Gott*¹-ja a szövegen belül előlegezi ezt a tendenciát – kiemelés K.I.).

A XVII. század közepére a személyes istenélmény lesz a meghatározó. Erről tanúskodnak Paul Gerhardt protestáns énekeskönyvekben máig megmaradt korálszövegei: *Geh aus / mein hertz / und suche freud* (Gerhardt 1994: 19); *Wach auf, mein Herz, und singe; Befiehl dem Herrn deine Wege und hoffe auf ihn, er wirds wohl machen*; Georg Neumark: *Wer nur den lieben Gott läßt walten*; a szintén protestáns Joachim Neander *Te deum*-fordítása: *Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren*; a katolikusoknál: a jezsuita Friedrich Spee *O mensch ermeß im hertzen dein, wie wunder muß der Schöpfer sein...* etc. E művek mind az egyén magára maradását implikálják, és az egyén-isten bensőségesebb kapcsolata felé mutatnak. Ez a személyes ember-isten-kapcsolat, ez a bipoláris vallási élmény kerül különös viszonyba a mindig is létezett keresztény misztikával az *Arkangyali vándorban* is. Ugyanakkor az antitetikusan építkező, személyes hangú vers a (katolikus) népének-be is bevonul (pl.: Spee: *O süßigkeit in peinen! O pein in süßigkeit!* [...]).

1.2. Tartalmi sajátosságok (források, motívumok)

Az eredeti *Cherubinischer Wandersmann* nem csupán a formát tekintve heterogén (két- négy- és többsorosak, szonettek stb.), hanem tartalmát tekintve is számos - egymással ellentétes - forrásból táplálkozik. Itt is szembeötlő az ambivalencia: részint ugyanis nyilvánvaló a misztika különböző - egymással ellentétes - irányzatainak hatása, ugyanakkor a kor tudományos világképe is tükröződik benne; a hivatalos egyházi dogma és a 'megbélyegzett' misztikusok, a mélyen vallásos tartalom és a világi költészet elemei (bukolika stb.), a vallási és világi értékrend állandó ütköztetése, a spirituális szillogizmus.

1.2.1. Keresztény misztika

Silesius az európai (főleg német) keresztény misztikát szinte teljes történetiségében átveszi és világképébe olvasztja. Néhány kiragadott példa erre: Szt. Ágostontól (ld. V.200/29) és a „Prophetissa teutonica”, Hildegard von Bingen-től saját koráig tételesen kimutathatók a hatáselemek; Meister Eckhardt istenkép-genezisének parafrázisával együtt: „A kezdetek kezdetén nem volt Istenem, magam voltam önmagam **ősoka**. Semmit sem akartam, semmi után nem sóvárogtam, pusztán lét voltam, a magam valójának ismerője. Önmagamat akartam, azonkívül semmi mást; amit akartam, az voltam, és ami voltam, azt akartam, és ott szabad voltam Istentől, szabad minden gondolattól. Amidőn azonban szabad akaratomból kiáramlottam és (ezáltal) teremtett lényvé váltam, már lett Istenem. Mert mielőtt teremtmények lettek volna, Isten sem volt „Isten” – Ő volt, aki volt. És miután a teremtmények teremtett lényekké lettek, Isten azután sem vált önmagában Istenné a teremtményekben [...]” (idézi Hamvas 1995: 179);

Ugyanez Angelus Silesiusnál:

I. 96. Gott mag nichts ohne mich

Gott mag nicht ohne mich ein einziges Würmlein machen;
Erhalt ich nicht mit ihm, so muß es stracks zukrachen.

I. 204. Der Mensch ist's höchste Ding

Nichts dünkt mich hoch zu sein: ich bin das höchste Ding,
Weil auch Gott ohne mich ihm selber ist gering.

Silesius vizsgált művében legszembeötlőbb az 'Isteni elmélkedés', a kontemplatív költői alapállás. A kevesek által lefordított *teljes* cím (vö. Kurdi-Tatár: ... *isteni szemlélődésre vezérlő [...] rímei*, eredetiben: *zur Göttlichen Beschaulichkeit anleitende...*) kulcsfogalmai szó szerint megtalálhatók Jacob Böhmenél: *Aki elmerül ebben a lelki nyugalomban, az Krisztusban isteni szemlélődésre jut, úgyhogy Istent meglátja magában és vele szól és Isten övele, és megérti, hogy mi Isten szava, akarata és lényege* (idézi Hamvas 1995: 118) és Franckenbergnél: *Bizonyos és cáfolhatatlan [...], hogy az örök élet nem más, mint isteni szemlélődés és a lélek megnyugvása Jézus Krisztus titkos kinyilatkoztatásában*. Ezek a gondolatok Aquinói Szt. Tamást is idézik: *[...] az ember végső boldogsága a bölcsesség szemléletéből áll, az isteni dolgok vizsgálatában*. (idézi Hamvas 1995: 175).

1.2.2. Mária-misztika

Silesius a spiritualisztikus, individualisztikus misztikával szemben a középkor hermeneutikai exegézisét: az Ószövetség (*Énekek éneke*) menyasszonyvőlegény-szimbólumait (értsd: ecclesia – Christus) ötvözi – a középkorban gyökerező Isten-szerelem (*Jesusminne*) nyomán – a bukolika elemeivel, Isten szolgálatába állítva a 'menyasszony'-funkciót (Gnädinger 1990: 308). Ezt bizonyítja a V.299/27. sz. darab, vagy az I. 183.

I. 183. Die geheime Vermählung

Was Freude muß doch sein, wenn Gott ihm seine Braut
In seinem ewgen Wort durch seinen Geist vertraut!

De ezt a bukolikus tematikát direktebb módon is megfogalmazza:

IV. 176. Die Hochzeit des Lammes

Wenn ich zu Gott eingeh und küß ihn mit Begier,
Dann ist es, daß das Lamm die Hochzeit hält in mir.

A Mária-misztika tradicionális parafrázisai a hat könyv markáns vonulatát adják. Mélyen személyessé formálva jelentkeznek, azaz nem a *Stabat mater-*

szekvenciájaként, hanem az *Ómagyar Mária-siralom*nak is mintául szolgáló *Planctus* formáló 'én' beleélő anyaság-élményeként:

I.23. Die geistliche Maria

Ich muß Maria sein und Gott aus mir gebären,
Soll er mich ewiglich der Seligkeit gewähren.

IV.216. Die empfängliche Seel

Die Seel, die Jungfrau ist und nichts als Gott empfängt,
Kann Gottes schwanger sein, so oft sie dran gedenkt.

Az egyházi terminológia jelentéstartalmát az 'unio mystica' irányába is kitágítja:

I.286. Immer weiter

Maria ist hochwert; doch kann ich höher kommen,
Als sie und alle Schar der Heiligen geklommen.

A világ–túlvilág (véges–végtelen, valóságos–transzcendens) dimenzióit úgy relativálja, hogy az ember, a vallásos 'én' akarata áll a középpontban, hordozza a legfőbb értéket. Ebben a képben helyezkedik el a világi (társadalmi) értékrend is:

IV.145. Wir sind edler als die Seraphin

Mensch, ich bin edler als alle Seraphin;
Ich kann wohl sein, was sie; sie nie, was ich je bin.

IV.146. Was der höchste Adel des Menschen

Mein höchster Adel ist, daß ich noch auf der Erden
Ein König, Kaiser, Gott und, was ich will, kann werden.

A végtelen dimenzió és a picinység tökéletes kettőssége révén a makro- és mikrovilág egysége teljeseedik totális keresztény világképpé.

1.2.3. Mágia és alkímia

Silesius gyűjteményében jelentős szerepet kap a mágia és az alkímia gondolat- és szimbólumrendszere is. A szerző itt sem egyetlen irányzathoz kötődik, hanem a paracelsusi *Magia naturalis*-értelemben gondolkodik: „Mágia azért van, hogy az ember át tudja élni és megtanulja azt, amire eszével nem képes. Mert a mágia a nagy, rejtett bölcsesség, mint ahogy az ész a nagy, nyilvános bolondság. [...] Isten a mágiát az ember rendelkezésére bocsátotta, s ez annak a jele, hogy használhatjuk, de jele annak is, hogy szerepünk milyen fontos. [...] Minden készség és művészet Istentől jön és semmi sem

jöhet máshonnan. Éppen ezért senkinek sem szabad a csillagászatot, az alkímiát, az orvostudományt, a filozófiát, senkinek a teológiát, a zenét, a költészetet meggyalázni.” (idézi Hamvas 1995: 211).

A 'titkos' misztika története is végigkövethető a kétsorosokban: Hermes Trismegisztoosz *Tabula smaragdínájától* a Silesius-kortársakig. A teremtmény egymásrautaltságának titka bennfoglaltatik a *Tabula smaragdínában*: 3. *És ahogy minden dolog az Egytől származott, az Egy gondolatból* (vö.: Ján. 1,1–4); *úgy, elfogadva azt, lett minden teremtett dolog*. 4. *Apja a Nap, anyja a Hold [...]* (idézi Hamvas 1995: 23).

A keresztény misztikában is mindenütt-jelenvaló istenség az ellentétekben jelenik meg: *Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van. Így érted meg az egyetlen csodát.* (idézi Hamvas 1995: 23). A mágiát azonban nem rendeli alá a dogmának, hanem mindkettőt alárendeli a hit-élménynek: egymás mellett, egyszerre vannak jelen a műben.

1.2.4. Az isteni háromság egysége

Ahogy az alkimista igyekszik az isteni titok közelébe jutni, szintén eredeztethető innen: *Válaszd el a földet a tűztől, a durvát a finomtól [...]* (Hamvas 1995: 23). Az alkímia három, nemanyagi jellegű princípiumának egysége itt a háromság-isten egységének szimbóluma (a kén: ami ég, Mercurius: ami füstöl, és a só: a visszamaradó hamu; Paracelsusnál: a só a testi, a higany a szellemi, a kén a lelki):

I.257. Die Dreieinigkeit in der Natur

Daß Gott dreieinig ist, zeigt dir ein jedes Kraut,
Da Schwefel, Salz, Merkur in einem wird geschaut.

Az isteni háromság egységét, a világ számtalan jelenségének egylényegét számtalan helyen félreismerhetetlenül a számmisztikával szemlélteti (ciklusban pl.: V. 1–4; V. 6–8) vagy a számmisztika elemeit használja szemléltetés-képpen:

V.8. Die geheime Kronenzahl

Zehn ist die Kronenzahl, sie wird aus eins und nichts;
Wenn Gott und Kreatur zusammen kommn, geschicht's.

Ebben az összefüggésben állapítja meg H.L. Held a *Cherubinischer Wandersmann*-ról: „Isten benne él minden teremtményben, mindenütt jelen van, és benne feloldódik minden ellentét”.² Ez a megállapítás is korábbi gondolat-genezist implikál: *Tekints engem a mindenségben és a mindenséget bennem; én a tengerben vagyok és a tenger énbennem; az erdőben vagyok és a fák énbennem.*

Ilyenformán érthető az az értékrend, amelyben feloldódik a mágia–istenhit látszólagos ellentéte:

I.280. Der wahre Weisen-Stein

Dein Stein, Chymist, ist nichts; der Eckstein, den ich mein,
Ist meine Gold-Tinktur und aller Weisen Stein.

1.2.5. Barokk képiség

A gazdag barokk képiség és az allegorikus kifejezőmód jellemző természetesen a *Cherubinischer Wandersmannra* is. Silesius univerzális istenélménye egyesíti a vallásos és profán hagyományok legszélesebb (és legszélsőségebb) körét. Átveszi a tradicionális elemeket értelmezésükkel együtt (pl. III.78. *Der geistliche Sulamith*); olykor megváltoztatva saját gondolatrendszerébe illeszti azokat.

Az *Arkangyali vándor* középső (15.) darabja azért jó példa erre, mert bár a divatos rózsaszimbólum kisebb ciklust alkot az eredeti III. könyvben (rózsa-tövis, fehér-vörös stb. ellentétpárokkal: III.84–91.) a *rosa mystica* szellemében; a Szabó Lőrinc által választott párrímek ellenben egészen más fogalomkörbe tartoznak.

I.108. Die Rose

Die Rose, welche hier dein äußres Auge sieht,
Die hat von Ewigkeit in Gott also geblüht*.

* *idealiter*

15.

A rózsá, melyre most külső szemed esik,
öröktől fogva az istenben is virít.

Az I.289. verse előtt a *Die Schönheit* (I.287) és a *Die gelassene Schönheit* (I.288.) áll; utána pedig a *Laßt Gott sorgen* következik (I.290.). Ez a négy vers nem egyéb, mint Máté 6,28–30 (*vegyétek eszetekbe a' mezei liliomokat...*) parafrázisai. Szabó Lőrinc magyar szövegváltozatában, a négyből kiválasztott egyetlen kétsorosban nem az öntudatlan szépség pusztá léte (*ist*) és e lét történése (*blühet [...] blühet*), hanem a cselekvés hiánya vagy az attól való megtartóztatás (*nem kutat*) válik hangsúlyossá, és ezzel mintegy 'tükörképét' adja a 24. párrímnek.

I.289. Ohne Warum

Die Ros' ist ohn' Warum; sie blühet, weil sie blühet,
Sie acht' nicht ihrer selbst, fragt nicht, ob man sie siehet.

4.

A rózsá nem kutat, virágzik, mert virágzik,
nem tud magáról és nem kérdez s nem vitázik.

V. 307. *Die Liebe ist Gott gemeiner als Weisheit*
 Die Liebe geht zu Gott unangesagt hinein,
 Verstand und hoher Witz muß lang im Vorhof sein.
 24.

Az istenhez a szív egyszerüen benyit;
 ész és szellem soká vár, míg beengedik.

A 15. magyar párrím a teremtő–teremtmény egyoldalú függő viszonyát, illetve a teremtény elszakadását, netán önálló létét vizsgáló német epigrammák köréből született: Szabó Lőrinc 7. és 15. darabját az alábbi kétsoros köti össze az eredeti szövegben:

I. 107. *Es ist noch alles in Gott*
 Ist's, daß die Kreatur aus Gott ist ausgeflossen,
 Wie hält er sie dann noch in seiner Schoß beschlossen?

I. 106. *Das Ein ist im Andern*
 Ich bin nicht außer Gott, und Gott nicht außer mir;
 Ich bin sein Glanz und Licht, und er ist meine Zier.
 7.

Én nem ökivüle, ő nem énkivülem:
 én a fénye vagyok, ő meg az én diszem.

I. 108. *Die Rose*
 Die Rose, welche hier dein äußres Auge sieht,
 Die hat von Ewigkeit in Gott also geblüht*.

* *idealiter*

15.
 A rózsza, melyre most külső szemed esik,
 Öröktől fogva az istenben is virít.

Ebből az összefüggésből kiragadva azonban a magyar fordítás a pillanatnyi szépség istenben időtlen létezésének értelmét vizsgálja; nincs benne a hívő – és térítő – Angelus Silesius bizonyossága, a megélt vallási misztika öröme és önbizalma, sem az istenben feloldódó 'én' élményének példaértékűsége.

2. A fordítások

Az *Arkangyali vándor* teljes magyar fordítására nem sikerült ráakadnom. 12 magyar fordítást találtam; e szövegek kétféle eljárással készültek: szemelvényes, az eredeti sorrendet követő fordítást ad Kulcsár F. Imre (1999), Kurdi Imre és Tátár Sándor (1991), Szénási Sándor (1986: 124); zárt ciklus[oka]t állít össze Csanád Béla (1981: 231), Faludy György (1988: 359), Hajnal Gábor (1971: 19), Szabó Lőrinc (1958: I.650–652), P. Szedő Dénes (Szedő

1957: 323), Tandori Dezső (1991: 43, 156, 189, 223),³ Tóth Bálint (Keresztury 1963: 269), Vajthó László (Radó–Vajthó é.n.: 44). Különösen az utóbbi – gyakorlatilag új – szövegeken (a hatsoros Vajthó-félén is) szembevetendő, hogy – mivel természetesen egyik sem érzékelteti az eredeti arányait, motívumgazdagságát és kaleidoszkopszerű építkezését, – az eltérő olvasatok egyszerre vetik fel az értelmezés[ek] és a modern olvasat szükségességét. („Minden költeménynek egyedi a viszonya a különböző olvasókhoz és a sokféle körülményhez.” Völker 1990: 147).

A fordítók kétféle belső címkezelése is kétféle szándékot sejtet: Kulcsár, Kurdi, Szénási, Tandori és Tatár ragaszkodnak a kétsorosok címeihez is, s ezzel az egyes párrimek önálló zártságát, magábanvaló gondolati egységét emelik ki. A többi fordító – a címek elhagyásával – a szerkesztői koncepció egységét, ezen belül viszont (többségük) a heterogenitást, az egyes darabok egymásnak feleltetését sugallja.

Szabó Lőrinc feltételezhető forrása – a könyvtárában is meglévő – Will Vesper 500 címet tartalmazó gyűjteménye (Vesper 1917). A *Cherubinischer Wandersmann*ból összesen 48 párrimet (107–113. lap) közölt a kötet összeállítója. Ezek közül választott ki⁴ a fordító harmincat, és fordította le az (erősen javított) autográf fogalmazvány (Ms 4657/408.I.–IV. sz. kézirat az MTA Kézirattárában) tanúsága szerint az *Örök Barátaink*ból ismert sorrendben. Szabó az *Új Idők*ben közölt (terjedelmes ismertetővel) 28 párrimet az ismert sorrendben a 9. és 10. darab nélkül (azaz a válogatás gondolati tengelyét, az egyén–isten kettős egymásrautaltságát jelző kétsorosok elhagyásával, a sorsszerű összekötöttséget hangsúlyozza a történet jelölő állítmányok [*megsemmisül–pusztul*] párhuzamával). Közreadott fordításaiból ezen kívül hatot (az 1., 4., 20., 24., 25., 26. sz. darabokat) a *Református Életben* (1941.XII.20.; Ms 4666/195) *Párversek az „Arkangyali vándor”-ból* címmel. Az 1941-es *Örök Barátaink*ban (Szabó 1941) a *Harminc párvers az „Arkangyali Vándor”-ból* jelent meg.

Az *Örök Barátaink*ban megjelenő végleges változat tartalmazza tehát azt a tengelyt, amely a teljes szövegnek az 'én'–isten egymást feltételező, kizárólagos kettőssége horizontjába helyezi a teljes fordításszöveget. Ezzel az önértelmezés olyan lényegi mozzanata jelenik meg a szövegben, amely [az emberi] szubjektumot a világot teremtő [és pusztító] isten mellé, vele egyenrangúvá emeli. Isten nevét az újraközlést előkészítve (1940/41-ben) kicsire írja át – kivéve ott, ahol egyértelműen szimbólum-szerepben tételezhetjük. A hosszú magánhangzók az első közlés szövegében általában hosszúk – átdolgozáskor lerövidülnek.

Szabó Lőrinc a többi fordítótól eltérő módon állítja össze válogatását⁵ (a végső szövegváltozat terjedelme alapján akár a számmisztika látenciájára is gondolhatunk). Elhagyja az értelmező vagy bipolaritást oldó címeket és alcímeket [II.178 /10.; V.200/29.], így a kétsoros szövegek egymással lépnek közvetlen kapcsolatba.

A harminc párversben mindvégig ott vibrál a kételkedő ember (1., 3., 6.,

10.) és a nem korlátlanul mindenható és bölcs (antropomorf?) isten (5., 9., 14., 19.) kettőssége kölcsönös egymásrautaltságában (7., 10., 13.); ott van az istennel önkaratából maradéktalanul eggyé válni tudó ember (7., 8., 9., 10., 11., 13., 24., 28., 30.) és az istent kereső individuum végtelen magánya (5., 6., 14., 21., 22.).

A szövegben a legtöbb fordításhoz hasonló tematikai homogenitás helyett a pluralitás, a (barokk *Te meg a Világ-szerű*) ellenpontos szerkesztés látszik dominánsnak – a korabeli zenei alkotások szigorú belső szerkesztettség nélkül, a Silesiuséhoz hasonló spontán csoportosításban. Kisebb, laza tematikus egységek fel-feltűnnek ugyan, de ezek nem alkotnak következetes párhuzamokat vagy ellentéteket (a 7–10. – 19–20. a kivétel), viszont a két-sorosok egymással sokféleképp dialogizálva adják a válogatás sajátos belső többszólamúságát.

Szembeötlő mégis egy bizonyos keret: az én, az ego lételméleti kérdéseitől (1–2.) indul a válogatás, és a halál- és túlvilág-motívumok (28.) után a tartalmas, *lényegi* tette buzdítással (29–30.) zár; a transzcendentális lényeg (23.) helyett az életforma lesz fontos.

I.5. Man weiß nicht, was man ist

Ich weiß nicht, was ich bin; ich bin nicht, was ich weiß;
Ein Ding und nit ein Ding, ein Stüpfchen und ein Kreis.

1.

Nem tudom, mi vagyok, nem az, amit tudok,
semmi és valami, kis pont és kör vagyok.

I.37. Die Unruh kommt von dir

Nichts ist, das dich bewegt, du selber bist das Rad,
Das aus sich selbstn läuft und keine Ruhe hat.

2.

Nem forgat semmi, te magad vagy a kerék,
mely magát hajtja és nem pihent soha még.

IV.135. Der Bach und das Meer

Hier fließ ich noch in Gott als ein Bach der Zeit,
Dort bin ich selbst das Meer der ewgen Seligkeit.

28.

Itt istenben folyok, mint az idő ere,
ott már én vagyok az örök üdv tengere!

V.200. Was man liebt, in das verwandelt man sich

(Aus S. Augustino)

Mensch, was du liebst, in das wirstu verwandelt werden.
Gott wirstu, liebstu Gott, und Erde, liebstu Erden.

29.

Ember, amit szeretsz, azzá lesz változásod,
istenné, ha hiszed, s földdé, ha azt imádod.

VI. 263. *Beschluß*

Freund, es ist auch genug. Im Fall du mehr willst lesen,
So geh und werde selbst die Schrift und selbst das Wesen.

30.

Barátom, most elég. S ha többet kér a lélek,
menj és légy magad az Irás, magad a Lényeg.

Mintegy tengelynek tekinthető a 15. párvers, amely a szerző utasítása szerint egyetlen *ideáliter* értelmezendő strófa Szabó Lőrinc összeállításában (Silesius eredeti hat könyvében több hasonló utalás előfordul). Ez az egyetlen párrím a kiválogatottak közt, amelyben nincs konkrét grammatikai, szintaktikai vagy fogalmi ellentét, hanem a diszjunktív kétsorosok között ez a *pillanatnyi-örök* ellentét egyetlen összekapcsolása (különösen hangsúlyozza ezt a Szabó Lőrinc által betoldott is).

I. 108. *Die Rose*

Die Rose, welche hier dein äußres Auge sieht,
Die hat von Ewigkeit in Gott also geblüht*.

* *ideáliter*

15.

A rózsza, melyre most külső szemed esik,
öröktől fogva az istenben is virít.

A válogatásból kirajzolódó istenkép is ellentmondásos: egyes darabokban elvont, 'örök princípium'-jellegű: 3., 11., 14., 15., 17., 18., 21., 22., 24., 26–28., máshol a kanonizált vallások perszonifikált (megszólítható) istenképe a tépelődő, ellentmondásos, emberre utalt lény: 7–10., 13., 19.

Az istenkép mégsem választható ilyen mereven ketté, hiszen a fordítás legnagyobb 'csúsztatása' az 5. párrím 2. sora. Az eredeti szöveg '*ő [az istenség] magának! a maga kedvére gondolta ki a teremtményeket*' többféle értelmezést enged meg a magyar változatban, mivel a *lét* többjelentésű és elvontabb jelentéstartalmú. A magyar változat jelentheti a *saját* létet éppúgy, mint az anyagi létet, ill. a létezést. Ennek bizonyos 'lecsengése' a következő (6.) strófa második sora: itt az eredeti '*Ha ez igaz, miért akarja birtokolni az én szívemet*' értelmű sor megint új jelentésárnyalatot kap a magyar fordításban (akár: miért az istenkeresés?).

II. 198. *Gott spielt mit dem Geschöpfe*

Dies alles ist ein Spiel, das ihr die Gottheit macht;
Sie hat die Kreatur um ihretwilln erdacht.

5.

Mindez játék, mit az istenség szava éltet:
saját magának ő gondolta ki a létet.

III. 123. Gott geht doch etwas ab

Man sagt, Gott mangelt nichts, er darf nicht unsrer Gaben;
Ist's wahr, was will er dann mein armes Herze haben?

6.

Mondják, mindene van, s koldus neki az ember:
jó, de hát mit akar az én szegény szívemmel?

Le kell tehát szögeznünk, hogy nem vallásos szöveget állított össze Szabó Lőrinc, hanem a hitet sem kizáró eszménykeresést. Saját istenhitét ugyanúgy 'lebegteti', mint Goethe vagy Petőfi; ez az isten egyszerre a létezés (a lét titka) és a goethei *Das Göttliche*, az etosz-ideál. Többek között ez az antiteitikus belső értelmezhetőség a Szabó Lőrinc-i válogatásban.

Elgondolkoztató, hogy három esetben fordul elő a *munka* szó a magyar fordításban, amikor a német eredetiben más van: *Lieb üben hat viel Müh* (16., szentenciaszerűen) > *munka*; *des Weisen ganzes Tun* (25.) > *a bölcs munkája*; és a 27. darab körülírása – noha itt előfordul a németben is az *Arbeit* főnév, ráadásul konkrét jelentésben: *Als alle Mietlinge mit Arbeit...* > *mint a sok munka...* Megkerülhetetlen a föltevés, hogy a fogalom háromszori előfordulása (ráadásul kétszer átvitt értelemben) a szabadkőműves-interpretációt sem zárja ki.

I. 71. Man muß das Wesen sein

Lieb üben hat viel Müh; wir sollen nicht allein
Nur lieben, sondern selbst, wie Gott, die Liebe sein.

16.

Szeretni munka: ne csupán szeressetek,
legyetek, mint Urunk, maga a szeretet.

V. 363. Des Weisen Verrichtung

Ein Narr ist viel bemüht; des Weisen ganzes Tun,
Das zehnmal edler, ist Lieben, Schauen, Ruhn.

25.

Hogy fárad a bolond, – tízszerte nemesebb
a bölcs munkája: csönd, figyelés, szeretet.

V. 299. Wie die Person, so das Verdienst

Die Braut verdient sich mehr mit einem Kuß umb Gott,
Als alle Mietlinge mit Arbeit bis in Tod.

27.

Egy menyasszonyi csók istennek több lehet,
mint a sok munka, mely napszámért sírba megy.

Rá kell még mutatnunk Szabó Lőrinc fordítói technikájának néhány – más-hol is jellemző – sajátosságára.

- értelmezve kibővíti az eredeti fogalmat: *Ding* > *a föld dolgai* (3.)
- helyettesít: *ein Spiel* (= Kreatur), *das ihr die Gottheit macht* (= játék, melyet önmagának készít az isten / melyet önmaga kedvére játszik) > *mindez játék, mit az istenség szava éltet* (5.); *Gott mangelt nichts* (sem-miben nem szűkölködik): *mindene van* (6.);
- megszemélyesít: *ist ohn Warum* (holott a tradicionális *ohn Warum* az istenben létezés – nem cselekvés! – tényére utal): *[a rózsza] nem kutar*;
- átvét (de mert a többes szám 2. személyvel összefoglalja-bővíti az eredetit, tartalmilag ismétél és hangsúlyoz is): *Nichts ist als Ich und Du* > *Csak én s te, mi vagyunk....*

II. 55. Gott ist, er lebet nicht

Gott ist nur eigentlich; er liebt und lebet nicht,
Wie man von mir und dir und andern Dingen spricht.

3.

Isten csak van; nem úgy szeret és nem úgy él,
Ahogy a szó a föld dolgairól beszél.

II. 198. Gott spielt mit dem Geschöpfe

Dies alles ist ein Spiel, das ihr die Gottheit macht;
Sie hat die Kreatur um ihretwilln erdacht.

5.

Mindez játék, mit az istenség szava éltet:
Saját magának ő gondolta ki a létet.

III. 123. Gott geht doch etwas ab

Man sagt, Gott mangelt nichts, er darf nicht unsrer Gaben;
Ist's wahr, was will er dann mein armes Herze haben?

6.

Mondják, mindene van, s koldus neki az ember:
Jó, de hát mit akar az én szegény szivemmel?

II. 178. Alles steht im Ich und Du

(Schöpfer und Geschöpfe)

Nichts ist als Ich und Du; und wenn wir zwei nicht sein,
So ist Gott nicht mehr Gott und fällt der Himmel ein.

10.

Csak én s te, mi vagyunk, és ha mi nem leszünk,
isten nem isten és minden elvész velünk.

Szabó Lőrinc fordításai túlnyomórészt pontosak, olykor szó szerintiek. Különösen szép és pontos a 11., 24. és a 29. darab.

I. 82. Der Himmel ist in dir

Halt an, wo laufst du hin? Der Himmel ist in dir;
Suchst du Gott anderswo, du fehlst ihn für und für.

11.

Megállj! Hova rohansz? Tebenned van a menny,
másutt meg nem leled az istent sohasem.

V. 307. Die Liebe ist Gott gemeiner als Weisheit

Die Liebe geht zu Gott unangesagt hinein,
Verstand und hoher Witz muß lang im Vorhof sein.

24.

Az istenhez a szív egyszerüen benyit;
ész és szellem soká vár, míg beengedik.

V. 200. Was man liebt, in das verwandelt man sich

(Aus S. Augustino)

Mensch, was du liebst, in das wirstu verwandelt werden.

Gott wirstu, liebstu Gott, und Erde, liebstu Erden.

29.

Ember, amit szeretsz, azzá lesz változásod,
istenné, ha hiszed, s földdé, ha azt imádod.

Ott válik imperativikussá és 'konkrétábbá' a fordítás hangneme, ahol etikai maximákat fogalmaz meg, pl. a 11.-ben a markánsabb szintaktikai tagolással, vagy a 19.-ben az istenkép esendővé, ellentmondásossá, 'emberivé' formálásával: *welches ihm nicht zusteht* > (= *ami nem illeti meg*) > *amit nem szabad* (ld. a bűnbeesés-motívumot: Gen. 2,16 Károlinál *E' kertnek minden fájának gyümölcsében szabadon egyél*, Luthernél *Du darfst essen von allen Bäumen im Garten*).

I. 82. Der Himmel ist in dir

Halt an, wo laufst du hin? Der Himmel ist in dir;
Suchst du Gott anderswo, du fehlst ihn für und für.

11.

Megállj! Hova rohansz? Tebenned van a menny,
másutt meg nem leled az istent sohasem.

V. 173. Gott hat keine Gedanken

Mensch, Gott gedenket nichts. Ja, wärn in ihm Gedanken,
So könnt er hin und her, welchs ihm nicht zusteht, wanken.

19.

Istenben soha sincs gondolat, mert ha volna,
töprengene, s amit nem szabad, ingadozna.

Jambikus lejtés, szótagszám és [a tiszta] rím tekintetében nem ragaszkodik a német alexandrinus kötöttségeihez (ott sem, ahol azokat a más nyelvű változatok a lehetőségekhez képest megőrzik: *God is a pure no-thing, concealed in now and here; / the less you reach for him, the more he will appear. // Ack, skulle Kristus tusenfalt i Betlehem än födas, / men ej i dig - ditt hela liv da skulle grymt förödas.* – <http://www.antronet.se/ord.htm>)

Angelus Silesius művében az istennelegy személyiség, a költői én áll érzellem- és gondolatvilágával a középpontban. Szabó Lőrinc elcsúsztatja a kép egészét: a 8. párrím esetében az eredeti német szöveg 1. sorában Silesius következetesen hangsúlyozza az egységet: *in mir, in Ihm*; Szabó Lőrinc fordításának első sorában – *fényt őrá én vetek* – magányos marad az *én* – a második sor tartalma ellenére is.

I. 11. *Gott ist in mir und ich in Ihm*

Gott ist in mir das Feu'r, und ich in Ihm der Schein;

Sind wir einander nicht ganz inniglich gemein?

8.

Isten bennem a tűz, fényt őrá én vetek,
nem vagyunk legbelül egészen közösek?

Nem a vallás misztikumát átélt hívő öröme és töprengése ez a harminc magyar párvers, hanem a kételkedő, etikai normát és filozófiai fogódzót kereső ember identitás-keresése. Megkockáztatom: az *Cherubinischer Wandersmann* világszemlélete úgy értékelődik át Szabó Lőrinc kétszeres válogatásával és 'értelmező' transzformációs technikájával, hogy az alteritásból a modernitásba is 'fordítja' a művet. Talán joggal tarthatjuk itt is meghatározónak azt a sajátos feszültséget, amely a *zerdachte Weltet* megélt költő-fordító életélménye és a mozaiklapokból kirakni szánt 'társkeresés' között vibrál.

Jegyzetek

1. Különösen érzékelhető az abszurditásig fokozott vallásos képesség a Jóbról szóló parabola tematikáját is beolvasztó zsoltár-parafrázis utolsó strófájában:

Nemen sie den leib,

gut, ehr, kind und weib,

las faren dahin,

sie habens kein gewin:

das reich mus uns doch bleiben.

Luther 8 németre átültetett zsoltára között csak egyetlen egyes számú van (*Aus tieffer not schrey ich zu dir*), a többi ilyen kollektív szemléletű (*Chrystum wir sollen loben schon*, vö.: Neumark későbbi fordításával; *Mytten wir im leben seynd; Jesus Christ unser heiland ...*). Egyéb korál-szövegei pedig szinte kivétel nélkül többes számúak (*Erhalt' uns, Herr, bei deinem Wört – Verleih uns Frieden gnadiglich; Es ist das heyl uns kommen her... stb.*)

Ezt a közösségi élményt ragadja meg a jubiláló romantikus 19. század is, pl. Mendelssohn 5.,

Refomáció-szimfóniája utolsó tételében e koráldallam zenei kifejtésében a lány fuvolaszólótól a diadalmas unisono tuttiig (1829).

2. idézi: Wührl, P.W. in: Rudolf Radler (red.) 1988: 507.

3. Hajnal és Tandori magyar címváltozatai félreérthetők: Angelus Silesius a III.165 epigramma értelmében használja a *kerubot*: *Des Gottverliebten Wunsch Drei wünsch ich mir zu sein: erleucht't wie Cherubim, Geruhig wie ein Thron, entbrannt wie Seraphim.*

4. Azt, hogy Szabó Lőrinc ismerte-e a teljes szöveget, nem lehet bizonyítani; az eredeti mű terjedelméről viszont tudott, vö.: *Új Idők* 1941.I.26. Itt írja a bevezető szövegben: „[Angelus Silesius] gyémánttömörségű író...; Ezek a többnyire kétsoros alexandrin-versek...” Idéz E. Engel és R.M. Meyer méltatásaiból is.

5. A *Klasszikus német költők a középkortól a XX. századig I–II.* (1977) c. kötetben hibás címet találunk. A *Harminc párvers...* cím helyett a *(Részlet)* alcímmel találkozunk, mintha ez a 30 példa az eredeti mű valamelyik [zárt] egysége volna.

Irodalom

- Bókay A. 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban.* Budapest: Osiris.
- Gnädinger, L. 1990. *Angelus Silesius (Johannes Scheffler)* in: Grimm, G.E.-Max, F.R. (Hg.): *Deutsche Dichter.* Bd. 2. Reclams Universal-Bibliothek Bd. 8612[6] Stuttgart: Reclam.
- Jauß, H. R. 1997. *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik.* suhrkamp taschenbuch wissenschaft 955. Frankfurt /M.:Suhrkamp.
- Jenkins, A. 1986. Polifunkcionalitás és költői műfordítás. In: *Helikon. Világirodalmi figyelő* 1986/1–2.
- Kabdebó L. 1974. *Útkeresés és különbéke. Szabó Lőrinc 1929–1944.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Reichartz, P. (Hg.) 1991. *Barock. Lyrik mit Materialien.* Editionen für den Literaturunterricht. Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlag.
- Ricoer, P. 1966. Die Metapher und das Hauptproblem der Hermeneutik. In: *Texte zur Literaturtheorie der Gegenwart.* Stuttgart: Reclam.
- Völker, L. (Hg.) 1990. *Lyriktheorie. Texte vom Barock bis zur Gegenwart.* Reclams Universal-Bibliothek Nr. 8657[5] Stuttgart.
- Wilpert, G. v. 1959 *Sachwörterbuch der Literatur.* Kröners Taschenausgabe Bd. 231. Stuttgart: Kröner.
- Radler, R. (red.) 1988. *Kindlers Neues Literatur Lexikon* Bd. 1. München: Kindler.

Források

- Angelus Silesius (o.J.): *Cherubinischer Wandersmann.* Eingeleitet und erklärt von Will-Erich Peuckert. Sammlung Dietrich Bd. 64. Leipzig: Dietrich.
- Johannis Angeli Silesij *Cherubinischer Wandersmann oder Geist-Reiche Sinn- und Schluß-Reime zur Göttlichen beschaulichkeit anleitende...* (1675) Breßlaw (*A [Geistreiche] Sinn- und Schlußrime [...] Gedruckt und verlegt zu Wienn / bey Einer Loeb: Oe: Landschafft Buchdrucker / Johann Jakob Kuerner. Anno M.DC.LIVII.* [az örök isteni bölcsességnek, 'Der Ewigen Weißheit Gotte' ajánlott 5 könyv] második, bővített kiadása).
- Csanád B. 1981. *Virággá lettünk.* In: uő.: *Versék és versfordítások.* Budapest: Magánkiadás.
- Deicke, G. – Berger, U. (Hg.) 1958. *Deutsches Gedichtbuch.* Berlin: Aufbau.

- Faludy Gy. 1988. „Az angyali vándor” párrimeiből. In: uő.: *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*. Budapest: Magyar Világ.
- Fleming, P. 1992. *Andacht*. In: Hederer, E. (Hg.) *Das deutsche Gedicht vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt /M.: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Fleming, P. 1994. *An sich*. In: Hay, G.–Steinsdorff, S.v. *Deutsche Lyrik vom Barock bis zur Gegenwart*. dtv klassik. München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Gerhardt, P. 1994. *Sommergesang. Mel. Den Herren meine seel erhebt*. In: Hay, G. Steinsdorff, S.v. *Deutsche Lyrik vom Barock bis zur Gegenwart*. dtv klassik. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Hajnal G. 1971. Angelus Silesius: Az „Arkangyalok vándora” című ciklusból (*Aus dem Cherubinischen Wandersmann*). In: uő.: *Kalandozások*. Budapest: Magvető.
- Hamvas B. (szerk.) 1995. *Anthologia humana. Öt ezer év bölcsessége*. Átdolg.: Kemény Katalin. Hamvas Béla Művei I. Szentendre: Medio.
- Hederer, E. (Hg.) 1992. *Das deutsche Gedicht vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt/M.: Fischer.
- Kulcsár F. Imre 1999. *Johannis Angeli Silesii: Cherubinischer Wandersmann / Angelus Silesius: A kerubi vándor*. Fordította: Kulcsár F. Imre. Budapest: Kairosz.
- Kurdi I.–Tatár S. 1991. Johannes Angelus Silesiusnak *Kerubi Vándora avagy isteni szemlélődésre vezérlő mély-értelmű gondolati- és vég-rímei*. A szerző által újból áttekinetve és a hatodik könyvvel kibővítve másod-ízben a titkos teológia és a szemlélődő élet szerelmeseinek lelki vidulására közre-bocsátott. Vál., ford., utószó: Kurdi Imre–Tatár Sándor. Budapest: Helikon.
- Logau, Fr. v. 1638. *Zwei Hundert Teutscher Reimensprüche*.
- Logau, Fr. v. 1654. *Sinn-Getichte Drey Tausend*, Breßlaw.
- Logau, Fr.v. 1954. *Der Tod*. In: Deicke, G. Berger, U. (Hg.) *Deutsches Gedichtbuch*. Berlin: Aufbau.
- Opitz, M. 1624. *Buch von der deutschen Poeterey*.
- Radó A.–Vajthó L. (é.n.) „*Der Chrubinische Wandersmann*”-ból. *Német költők*. Radó Antal, Vajthó László fordításai. Élő könyvek II. Külföldi klasszikusok XXXIX. Budapest: Franklin.
- Neumark, G. 1991. *Troslied*. In: Reichartz, P. (Hg.) *Barock - Lyrik mit Materialien*. Stuttgart–Düsseldorf Berlin–Leipzig: Ernst Klett Schulbuchverlag.
- Szabó L. 1941. *Örök barátaink*. (Szabó Lőrinc) kisebb műfordításai Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet.
- Szabó L. 1958. *Harminc párvers az „Arkangyal Vándor”-ból*. In: uő.: *Örök Barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai I–II*. Utószó: Szabó Lőrincné. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szénási S. 1986. *Mandulaág*. Versek és műfordítások. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Szedő D. 1957. *Angelus Silesius párrimeiből*. In: Szerb A. (szerk.) *Száz vers*. Budapest: Magvető.
- Tandori D. 1991. *Kerubok vándora* {I–IV}. In: *Műholdas rózsakert. Versfordításregény-törödek*. Budapest: Orpheus.
- Tóth B. 1963. *Párrimek*. In: Keresztury, D. (szerk.) *Német költők antológiája. A világirodalom gyöngyszemei*. Budapest: Móra.
- Vesper, W. (Hg.) 1917. *Das zweite Buch der Ernte. Deutsche Lyrik aus acht Jahrhunderten*. Die Bücher der Rose. Ebenhausen bei München: Wilhelm Langwiesche-Brandt.

Függelék

Johannis ANGELI SILESII

Cherubinischer Wandersmann oder Geist-Reiche Sinn- und Schluß-Reime zur Göttlichen beschaulichkeit anleitende...

I.5. Man weiß nicht, was man ist

Ich weiß nicht, was ich bin; ich bin nicht, was ich weiß;
Ein Ding und nicht ein Ding, ein Stüpfchen und ein Kreis.

I.37. Die Unruh kommt von dir

Nichts ist, das dich bewegt, du selber bist das Rad,
Das aus sich selbstn läuft und keine Ruhe hat.

II.55. Gott ist, er lebet nicht

Gott ist nur eigentlich; er liebt und lebet nicht,
Wie man von mir und dir und andern Dingen spricht.

I.289. Ohne Warum

Die Ros' ist ohn' Warum; sie blühet, weil sie blühet,
Sie acht' nicht ihrer selbst, fragt nicht, ob man sie siehet.

II.198. Gott spielt mit dem Geschöpfe

Dies alles ist ein Spiel, das ihr die Gottheit macht;
Sie hat die Kreatur um ihretwilln erdacht.

III.123. Gott geht doch etwas ab

Man sagt, Gott mangelt nichts, er darf nicht unsrer Gaben;
Ist's wahr, was will er dann mein armes Herze haben?

I.106. Das Ein ist im Andern

Ich bin nicht außer Gott, und Gott nicht außer mir;
Ich bin sein Glanz und Licht, und er ist meine Zier.

I.11. Gott ist in mir und ich in Ihm

Gott ist in mir das Feu'r, und ich in Ihm der Schein;
Sind wir einander nicht ganz inniglich gemein?

I.8. Gott lebt nicht ohne mich

Ich weiß, daß ohne mich Gott nicht ein Nu kann leben;
Werd' ich zu nicht, Er muß von Noth den Geist aufgeben.

II.178. Alles steht im Ich und Du

(Schöpfer und Geschöpfe)

Nichts ist als Ich und Du; und wenn wir zwei nicht sein,
So ist Gott nicht mehr Gott und fällt der Himmel ein.

[SZABÓ LÓRINC]:

ANGELUS SILESIIUS:

Harminc párvers az "Arkangyalí Vándor"-ból'

1.

Nem tudom, mi vagyok, nem az, amit tudok,
semmi és valami, kis pont és kör vagyok.

2.

Nem forgat semmi, te magad vagy a kerék,
mely magát hajtja és nem pihent soha még.

3.

Isten csak van; nem úgy szeret és nem úgy él,
ahogy a szó a föld dolgairól beszél.

4.

A rózsza nem kutat, virágzik, mert virágzik,
nem tud magáról és nem kérdez s nem vitázik.

5.

Míndez játék, mit az istenség szava éltet:
saját magának ő gondolta ki a létet.

6.

Mondják, mindene van, s koldus neki az ember:
jó, de hát mit akar az én szegény szivemmel?

7.

Én nem ökvülem, ő nem énkivülem:
én a fénye vagyok, ő meg az én diszem.

8.

Isten bennem a tűz, fényt órá én vetek,
nem vagyunk legbelül egészen közösek?

9.

Nem él nélkülem egy árva pillanatig sem,
ha megsemmisülök, velem pusztúl az isten.

10.

Csak én s te, mi vagyunk, és ha mi nem leszünk,
isten nem isten és minden elvész velünk.

* Szabó Lőrinc 1958. *Örök barátaink I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

I.82. Der Himmel ist in dir

Halt an, wo laufst du hin? Der Himmel ist in dir;
Suchst du Gott anderswo, du fehlst ihn für und für.

VI.42. Wer nicht bewegt wird, gehört nicht zum Ganzen

Die Sonn erregt all's, macht alle Sterne tanzen,
Wirst du nicht auch bewegt, so gehörst du nicht zum Ganzen.

I.115. Du selbst muß Sonne sein

Ich selbst muß Sonne sein; ich muß mit meinen Strahlen
Das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen.

I.294. Gott ist ohne Willen

Wir beten: es gescheh, mein Herr und Gott, Dein Wille;
Und sich, er hat nicht Will, er ist ein ewge Stille.

I.108. Die Rose

Die Rose, welche hier dein äußres Auge sieht,
Die hat von Ewigkeit in Gott also geblüht*.

* *idealiter*

I.71. Man muß das Wesen sein

Lieb üben hat viel Müh; wir sollen nicht allein
Nur lieben, sondern selbst, wie Gott, die Liebe sein.

I.270. Die Stimme Gottes

Die Kreaturen sind des ewgen Wortes Stimme:
Es singt und klingt sich selbst in Anmut und im Grimme.

II.4. Das ewige Ja und Nein

Gott spricht nur immer Ja; der Teufel saget Nein,
Drum kann er auch mit Gott nicht Ja und eines sein.

V.173. Gott hat keine Gedanken

Mensch, Gott gedenket nichts. Ja, wärn in ihm Gedanken,
So könnt er hin und her, welchs ihm nicht zusteht, wanken.

IV.166. Die Ruh und Wirkung Gottes

Gott hat sich nie bemüht, auch nie geruht, das merk:
Sein Wirken ist sein Ruhn und seine Ruh sein Werk.

I.239. Gott lobt man in der Stille

Meinst du, o armer Mensch, daß deines Munds Geschrei
Der rechte Lobgesang der stillen Gottheit sei?

I.126. Begehren erwartet Gewähren

Mensch, wenn du noch nach Gott Begier hast und Verlangen,
So bist du noch von ihm nicht ganz und gar umfängen.

11.

Megállj! Hova rohansz? Tebenned van a menny,
másutt meg nem leled az istent sohasem.

12.

Mindent a Nap röpít csillagtáncban föl és le,
aki nem érzi, nem tartozik az Egészbe.

13.

Ugy kell, hogy én legyek a lángugár, a fény
az egész istenség szintelen tengerén!

14.

Imádkozunk: Uram, te döntesz, senki más, –
s íme, ő nem akar, ő örök hallgatás.

15.

A rózsá, melyre most külső szemed esik,
öröktől fogva az istenben is virít.

16.

Szeretni munka: ne csupán szeressetek,
legyetek, mint Urunk, maga a szeretet.

17.

A teremtmények az örök szó hangjai,
durván és szeliden mind magát zengeti.

18.

Isten szava "Igen", az ördögé a: "Nem",
igy aztán nem lehet istennel Egy s Igen.

19.

Istenben soha sincs gondolat, mert ha volna,
töprengene, s amit nem szabad, ingadozna.

20.

Isten nem működik s nem pihen; egyszerű:
a műve pihenés s a pihenése: mű.

21.

Azt hiszed, óh szegény ember, hogy szavad a
hangtalan istenség igazi himnusza?

22.

Ember, mig vágyod az Istent a hit tüzében,
addig az ereje még nem járt át egészen.

II.30. Zufall und Wesen

Mensch, werde wesentlich! denn wann die Welt vergeht,
So fällt der Zufall weg, das Wesen, das besteht.

V. 307. Die Liebe ist Gott gemeiner als Weisheit

Die Liebe geht zu Gott unangesagt hinein,
Verstand und hoher Witz muß lang im Vorhof sein.

V.363. Des Weisen Verrichtung

Ein Narr ist viel bemüht; des Weisen ganzes Tun,
Das zehnmal edler, ist Lieben, Schauen, Ruhn.

V.170. Gott sind alle Werke gleich

Gott sind die Werke gleich; der Heilige, wenn er trinkt,
Gefallet ihm so wohl, als wenn er bet't und singt.

V.299. Wie die Person, so das Verdienst

Die Braut verdient sich mehr mit einem Kuß umb Gott,
Als alle Mietlinge mit Arbeit bis in Tod.

IV.135. Der Bach und das Meer

Hier fließ ich noch in Gott als ein Bach der Zeit,
Dort bin ich selbst das Meer der ewgen Seligkeit.

V.200. Was man liebt, in das verwandelt man sich

(Aus S. Augustino)

Mensch, was du liebst, in das wirstu verwandelt werden.
Gott wirstu, liebstu Gott, und Erde, liebstu Erden.

VI.263. Beschluß

Freund, es ist auch genug. Im Fall du mehr willst lesen,
So geh und werde selbst die Schrift und selbst das
Wesen.

23.

Ember, légy lényegi: jön a világhalál,
vész a véletlen és a lényeg, az megáll.

24.

Az istenhez a szív egyszerűen benyit;
ész és szellem soká vár, míg beengedik.

25.

Hogy fárad a bolond, - tiszerte nemesebb
a bölcs munkája: csönd, figyelés, szeretet.

26.

Istenben minden egy: a szent, mikor iszik,
éppugy tetszik neki, mint ha imádkozik.

27.

Egy menyasszonyi csók istennek több lehet,
mint a sok munka, mely napszámmért sírba megy.

28.

Itt istenben folyok, mint az idő ere,
ott már én vagyok az örök üdv tengere!

29.

Ember, amit szeretsz, azzá lesz változásod,
istené, ha hiszed, s földdé, ha azt imárod.

30.

Barátom, most elég. S ha többet kér a lélek,
menj és légy magad az Irás, magad a Lényeg.

Különös *stílusházasság*: a folklór és a rap*

Molnár Katalin

1. A „Replika”

A magyar népzenei együttesek egyik jeles képviselője a *Vizöntő* zenekar. Akik valamennyire is járatosak a népzene világában, azok biztosan találkoztak már a nevükkel. Kiss Ferenc, a zenekar egykori vezetője 1994-ben megjelentetett egy albumot, melynek címe – *Vizöntő kor* – visszautalt az együttesrel töltött korszakra. Ezen bukkantam rá az itt elemzett dalra, a *Replikára* (Kiss 1994). Meg kell mondanom, hogy első hallásra elképesztett. Másod-, harmad-, negyedszerre egyenesen dühített. Csak amikor elkezdtem figyelmesen hallgatni a szöveget, akkor kezdett egyre jobban tetszeni, először csak maga az ötlet, majd pedig egyre inkább a „kivitelezés” is. A szöveg közreadása előtt a következőkre hívom fel a figyelmet:

A teljes megértéshez a mű egészének ismerete lenne szükséges, vagyis a hangfelvételé is. Aki valóban el akar mélyedni a mű befogadásában, annak azt javaslom, hogy mindenképpen ismerkedjen meg a hangfelvétellel, s ha lehet, még az elemzés elolvasása előtt. Egy pillanatra sem szabad ugyanis elfelejteni, hogy nem megzenésített szövegről van szó, hanem a zenével-dallammal együtt született, azzal szervesen összetartozó alkotásról! Ezt a tényt a szövegelemzés során sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen meghatározó a mű zeneisége. (Zeneiségen értve pl. a ritmust, lüktetést, dallamot, hanglejtést stb.) Ezért kell néha hivatkozni az előadásmódra, s időnként egy-egy zenei szakszó használata is előfordul majd.

Azok számára, akiknek nincs módjukban megismerkedni a hangfelvétellel, és az itt bemutatott sajtósági műfajt, a rapet sem ismerik, illusztrációként egy-egy verssor ritmizálását a szöveg közben jelölöm, mégpedig a zenében hagyományosan használt ritmusképlet segítségével. Ha megpróbáljuk eszerint skandálni a szöveget, megközelítőleg el tudjuk képzelni az éne-

---

*Rap zene: modern zenei stílus, a reggae városi „unokaöccse”, New York City-ben született, annak is négerek lakta negyedében, a harlemi gettóban, és a még ennél is ijesztőbb bronxi bérkaszárnnyák és üres grundok rengetegében. A falakat, közlekedési eszközöket „díszítő” új művészeti jelenséggel, a graffitivel szoros kapcsolatban alakult ki, annak hangzó megfelelőjének mondhatnánk: szavak pergőtüze, amely nemritkán olyan fergeteges, hogy alig lehet kivenni a szöveg értelmét. A szöveget a háttérben lemezzről, magnószalagról vagy élőben megszólaltatott zene kíséri. A számok szövege lehet vicces, szürrealista vagy valamely együttestől vett idézet, de tartalmazhat akár véresen komoly, gyakran politikai töltetű mondanivalót is. E stílus hazai képviselője a Rapülök [e.: repülők = reppelők] együttes. (*A meghatározás* (Blackwood 1994: 214) alapján adott, nem szó szerinti idézet.)

kelt ritmust, bár természetesen maradéktalanul így sem adható vissza az eredeti előadásmód. Például az alábbi sornak: *Hagyd azonnal abba, mert szétszakadok* ritmusképlete a következő: *ti-ti ti-ti tá ti-ti tá ti-ti tá szün.*

Hagyd azonnal abba, mert szétszakadok

□ | □ | | □ | | □ | | ζ
ti-ti | ti-ti | tá ti-ti | tá ti-ti | tá szün.

A jelölések: egy függőleges vonal: egy negyed (*tá*), azaz hosszú, hangsúlyos ejtés; két összekötött függőleges vonal: két nyolcad (*ti-ti*), rövid, hangsúlytalan ejtés. A Z betűhöz hasonlító jel neve: szün, időtartama egy negyed értéknek felel meg, vagyis ugyanannyi, mint egy függőleges vonalé vagy két összekötött függőleges vonalé. A három egymással összekötött függőleges vonal neve triola, ami annyit jelent, hogy ugyanazt az időtartamot, amennyi alatt egy negyed vagy két nyolcad értékű hangot kimondunk, három egyforma hosszúságú részre bontjuk. Ha megkíséreljük kimondani egymás után ezeket a szavakat: *ti-ti ti-ti tá tá triola triola tá tá*, akkor rá lehet érezni ezeknek az elnevezéseknek a ritmusára, s megértjük, miért éppen így hívják ezeket a ritmusértékeket. Még egy jelölést alkalmaztam: a hosszabb függőleges vonalak az ütemhatárokat jelzik.

2. A „Replika” szövege

Az itt közölt dalszöveg magától a szerzőtől, Kiss Ferenctől származik, aki készségesen bocsátotta rendelkezésemre a szinte forгатókönyvszerű kéziratot. Ez a forгатókönyvjelleg a leírás sajátos formáján is látszik. Azért véltem fontosnak megtartani az eredeti írásképet, mert segíti a szövegben való jobb tájékozódást, szemléletesen mutatja a párbeszédet, a szövegben belüli arányokat, ismétlődéseket stb.

Már most szeretném felhívni a figyelmet a szövegben szereplő különféle, első látásra bonyolultnak tűnő kiemelésekre. Ezek elemzésem során nyernek majd értelmet: a szöveg ún. rétegeinek a feltérképezésében lesz szerepük. Meg kell jegyezni, hogy amikor először kezdtem ismerkedni a szöveggel, hallás után próbáltam meg lejegyezni, de helyenként egyáltalán nem értettem, mit mondanak-énekelnek, vagy csak hiányosan, pontatlanul tudtam leírni. Ezért fordultam aztán a szerzőhöz az eredeti kéziratért. A különösen figyelmes olvasó, hallgató bizonyára észre fogja venni az itt közölt – még egyszer hangsúlyozom: magától a szerzőtől való, eredeti – szöveg és a hangfelvétel szövege közötti apró különbségeket is. Ennek okát teljesen érthetőnek vélem. Amint majd az az elemzésből részletesen kiderül, a szöveg jellegeből adódóan nem lehet elvárni, hogy pontosan a megírt szöveg hangozzék el a felvételkor. Ez a néhány – persze szándéktalanul „elkövetett”, de annál inkább jelzésértékű – alkalmi eltérés is mutatja, hogy mennyire élő, beszélt nyelvi szöveggel van dolgunk: általuk érezhetjük annak spontaneitását, pil-

APA	ANNA	KÓRUS
	Juji!	
A magyar nyelv ugyan tőhangsúlyos,		Enike-benike kukkubé, Áber fáber dominé.
	De lehet így is, nem olyan súlyos!	
Az anyád mindenit!		Szeretem az apám, szeretem az anyám.
	Refrén: Nem jó ez így, pedig így van ez, bizony így van ez, hát így van ez! 2x	
	Gajdolás nélküli cigányos zene...	
Egy rendes könyvet el nem olvasol, hahitthon vagy, hát csak unatkozol. Egy normális moziba el nem mész, hát megáll az ész!		
	Fellini, nini, Antonioni, Pasolini, nini, Ómandzsófix!	
		Antakateszó főresz, omanesz, omanesz, omanesz, neo neo ti-ti-ti, ome neo neo ti-ti-ti, ó mandzsófix...
Micsoda bandák, elájulok! Rózsaszín bombákat szóró repülőök, (a) Burzen Rózsi, meg a puffancs padbódók, XL suszter és Albino doktor, Májkérem Dzseki meg a Tötümfaktor!		
	Tudom, volt valami „sárga rózsá”, ami hervadozott már akkor is jócskán.	
		és, O me g a! Hallgassa az unoka?
Mondanád csak egyszer valamire: Jó!		
	Jó!	
Mi jó?		

APA	ANNA	KÓRUS
<u>Csak a Mars. a Milka. a Mamba?</u>		<u>Csörgő dió. mogyoról.</u>
<u>A Nintendo. Amiga. a Sega. a Gameboy?</u> <u>A Levis. a Budmil (a Benetton). az Adidas. a Puma?</u> <u>A Sindy. a Barbie (és) a montenbájkcsoda?</u>		<u>Az tök jó!</u>
<u>A Pizza Hut. McDonalds. Big Mac?</u>		Szántás!, Barbi! Szántás!, szántás!
Nincs ezeknek párjuk, hát ezek a nagyok?		Mek-mek!
Eddig, eddig, eddig, eddig vagyok!		
	Refrén: Nem jó ez így, pedig így van ez, bizony így van ez, hát így van ez! 2x	
	És monddad, papikám, hogy lehet mégis? Dagad a léped és apad a pénzed? Ányu a munkában, magad a kofrlcsmában! Minden este későn keveredsz az ágyba.	
Az más! Az más!		Mért más? Mért más?
	Szívd a Kim-et és a Mellbemarót, a száraz LM-et meg a holland bagót. Whisky-t iszol és franciakonyvakot. I! Kávét szopogatsz. s a vodkát nyakalod!	
	Refrén: Mért jó ez így? Pedig így van ez, bizony így van ez, hát így van ez! 2x	
Mért jó? Mért? Gyerekemi Csaki B e i s m e r e m, régen m á s k é p p é l t e m. Tanulhatnál egy kis (-két) titkot tőlem. M e n j ű n k e l e g y ű t t e r d ő r e - m e z ő r e, vissza se nézzünk a betonerődre.		

APA	ANNA	KÓRUS
<p>Aranveső és árvacsalán Babonafű és bábakalács, Dongóvirág és ezüsthárs, Égikincs, no meg a farkasfütei, Galagonyabokor és gyűszűvirág, Istenfa és jóféle sáfrány, Krisztustóvis és kakukkraiték, Máriafű, lándzsás útifű, Olaszkapor és napharomat, Örménygyökér, pilátusfa, sántánfű és rómalnárdus, Hegykőrös és svéd lilomfa, Szerelemlapu és tavaszhozó fű, Útifű, őrműfű, vasfű, zergefű,</p>		<p>Öt törököt görögöt dögőnyőz fölözött örömök között a <u>körúton</u>.</p>
<p>Ki a vezérük?</p>		<p>Ma Szkin Hedvig!</p>
	<p>Gaidolás, cigányos dallam...</p>	
	<p>APA: Hát egye meg a fene!</p>	
<p>Refrén: KÓRUS: Így van ez jól, hát így van ez, ugye jó ez így, hát jól van ez!</p> <p style="text-align: center;">4x</p>		

lanatnyiságát, csaknem egyszeri, megismételhetelen voltát. Ezekre az apró eltérésekre a szövegben mindenütt külön is utalok, mégpedig úgy, hogy a kézirat szövegétől eltérő, azaz a felvételen elhangzó, alkalmi változatot mindig a szó után zárójelben megadom. Végezetül: elemzésem a dalszerző tudásával és hozzájárulásával jelenik meg.

3. Stílusrétegek keveredése

A különböző stílusrétegek esetén nem ritka, hogy egyesek egymással keveredve jelentkeznek, a határok amúgy sem mindig vonhatók meg élesen. Tipikusan ilyen például a tudományos és a publicisztikai stílus határán lévő tudományos népszerűsítő irodalom, vagy egy egyetemi szeminárium, amely a tudományos és a társalgási stílus kereszteződése, de még sorolhatnánk a hasonló példákat. Ezek azonban szokványosak, használatuk nem okoz különösebb meglepetést. Nem úgy, mint az elemzésem tárgyául választott „szülemény”, amely két egymástól jól elkülönülő és elkülöníthető zenei stílus: a folklór és a rap házasságából fogant. Mégpedig meggyőződésem, hogy nem véletlenül. Miért?

Mint a bevezetőben is hangsúlyoztam, nem pusztán szövegről van szó, hanem egyben zenéről is, egészen pontosan a kettő szoros együtt létezéséről. Ezért néhány gondolat erejéig engedtessek meg egy rövid zenei vagy inkább filozófiai kitérőt. Milan Kundera *A nevetés és felejtés könyve* című regényében (Kundera 1993: 227–228) a következőképpen ír a zene „idiotizmusáról”:

Ha igaz, hogy a zene története véget ért, akkor mi maradt a zenéből? A csend? Dehogy! Zenéből egyre több van, sokszorta több, mint legnagyobb dicsősége idejében. Szól a háztetők hangszóróiból, a lakások és vendéglők szörnyűségei zenéjeiből és a kis tranzistoros rádiókból, amelyeket az emberek az utcán hordanak magukkal. Schönberg meghalt, Ellington meghalt, de a gitár örök. Sztereotip harmónia, elcsépelet melódia és ritmus, mely minél monotonabb, annál hangsúlyosabb, ez az, ami a zenéből megmaradt, ez a zene örökkévalósága. A hangjegyeknek eme egyszerű kombinációiban mindenki megegyezhet, hiszen maga a lét az, amely boldogan rikoctozza bennük: *Én itt vagyok!* Nincs hangosabb és egyértelműbb egyetértés a léttel való egyszerű egyetértésnél. (...) A zene története halandó, de a gitárok hülyesége örök. A zene ma visszatért eredeti állapotába. Ez a kérdés utolsó felvetése utáni állapot, az utolsó eltűnés utáni állapot, a történelem utáni állapot (Kundera 1993: 227–228).

Mintha csak ezeknek a gondolatoknak a megtestesülése volna választott szövegünk – e „torz gyermek” – egyik „szülője”, mégpedig apja: a rap. Ez a nemrég kialakult zenei műfaj modern testvérei sorában – de leginkább

kisöccse, a techno mellett – egyike a zene zsákutcáinak. Itt van viszont a másik „szülő”, az anya: a folklór. Hogy lehet, hogy ez a finom hölgy hozzáment ehhez a durva férfihoz? – kérdezhetjük döbbsen. Csak egyetlen módon: erőszak áldozata lett. Különös, kényszerházasság az övék. S egy ilyen frigyből mi szülehet? Torzszülött, árva, magányos gyermek, amilyen ez a dal. Világrajötte törvényszerű, mert nem más az, mint a zene ösztönös tiltakozása az ilyen házasságok ellen. Pontosan ezt a felháborodást éreztem, amikor először meghallottam a Replikát. Más ún. rap-folklór szöveget nem ismerek, valószínűleg ez eddig az egyedüli hazai próbálkozás volt. Úgy gondolom, ennél kifejezőbbet és teljesebbet nem is igen lehet létrehozni. Ez telitalálat, és teljesen kiaknázta a műfajban (pontosabban műfajkeverékben) rejlő lehetőségeket.

(A hagyományos népzeneét egyébként már többen többféleképpen próbálták úgymond összeházasítani egyéb modern műfajokkal. Közülük legismertebb talán a *Gépfolklór*, a Kormorán, a *Szvetter*, a *Barbaro* együttes, valamint az egyébként autentikus népzeneét is játszó Méta együttes. Ez utóbbi *Havyméta* [e.: heviméta] c. albumának már a neve is önmagáért beszél. Túl nagy pályát azonban egyik kísérlet sem futott be, érdekes próbálkozások maradtak.)

Ha most már egészen közelről, részletesen vesszük szemügyre e fura gyermekket, azt tapasztaljuk, hogy minden egyes porcikája különleges. Meg fogjuk látni, hogy szinte minden elem, minden szó tartalmaz; megdöbbenő a szöveg megterheltsége. Ha elég bátor lennék, e tekintetben akár egy Kosztolányi-novellához is hasonlíthatnám.

4. A dalszöveg rétegződése

A mű egészét megpróbáltam rétegekre bontani. Nem egységeknél, részeknél nevezném őket, hanem rétegeknél, mert nem egymás mellett, hanem valahogyan több dimenzióban elképzelve egymás alatt-fölött, egymásban helyezkednek el, végül valamiképpen szerves egységet alkotva. Körülbelül hat ilyen réteget lehet elkülöníteni. Az alábbi sorrend nem jelent semmiféle rangsort, csupán felsorolás. A rétegek felfejtésékor igyekeztem valamilyen közös jellemzőt találni a hozzájuk tartozó elemekben, ezért volt nehéz az elnevezésük. Helyenként talán néhány elemnek az adott rétegbe való besorolása is vitatható. A dalszövegben – amint azt a figyelmes olvasó már bizonyára észrevette – különféle kiemelések találhatók, amelyek most nyerne majd értelmet.

4.1. Folklórelemek

(jelölésük: egyszeres aláhúzás)

Ide tartozik minden népköltészeti, népzenei elem, amely a műben akár szövegszerűen (pl. népi gyermekmondóka, kiszámoló, ráolvasásszerű felsorolás, népnyelvi szavak formájában), akár csak zeneileg jelen van. (Ez utóbbi típust

maga a hangszerelés – javarészt népi hangszerek –, valamint a későbbiekben az elemzés során még más összefüggésben előkerülő, a dalban kétszer is visszatérő érdekes cigányos, csujogatásszerűen énekelt rész jeleníti meg.) Nézzük meg most a szövegszerűen is megjelenő elemek előfordulását! A kórusnak, a gyerekeknek a szájából hangzik el az első népies jellegű átkozódás: „*Váljon vérré a mosdóvized is, / lángot hányjon a törölköződ!*” Ez a két sor igen elterjedt a népköltészetben, jómagam például Fehér László (vagy Fehér Anna) balladájából ismerem, amelynek a végén a gonosz és aljas Horvát bírót átkozzák meg ezekkel a szavakkal. Ebben a szövegben valószínűleg nincs olyan erős és komoly szándéka az átoknak, mint az eredeti balladában, s éppen ezért furcsa, váratlan a felbukkanása, meglepő a stílushatása.

A következő egy gyermekkorunkból ismert s szintén a népi hagyományokból elterjedt kiszámoló mondóka szövege: „*Egy üveg alma, két üveg alma*”. Legalábbis eddig. Ami ezután következik, az már továbbfűzött szójáték, mert az almából hirtelen *almabor* lesz, ami aztán magától értetődően idézi ide egy másik szeszes ital – a rím kedvéért itt éppen – a barna sör képét, s záró rímként a *hatökör* szó kerül a kiszámoló végére, és egyúttal a kiszámoló végén szokásos tréfás – s nem éppen hízelgő – rámutatást is magában foglalja. (Azt már csak zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy erre az utolsó szóra, a *hatökör*re logikailag kitűnően „rímel” a kislány ezt követő felszólítása: ... „na ne marhuljunk!”)

Szintén a népies gyermekjátékokat idézi még a „*Csörgő dió, mogyoró*” rövid bemondás, illetve a szöveg vége felé a különböző növényneveknek az a hosszas ráolvasásszerű felsorolása, amelyről a továbbiakban még részletesen lesz szó. Továbbá itt kell megemlíteni a szöveg két népnyelvi kifejezését: *ko(r)csma; játszódjunk*.

4.2. Rap-elemek

(jelölésük: *dőlt szedés*)

Ez a réteg nem annyira magában a szövegben, hanem inkább annak előadásmódjában nyilvánul meg. A rapnek mint előadói stílusnak a jellegzetességeit hordozza magán a szövegnek a legnagyobb hányada.

A rap előadásmódja érdekes, énekelve beszélő, beszélve énekelő – ám a zenei recitativo kifejezéssel mégsem illethető – előadásmód. Ez ugyanis párosul egy kissé gyorsabb, szaggatottabb, mégis egybefolyó szövegmondással, és a beszéd természetes hangsúlyviszonyait felborító hangsúlyozással, ami bizony sokszor idegesítővé, monotonná teszi az ilyen „dalokat”. Éppen erre a szabályszegésre játszik rá szándékosan a következő párbeszédészlet:

Apa: A magyar nyelv ugyan tőhangsúlyos,

Anna: De lehet így is, nem olyan súlyos!

Kórus: Szeretem az apám, szeretem az anyám.”

(Külön érdekesség, hogy a *súlyos* szóval itt is eljátszik a szerző.)

Ha a beszélő, egymásnak felelgető – replikázó – felek megnyilvánulásait vizsgáljuk, pontosabban azt, hogy ezek között a megnyilvánulások között milyen a rapszerűek aránya, azt figyelhetjük meg, hogy az apa szövegében van a legtöbb, a gyerekében szintén sok, és végül a kórusában a legkevesebb.

4.3. A modern élet elemei

(jelölésük: kétszeres aláhúzás)

Ide azokat a szavakat, kifejezéseket soroltam, amelyek – szorosabban vagy lazábban, de – a mindennapi modern, nagyvárosi élet tartozékai. Megtalálhatjuk itt a legkülönbélebb tárgyakat (élelmiszerek, édességek, élvezeti cikkek nevét, mint pl. *pizza, hamburger, csokoládé, cukorka, cigaretta, kávé, szeszes italok*), jellemző „családi” képeket („Dagad a léped és apad a pénzed?/Anyu a munkában, magad a ko(r)csmában!/Minden este későn keveredsz az ágyba!), a különféle divatosabbnál divatosabb márkaneveket (*Mars, Milka, Mamba; Nintendo, Amiga, Sega, Gameboy; Levis, Budmil-Benetton, Adidas, Puma; Sindy, Barbie; montenbájkcsoda; Kim, LM, Marlboro* stb.), sőt néhány leheletnyi finom – vagy nem is annyira finom? – utalást a politikára (erről még lásd később részletesebben).

A kizárólag külföldi fogyasztási cikkeknek ezt az elképesztő özönét igyekszik tükrözni a csoportnak az elnevezése: valóban a modern, nagyvárosi életet, a fogyasztói társadalom látszólag színes és gazdag, de igazából lehangoló képeit látjuk itt felsorakozni. Az ömlesztett, hosszas felsorolás pergő ritmusa, sodró lendületű stílusa pedig nagyon jól illusztrálja a mögöttük rejlő jelenlégi áradatjellegét.

4.4. Beszélt nyelvi, diáknyelvi, argó, szleng elemek, közhelyek

(jelölésük: vastagított szedés)

Ez igen tág kategória. Az idetartozónak vélt elemek – ahogyan ezt az elnevezésükben is igyekeztem kifejezni – elsősorban tipikusan beszélt nyelvi fordulatok, s legfőbb közös jellemzőjük a nyelvi igénytelenség lehetne. Használatuk nagyon, sőt azt is mondhatnánk, hogy túlzottan is elterjedt a mindennapi beszédben, a szövegbeli nagyszámú előfordulásuk szintén ezzel magyarázható. Néhány szemléltető példa: *Hm...; Na jó.; Hát...; ugyebár; a tanár a szenya; Nem igaz, lányom....; Micsoda bandák!; klimpírozol; na ne marhuljunk; elájulok!; Megáll az ész!; Az anyád mindenit!; Az tök jó!; Nincs ezeknek párjuk, hát ezek a nagyok?/Eddig, eddig, eddig, eddig vagyok!; Az más!; Csak! stb.*

Különösen figyelemre méltó közülük a *szenya* jelző, amelynek eredetét csak találgatni tudom: feltehetőleg a *szennyes*, esetleg a *szemtelennél* durvább jelentésű *szemét* szavunk tövét érezhetjük benne, amihez talán a nem túl produktív *-nya/-nye* melléknévképző járul. Hogy ilyen képzőnk valóban létezik-e, s ha igen, mennyire produktív, azt nem tudjuk bizonyosan. A magyar nyelv szövegmutató szótárában (Papp 1969: 82, 109) mindössze 9

ilyen vagy hasonló képzésűnek tűnő, *-nya/-nye* végű melléknevet találtam (7 *-nya* végűt: *csúnya, fránya, konya, rusnya, satnya, tohonya* és *tunya*), 2 *-nye* végűt: *gernye, henye*. A magyar nyelv történeti etimológiai szótárából (I–III. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976) kikerestem ezeket a szavakat, és az tűnt fel, hogy közülük a legtöbb ismeretlen vagy bizonytalan eredetű, illetve jövevényszó vagy hangfestő keletkezésű. Nem állíthatjuk tehát egyértelműen, hogy van ilyen képzőnk, de az mindenesetre érdekes, hogy az a néhány ilyen végű melléknevünk kivétel nélkül negatív, rosszalló, de ugyanakkor eufemisztikus jelentésárnyalatú. Hasonló képzésűnek tartom *genya* szavunkat is, (valószínűleg ugyanilyen módon jött létre a *genyves* vagy a *genny* szóból), de ezt a szóvégmutató szótár nem veszi fel. A *szenya* és *genya* szavaknak használatos egy másik alakváltozata is: vö. *szenyó, genyó*.

4.5. Kultúraelemek vagy műveltségelemek

(jelölésük: ritkított szedés)

Ez a réteg is – főleg az elnevezése – némi magyarázatra szorul. Ide olyan szavakat és kifejezéseket soroltam, amelyek valamiféle értéket képviselnek a társadalomban, a „normális” emberi életben pozitív dolognak számítanak, az iskolában, a tanulás során sajátítja el őket az ember. Tehát valamiképpen összefüggnek a kultúrával, ezért adtam nekik ezt a nevet. Hogy könnyebben megértsük, álljon itt néhány példa: *van határa ... az országnak; szépnek szép; okosnak okos; hármast hoztam; hagyomány; Mondjunk egy verset, mi azt is tudunk! Tüzesen süt le...; A magyar nyelv ... tőhangsúlyos; könyvet... olvasol; moziba ... mész; Fellini; Antonioni; Pasolini; sárga rózsa; Illés; Omega.*

4.6. Szójátékok, szóviccek, kifacsart szavak

Ezeket a szövegben külön nem jelöltem, hiszen így is már-már követhetetlenek a jelölések. Ezért az ilyen humoros, szellemes, azt is mondhatnám sziporkázó nyelvi kifejezéseket – amelyek egyébként a rap műfajára is jellemzőek – itt, külön kigyűjtve sorolom fel:

- a) Rózsaszín bombákat szóró repülők
- b) (a) Bumzen Rózsi meg a puffancs padödők
- c) XL suszter és Albino doktor
- d) Májkrém Dzseki meg a Tótumfaktor!
- e) Szántsál, Barbi! Szántsál, szántsál!
- f) Mek-mek!
- g) Mellbemarót, száraz LM-et
- h) Ma Szkín Hedvig!

Néhányat közülük talán különösebb magyarázat nélkül is meg lehet érteni, de azért vegyük sorra őket:

a) Utalás a *Rózsaszín bombázók* nevű magyar együttesre, illetve a jól ismert és a rap mint zenei stílus meghatározásánál már emlegetett szintén hazai *Rapülők* együttesre.

b) *Bumzen Rózsai*: egyrészt talán utalás a *Guns'n Roses* nevű, napjainkban felkapott angol rockegyüttesre, másrészt pedig a németül tudó számára felidézi – és ez az érdekesebb, leleményesebb, jóllehet elég durva, sőt trágár nyelvi játék – a német *bumsen* 'kefél, b...ik' jelentésű igét. A másik jelzős szerkezet a magyar *Pa dö dö* együttesre utal.

c) Az *XL Sisters* nevű magyar együttes, valamint a *Dr. Alban* nevű énekes. Ez utóbbit még szellemesebbé és hatásosabbá teszi, hogy az illető énekes nemhogy nem albinó, de éppenséggel fekete bőrű!

d) *Májkrem Dzseki: Michael Jackson, Tótumfaktor*: érdekes neologizmus a „tótumfaktum”-ból.

e) A *Sunshine Barbie* nevű divatos játékbaba nevének elferdítése, illetve az ebből alkotott magyar viccre való utalás. (A vicc lényege: A paraszt bácsi vásárol egy Barbie babát, kiviszi a mezőre, és azt mondja neki: – *Szántsál, Barbie!*)

f) Egyszerű hangutánzó szó, a *McDonald's* név elferdítése. (Itt jegyzem meg, hogy az utóbbi időben a *McDonald's* cég reklámjaiban szinte már túlzásba is viszi a nyelvi leleményességet, ami éppen a „*Mc*” előtag eltorzított kiejtéséből adódik, nevezetesen hogy a magyar *meg* igekötőt helyettesítik ezzel a szócskával. Egyik legismertebb ilyen szóalkotásuk a „*Mclepetés*”.

g) *Mellbemarót*: a *Marlboro* cigaretta nevének elferdítése. Az egyik leghumorosabb, legszellemesebb szóalkotás a szövegben. Száraz LM: értsd: szárazelem, az LM cigaretta nevéből. Míg az előbbinél a logikai kapcsolat is teljesen nyilvánvaló, addig az utóbbinál már áttételesebb, homályosabb.

h) *Szkin Hedvig*: nagyon leleményes egyenes utalás a skinheadekre.

Jóllehet a fenti kiemelések nyomon követése figyelmet és türelmet kíván az olvasótól, mégsem haszontalan végignézni őket. Belőlük ugyanis kiderül, hogy a szövegnek valóban rétegeiről beszélhetünk, amelyek sok esetben átfedik egymást, néha akár többszörösen is. Egy-egy nyelvi elem akár két-három rétegbe is tartozhat egyszerre, amit a jelölések jól mutatnak. Továbbá ezáltal igazolódik az a megállapítás, mely szerint a szöveg rendkívül megterhelt, egyetlen eleme sem fölösleges, mindnek információtartalma és stílusértéke van.

Ilyen például a mű vége felé az apa monológja, amikor a növénynevek egész sorát vonultatja fel. Ez egyszerre lehet iskolás műveltségének fitogtatása a gyermeke előtt (ráadásul a növénynevek majdnem ábécérendben hangzanak el, mintha csak a lexikonból magolta volna be őket), ilyen módon sorolhatjuk a kultúraelemek közé, de felfoghatjuk a népi babonák közül ismert ráolvasásnak is, aminek az alapján viszont a folklórelemek közt lenne a helye. Bár az utóbbi okát nem tudnám pontosan megmagyarázni, legfeljebb az támogatja ezt a feltételezést, hogy az itt elhangzó növények nagy

része gyógynövény, mégpedig népi elnevezéssel. Ennyiben lehet közük a kuruzsláshoz, varázsláshoz. Az elhangzás módja (a ráolvasásszerű, monoton, szinte recitáló – énekelve beszélő – előadásmód) is ezt az érzetünket erősíti. Ha még figyelmesebben olvassuk a növényneveket, azt is észre kell vennünk, hogy van köztük jó néhány érdekes nevű: *babonafű, bábakalács, istenfű, krisztustövis, máriafű, pilátusfa, sátánfű*. Ezek is beszédes nevek, amelyek szintén valamiképpen a népi hiedelemvilágot idézik elénk.

Vagy egy másik példa. Már fentebb utaltam arra, hogy az ún. rap-elemek az egész dal előadásmódjára jellemzőek általában, így magától értetődő, hogy szinte mindig keverednek más rétegekkel, amelyek viszont szövegszerűen jelennek meg.

Az ún. folklórelemek rétegénél már jeleztem egy érdekességet, amelyre most visszatérek. A dalban kétszer is hallható egy furcsa, a népzenehez nem szokott fül számára idegennek, megmagyarázhatatlannak tűnő szöveg nélküli rész. Nem ismeretlen ez azonban a cigány hagyományokban, ahol gyakran hallani efféle, gajdolásnak vagy másképpen és nagyon kifejezően szájbögzésnek nevezett éneklést. Általában hangutánzó szavakból, csujogatásokból, kurjongatásokból, jajgatásokból, lalázásból, illetve az ezeket utánzó hangokból – tehát nem értelmes szövegből – tevődik össze, és egészen hosszan is szokták énekelni. Van, hogy egy egész tánc erre épül. Hangszer nélkül vagy hangszerrel (főleg gitárral), illetve hangszerfélével (kannával, esetleg kanállal) vagy tapssal, dobogással kísérve adják elő.

Ez azonban csak az egyik része a dolognak, s legfeljebb azt kérdezhetjük – ha egyáltalán feltűnik, és fontosnak ítéljük –, hogyan kerül ide ez az előadásmód? A másik – szintén ezzel kapcsolatos – megfigyelés talán magyarázatot ad, de egyúttal veszélyesebb vizekre viszi az elemzést, ami már nem biztos, hogy feladata: a politika területére. Hogy mégis idemerészkedem, annak az az oka, hogy a szövegben egy helyen nagyon erős és egyenes, több helyen viszont nagyon árnyalt, nagyon finom utalás van bizonyos népcsoportok egymás ellen tanúsított, nem éppen rokonszenvező magatartására. Nevezetesen a cigányokról (megjelenésük a dalban – és ezt nevezem finom célzásnak – nem szöveg szinten történik, hanem a fent részletezett módon, csupán áttételesen, de éppen stílusukat felidézve!) és a skinheadekről van szó, akik viszont nyíltan – bár valamelyest humorral enyhítve, de – megneveztetnek (lásd: *Ma Szkin Hedvig*).

És akkor még nem is szoltunk a szövegben megjelenő egyéb nemzetekről. Amikor az ártatlannak tűnő nyelvtöröként, tréfás találókérdésként ismert gyermekmondóka felhangzik a gyerekek, a kórus szájából („Öt török öt görögöt dögönyöz/fölözött örömök között a körúton.”), legfeljebb csodálkozunk egy kicsit a közismertnél hosszabb szövegen, de nem gondolunk semmi rosszra. Ám a folytatás önmagáért beszél: „– Ki a vezérük? – Ma Szkin Hedvig!” Lehet, hogy mégsem ártatlan gyerekjátékról van szó, hanem a nagyváros utcáin terjedő erőszakról, ami annál megrázóbb, mivel gyerekek szájából értesülünk róla, akik szinte játékként közlik a történetet?! Itt kell

megjegyeznünk azonban, hogy a dal komoly mondanivalója ellenére a játékoság mindvégig jelen van a szövegben, kezdve egészen az alapszituációtól, amire már a cím szójátéka is utal (*rap – replika*).

A szöveg egyébként nagyon is „nemzetközi”, amit első olvasáskor megint csak nem veszünk észre. A magyar vonások egyértelműek, s a fentebb írtak értelmében talán már a cigány, a török és a görög vonatkozások is. Találhatunk még néhány olasz nevet (a három híres filmrendezőét: *Fellini, Antonioni, Pasolini*), valamint holland (a *holland bagó* révén), angol (*whisky*), ír (*ír kávé*), finn vagy orosz (*vodka*), német (*Adidas*), amerikai (*Pizza Hut*; bővebben lásd a márkanevek felsorolását) utalásokat is. Sőt a növénynevek között is akadnak ilyenek, mint: *olaszkapor, örménygyökér, svéd liliumfa, római nárdus*. Ebből persze nem kívánok semmiféle messzemenő következtetést levonni, csupán tényként említettem meg.

5. A szereplők

A szöveg általam – mint mondtam, mesterségesen – szétválasztott rétegeit a fentiekben részletezett átfedések mellett át- meg átszövik az ellentétek is. Ez a megállapítás jórészt már az eddig leírtakból is kiderülhetett, de konkrét ellentétpárokba is állíthatjuk az egyes rétegeket, pl. a rap-elemeket (B) a folklórral (A); a folklórelemeket (A) a modern élet elemeivel (C); a beszélt nyelvi elemeket (D) a kultúraelemekkel (E) vagy a kultúraelemeket (E) a szójátékokkal (F).

Nagy ellentét feszül az egymással replikázó szereplők között: apa és lánya, illetve az apa és a lány mellett álló gyereksereg között is. Ez nem más, mint az eltérő generációk örökös ellentéte, amely azonban nagyon szövevényesen és játékos formában jelentkezik. Megpróbáltam megszámolni, hány ún. korosztály vagy korszak van jelen legalább utalásszerűen, de nem volt könnyű. Körülbelül négyet találtam.

Az első a 10–12 éves leánygyermek és társai korosztálya. Ők rondán beszélnek, durván játszanak, alig tanulnak, lusták, akaratosak, nem olvasnak, nem néznek rendes filmeket, folyton unatkoznak, majmolják a külföldi és hazai sztárokat és márkás termékeket; semmibe veszik, fölösleges dolognak tartják a hagyományt, a kultúrát, az emberi érintkezés szabályait és értékeit.

Itt kell megemlíteni a kórust, amely a műben mindvégig jelen van, s nem túl sokszor ugyan, de beleszól apa és lánya párbeszédébe. Önkéntelenül is felidéződik bennünk az ókori görög drámákban végig színen lévő és véleményét, ítéletet mondó kar. Ennek a célzatos asszociációnak az ad különleges stílushatást, hogy itt egy gyerekekből álló kórust hallunk, akik előtt ismertek a főszereplők családi életének eseményei, jelenetei, ami valószínűleg abból adódik, hogy ők maguk is hasonló körülmények között élnek.

A második a 40–45 év körüli apa korosztálya. Ő nosztalgiával gondolna vissza fiatalkorára (amelyet az ilyen nevek jeleznek, mint: *Illés, Omega, Felli-*

ni, Antonioni, Pasolini, sárga rózsza, ami már akkor is hervadozott), de még ezt is felhánytorgatják neki szemtelen gyermekei. Ő próbálná még megnevelni haszontalan csemetéit, de fogalma sincs róla, hogy hogyan tegye, így hát szidja őket, türelmetlen és agresszív, ideges, a gyereke – nyilván nem ok nélkül – a fejéhez vágja, hogy iszákos, kávézik, cigarettázik, minden este későn keveredik haza. (Ha figyelmesen hallgatjuk a felvételt, akkor észre kell vennünk, hogy a dal egy jellemző hangeffektussal kezdődik: egy gyufa meggyújtásának hangját halljuk, amiből tudjuk, hogy az apa cigarettára gyújt, és úgy kezd hozzá a számonkéréshez, a replikázáshoz. Ez a mozzanat – a rágyújtás – megadva az alaphangulatot, már önmagában is feszültséget és ellentétet hordoz, hiszen szándéka szerint az apa éppen mint „nyugtatószer” után nyúl érte.) Az apa múltra való emlékezése egyben védekezés is a fentebbi „támadások” – és persze saját lelkiismerete – ellen:

Beismerem, régen másképp éltem.
Tanulhatnál egy-két titkot tőlem.
Menjünk el együtt erdőre-mezőre,
vissza se nézzünk a betonerdőre.

(Az erdő-mező – betonerdő ellentétpár érdekessége és stíluseroje abban van, hogy nemcsak a két helyszín között egyértelműen meglévő és vizuálisan könnyen felidézhető hangulati ellentétre épül, hanem a választott szavak akusztikai-ritmikai adottságainak kifejező voltát is kihasználja, tetézőve egy hangátvetéssel: erdő – erőd.)

Az apa vágyakozna még valami szebb, jobb, békésebb élet után, de képtelen megvalósítani, s ebbe alighanem már bele is törődik. Az időnként feltörő lelkiismeretet és vágyakozást, majd pedig a lemondást jelzi nagyon kifejezően a refrén három változatban visszatérő megállapítása:

Először: *Nem jó ez így...*
Majd: *Mért van ez így?...*
Végül: *Így van ez jól...*

Egy harmadik korszak lehetne a „boldog békeidők” kora, amelyről nem lehet pontosan megmondani, mikor is volt, de mindenesetre a Petőfi-ideézettel volna fémjelezhető. Amikor még nyoma sem volt a modern, nyüzsgő nagyvárosi életnek, az elidegenedett világnak, ami a XX. századot jellemzi.

A negyedik korszak pedig valami egészen ősi világ lehetne, amelyet leginkább a népi hagyomány felvillanásai jeleznek, talán legerősebben az a bizonyos ráolvasásszerű, a babonás hiedelemvilágot felelevenítő felsorolás, amelyet az apa mond el.

Csakhogy valamennyi korszak értékei megkérdőjeleződnek: hol nyíltan, az egyik vagy másik replikázó fél gúnyolódásaiban (pl. apa: „*Micsoda bandák, elájulok!; Hát ezek a nagyok?*” stb.; ill. kórus: „*Hallgassa az unoka?; Fölös-*

leges dolog...” stb.); hol pedig burkoltan (lásd pl. amit az apa művel a ráolvasásnak tűnő, ám talán csak a lexikonból majdnem ábécérendben – de még ezt sem tökéletesen! – betanult növénynevek felsorolásával).

6. A rap és a posztmodern

A szűk értelemben vett szövegelemzésnek itt vége is lehetne. Csakhogy a mű első hallásra szinte sokkoló volta miatt most már számomra is magától értetődően kívánczik ide még valami.

Abban, hogy ezek a sorok megszülettek, nagy szerepe van kedves tanárainknak, Fehér Erzsébetnek, Szathmári Istvánnak és Fábíán Pálnak. Itt szeretném megköszönni mindhármójuknak az értékes segítséget. Elolvasván ugyanis írásom első, nyers változatát – magát az elemzést – a biztató szavak és néhány jó szándékú kritikai megjegyzés után egymástól függetlenül (!) ugyanazt a – akkor számomra szinte varázsszóként hangzó – fogalmat mondták: *posztmodern*. Arra biztattak, hogy az érdekes dalszövegnek a pusztá elemzésén kívül közelítsem meg a művet mint tipikusan posztmodern szöveget, és mutassam be rajta a posztmodern stilisztikai sajátosságait.

A posztmodern fogalma – s ezzel talán nem vagyok egyedül – nem volt teljesen „vegytiszta” a számomra. Legalábbis annyira biztosan nem, hogy akár csak egyetlen művön is modellálni merjem stilisztikáját. Igyekeztem hát megismerni elméletileg, könyvből, de ez meddő próbálkozás volt, s erre csakhamar rájöttem. Arra vágytam tehát, hogy valahogyan én is „ráérezek” a posztmodernre, úgy, ahogy arról igen szemléletesen beszámol Pethő Bertalan *A posztmodern* című kötethez írt bevezető tanulmányában (Pető 1992). A *Vízöntő*-szövegre való rátalálásom, pontosabban, hogy ilyen hatást tett rám, valamint, hogy az a sok minden, ami eszembe jutott róla, egy hosszú stílus-elemzéssé érett, azt bizonyította számomra, hogy – nem tudatosan ugyan, de – tulajdonképpen ez történt. Újra végiggondolva az igen összetett elemzést, illetve a belőle adódó tág értelmezési lehetőségeket, valahogy kezdett felsejleni a megoldás.

Pethőnek az említett bevezetőben részletesen kifejtett gondolatai közül három, számomra leginkább használhatót emelnék ki. Azt állítja, hogy „a) a posztmodern nem egyik »izmus« (»posztmodernizmus«) a többi között, és nem csupán művészeti vagy kulturális jelenség, hanem korszakváltozás; b) hogy nem lehet »mindenki számára érvényes« tárgyilagossággal írni a posztmodernről, csak riport, fikció, elemzés, értelmezés elegyében, vagyis a témával adódó műfajban; valamint c) hogy óhatatlanul stílus kérdése a posztmodern...” (Pethő 1992: 15–20.) A továbbiakban ezen gondolatok köré rendezem a posztmodern stilisztikájáról alkotott elképzeléseimet.

Pethő szerint a posztmodernhez leginkább illeszkedő megközelítési mód a felmutatás, vagyis amikor „elemzés és értelmezés elegyében” konkrét szövegeken keresztül jellemezzük a jelenséget, ahelyett, hogy megpróbálnánk általánosságban, „mindenki számára érvényes tárgyilagossággal” leírni. Ezt

azért fontos leszögezni, mert létjogosultságot ad az én műfajválasztásomnak is, amely elemzés és értelmezés. Mégpedig stíuselemzés, aminek természetes lényege, hogy benne stílusbeli kérdésekről van szó. Ebből következik, hogy nem vitatom Pethőnek azt a nézetét sem, amely szerint a posztmodern óhatatlanul stílus kérdése. Már az elemzésem címében szereplő *stílusházasság* szó is ezt bizonyítja, amelynek a *különös* jelzőt adtam. Két okból. Az egyikre már magában az elemzés szövegében utaltam (vö. 3. pont). A másik ok, ami különössé teszi a stílusházasságot, vagyis – szakszóval élve – a stílusok keveredését, hogy a posztmodern szövegeknek éppen ez az egyik legjellemzőbb sajátja. Mondhatná erre valaki, hogy korábban is születtek olyan művek, amelyek keverték a különböző stílusokat. Ez igaz, de olyan mértékben, mint ahogyan ez a posztmodernben tapasztalható, nem. Korábban stíluskeveredéssel nemcsak hogy ritkábban találkozhattunk, de azok minőségileg is különböztek a posztmodern szövegektől. A mértékletességen kívül bizonyos szabályokhoz való ragaszkodás volt rájuk jellemző: akármilyen stílus, műfaj nem vegyülhetett akármilyenel. A posztmodernben pedig épp az a jellemző, hogy bármikor, bármilyen és bármennyi stílus, műfaj bármilyen módon társítható.

Pethő továbbá azt állítja, hogy a posztmodern nem egy stílusirányzat, „nem egyik »izmus« (»posztmodernizmus«) a többi között”. Ezzel a magam részéről teljesen egyetértek, s a tételt bizonyítani sem nehéz: a posztmodernről valamiért nem lehet olyan módon leírni, jellemezni, stilisztikai eszköztárát, stílusjegyeit tételesen felsorolni, ahogyan ez a korstílusokkal, de még a stílusirányzatokkal is megtehető. Vajon miért?

Egy kis kitéréssel ugyan, de feltétlenül itt kell megjegyezni, hogy esetünkben, azaz a posztmodernnel szembeállítva a korstílus és stílusirányzat fogalmak – természetesen ismervén és elismervén különbségüket – szinonimaként szerepelnek. Sőt, hogy még inkább bonyolítsam – vagy egyszerűsítsem (?) – a helyzetet, időnként még a stílus fogalmat is ezek szinonimájaként használom.

A stílus ugyanis átszövi, behálózza a kommunikáció, a közlés egészét, s egyáltalán nemcsak mint irodalmi vagy nyelvi jelenséggel kell vele foglalkoznunk, hanem ennél jóval tágabban értelmezve, az általános emberi megnyilatkozások, kifejezésformák mikéntjét kell értenünk rajta. Mindez könnyen belátható, ha arra gondolunk, hogy ha például pusztán nyelvi megközelítésben foglalkoznánk a stílussal, akkor csak az irodalomban volna értelme korstílusokról vagy stílusirányzatokról beszélni. De akkor hol maradna az összes többi művészet, amelyek pedig ugyanolyan jogú közlési formák, mint a nyelvek? Ennek igazolására próbáljuk csak meg az eredetileg a nyelvi(!) kommunikáció tényezőinek jakobsoni modelljét bármelyik művészetre alkalmazni. Meg fogjuk látni, hogy valamennyi művészet ugyanazokkal a kommunikációs tényezőkkel „dolgozik”, mindenhol van adó (pl. festő, szobrász, zeneszerző) és vevő (közönség, hallgató); üzenet (vagyis mondanivaló) és csatorna (pl. festék, kő, hanghullámok, kottafejek), szituáció és

közös valóságra vonatkoztatottság, kódolás és dekódolás, vagyis mindegyik művészet kommunikáció, mégpedig annak valamennyi funkciójával együtt: azaz közlés, kifejezés és felhívás egyszerre.

Egyébként a stílus kérdése sokkal messzebbre vezet, sokkal általánosabb érvényű, mint amilyenek a nyelvvel foglalkozók: nyelvészek és irodalmárok gondolják, s amiből az a hosszan tartó tudományelméleti vita származott, amelynek azt kellett volna eldöntenie, hogy a stilisztika – ez az akkoriban nagyon fiatal, kialakulóban lévő tudományág – irodalmi vagy inkább nyelvészeti diszciplína-e? (ld. Kocsány 1988: 454–475.) Nem véletlenül beszélünk a köznapi szóhasználatban is életstílusról, öltözködési stílusról vagy akár vezetési stílusról, stb. Azaz: ha valami, akkor éppen a stílus jelenségének vizsgálata, vagyis a stilisztika, ezen belül is a stíloselemzés a leghivatottabb arra, hogy a posztmodernnel mint életérzéssel is foglalkozzon. S ha valami, akkor elemzésre választott „szövegem” igazán méltó képviselője a posztmodernnek – életérzésként és stílusában egyaránt.

Ezek után nézzük meg, hogy a stílusról kialakult általános megközelítésmódjaink közül egyiknek másiknak vajon a posztmodern is megfelel-e. Például elmondható róla, hogy a szövegek* egy bizonyos csoportjának meghatározó jellegzetessége, közlésmódja. Mihelyt tehát a posztmodern szövegeket határozottan el tudjuk különíteni az összes többi, más stílusú műtől, állíthatjuk, hogy van sajátosan posztmodern stílus. A posztmodernben azonban nincsenek egységesen kimutatható irányelvek, szabályok; nem adható meg például egy olyan értelemben vett recept, aminek alapján elkészíthetnénk egy posztmodern szöveget. Ahogyan például – természetesen nem művészi igénnyel, csupán technikai értelemben véve – bármikor meg lehetne alkotni mesterségesen egy impresszionista, egy romantikus, egy naturalista, egy realista, stb. művet.) Persze mondhatjuk erre, hogy dehogynem. A recept a „minden mehet” elv alapján így hangozna: végy bármit, keverd össze, s kész a posztmodern alkotás! A posztmodernről még stílusparódia is remekül készíthető. Vagy netán már a posztmodernt magát is valamiféle paródiának, kiforgatásnak értelmezhetjük?

A posztmodernről beszélve a stílusnak olyan fajta felfogását sem kell elvetnünk, amely szerint az a művet átfogó, egységes szervezőelv. Hiszen a posztmodern szövegek jelentős részének sajátja, hogy szervezőelvük éppen ez a „látszólag minden szabály és következetesség nélküliség, szervezetlenség”. Sőt, még tudomány-rendszertani értelemben is megfogható a posztmodern, amennyiben vannak művelői, értelmezői, írnak róla könyvet, tartanak róla konferenciát, stb.

Más, a stílussal szemben felállított általános elvárásainknak viszont nem felel meg. Ezért – a posztmodern megjelenése kapcsán – bizonyos mértékig

---

* Szövegen értve tehát mindenféle műalkotást, azaz a szöveg szót egészen tág értelemben véve.

talán érdemes újragondolnunk a stílusról kialakult fogalmunkat. A korstílusok és stílusirányzatok, az egyes stílusrétegek és műfajok által megszabott követelmények jobbra meghatározzák a lehetséges tartalmat is. Gondoljunk csak például az ún. tipikus realista vagy romantikus témákra. De maradjunk választott dalszövegünk példájánál. A népköltés természetesen nem beszélt még a modern társadalom, a nagyvárosi élet olyan velejáíról, mint a betonerőd, a *Marlboro* cigaretta, a *Levis* vagy a *Mountain bike*, ellenben a rap költőinek ezek az élet természetes részét jelentik. Vagy fordítva: az erdőbe-mezőre járás, a gyógynövények neveinek ismerete, a gyerekmondókák és dalok idézése magától értetődő volt a népi kultúrában, nem az viszont a nagyvárosi (poszt)modern (?) életben. Ezen a ponton kapcsolódunk Pethőnek azon megállapításához is, amely szerint „a posztmodern nem is csupán művészeti vagy kulturális jelenség, hanem korszakváltás”.

Továbbá a hagyományos értelemben vett stílusok egyben értelmezési keretet – mégpedig egyértelmű keretet – is adnak a művek tartalmának „kihámozásában”, eligazítanak értékrendjükben. Éppen a különféle – esetenként az egymástól legtávolabb eső, ellentétes értékrendű – nyelvi elvárásokat, stílusértéket képviselő szövegek, jellemzők, stílusok keveredéséből adódik aztán, hogy a posztmodernben ilyen módon összekerülő tartalmak és értékek a művet befogadó és értelmező számára a lehetőségeknek sokkal tágabb terét adják. Ismét szövegünkön igazolva ezt az állítást: az apa által felsorolt gyógynövények nevei a folklór paradigmájában ráolvasásnak, népi babonának, s egyértelműen pozitív jelenségnek értelmezhetők, míg a rap paradigmájában akár tudásfitogtatásnak, egy ősdi, elavult értékeket képviselő világ jelképeinek számítnak.

Az elemzett dalban nem mindig derül ki egyértelműen, hogy a „szöveget” komolyan kell vennünk, vagy nem; ne vessünk vagy éppen ellenkezőleg: szomorkodjunk, bosszankodjunk, felháborodjunk a hallottakon; a szerző melyik oldalon áll; szó szerint vagy átvitt értelemben kell vennünk szavait; gúnyolódik, ironizál, vagy csak bemutat; netán öniróniával és keserőséggel telve utolsó segélykiáltását hallatja, vagy lemondóan, mindenbe beletörődve, a morgás jogával él és így tovább.

Bennem egyrészt a zene, másrészt, pontosabban vele szervesen együtt és egy időben (ha tetszik: összművészetként, ahogyan szerintem a posztmodern leginkább megjelenik és hat) a szöveg váltotta ki azt a bizonyos felismerést, ráérzést, átélést, amelyet áhítottam. Még pontosabban az, ami a választott szövegből – számomra egyértelműen – érezhetően anyanyelvünkkel, még tovább menve: hagyományainkkal – ennek szerves, megkockáztatom: mivel legősbibb, így egyik legszerveesebb részeként a zenével, s általa egyben a folklórral –, azaz egész, valamennyire még emberi világunkkal a szemünk láttára, sőt a mi asszisztálásunk mellett (!) és velünk magunkkal történik. Úgy vélem, hogy a posztmodernre való ráérzés élménye lényegét tekintve mindannyiunknál ugyanaz. Ugyanazok a végső, kétségbeesett kérdések fogalmazódnak bennünk: vajon meddig lesz még hely, ahová tartozhatunk, – ahol megeljük

alanyiségünk végső forrását ebben az irdatlan, embertelen civilizációban –, vajon meddig emlékeznek még gyermekeink a hagyományokra: a Petőfi-idézetekre, a kedves népi kiszámolókra, a gyógyfüvekre, az erdön-mezőn tett sétákra, a rádióból bömbölő „idióta” árnyékában megbúvó népdalainkra, a már-már pejoratív ízű *művész*-jelzővel ellátott filmekre?

Ha más nem, az mindenesetre elgondolkodtató, hogy ha ilyen zenei stílusok (lásd a rapet és a technót) és ilyen dalszövegek születnek, akkor valóban kell, hogy legyen valami ebben a posztmodern életérzésben. Ezt a szöveget nagyon jól megírták, leleményesen, találóan, igényesen, jó nyelvérzéssel és humorral, a maga nemében egészen zseniálisan. Tartalmilag és formailag is tökéletesen tükrözi azt az életérzést, amelyet kifejezni hivatott. És ne feledjük: ebben a szövegben még érezhető a vágyakozás valami más, valami régi iránt, a nosztalgia, amelyet elsősorban az apa szavai sugallnak, aki a 40–45 éves korosztályhoz tartozik. Vagyis e szöveg létrejötté éppen hogy bizonyos fokú tiltakozás, felháborodás kifejeződése is (lehet) egyben. Ugyanakkor ezek az idősebb generációk által még áhitott értékek mindjárt meg is kérdőjeleződnek egy másik, fiatalabb korosztály által, akik ráadásul igazából még gyerekek. Ebből pedig egyenesen következik, hogy nemcsak ilyen igényről és némi nosztalgiáról tanúskodó szövegek keletkeznek, hanem olyanok is, amelyek olyan mai tizenévesek ajkán születnek, akik számára ebben az eltorzult világban való létezés az egyetlen értéként elfogadott életérzés. Mert ilyen szövegek is vannak. Aki rádiót hall(gat), az az unalomig ismeri ezeket.

Nekem is megvan tehát a magam értelmezése, amit – bármennyire igyekeztem is elemzésemben szövegű és szakszerű, s ezáltal minél tárgyilagosabb maradni – szándékosan nem rejtettem véka alá. De ezen túlmenően – hangsúlyozom: a posztmodern szellemében – mindenki azt gondol, amit akar.

Irodalom

- A magyar nyelv történeti etimológiai szótára.* 1976. I–III. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Blackwood, A. 1994. *A világ zenéje.* Budapest: OREX Bt.
 Kiss F. 1994. *Vízöntő kor. Replika.* Budapest: Hungaroton-Gong Kft. (hanghordozó)
 A/2. oldal 5' 47.
 Kocsány P. 1988. Stilisztikai kutatások német nyelvterületen. In: *Helikon* 3–4.
 Kundera, M. 1993. *A nevetés és felejtés környve.* Budapest: Európa Kiadó.
 Papp F. (szerk.) 1969. *A magyar nyelv szövegmutató szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Pethő B. (szerk.) 1992. *A posztmodern.* Budapest: Gondolat Kiadó.

„Feminizálás” a kárpát-medencei magyar beszélőközösségek nyelvhasználatában¹

Göncz Lajos - Kontra Miklós

1. Bevezetés

A kárpát-medencei magyar beszélőközösségek a magyar nyelv státusát és funkcióit, valamint különböző nyelvkörnyezeti kritériumokat figyelembe véve, két alapvető csoportba sorolhatók: a magyarországi, többségi helyzetben lévő egynyelvű magyarok és a Kárpát-medence Magyarországgal határos peremországaiban élő kisebbségi helyzetű kétnyelvű magyarok csoportjába. Egy 1996-ban elvégzett terepkutatással felmértük e beszélőközösségek anyanyelvének helyzetét egységes szocio- és pszicholingvisztikai szempontrendszer alapján². Ebben a tanulmányban azokat a részeredményeket dolgoztuk fel, amelyek adalékokat szolgáltatnak a **feminizálásnak** nevezett nyelvi jelenség elterjedtségéről, valamint a vizsgált csoportok nyelvhasználatában e jelenségre utaló különbségekről.

2. A kutatás tárgya és hipotézise

Ismeretes, hogy a „nembeli különbségek nyelvünkben nem grammatikalizálódtak” (Lanstyák – Szabó Mihály 1997: 71), vagyis a magyar nyelvben nem létezik a nyelvtani nem kategóriája. Ezért az élőlények nemét, pl. a foglalkozások elnevezéseinek „női formáját” a *-nő* utótaggal jelöljük (pl. *tanárnő*). Az utótag hozzáadása a generikus változathoz (*tanár*) azonban csak olyankor szokásos, ha az alany nemét külön hangsúlyozni kell. Kivétel az a néhány tipikusan női foglalkozás, amelyek „női formában” használatosak (*mosónő*, *óvónő*), de a *-nő* szócskával toldalékolt elnőiesedett pályák megnevezése (*tanítónő*, *takarítónő*) is elfogadott. Azoknál a foglalkozásoknál is, ahol előtérbe kerül a női jelleg (*énekesnő*, *táncosnő*) gyakori a *-nő* utótag használata. Ha a mondatból világos, hogy az alany nő, a magyarban a *-nő* alak mellőzése a normatív, lévén a *-nő* utótag redundáns. Az indoeurópai nyelvekben gyakoribb a foglalkozások elnevezéseinek „női formában” való használata. A kétnyelvű kárpát-medencei magyaroknál, akiknek anyanyelve állandó kapcsolatban van a többségi (indoeurópai) nyelvvel (a szlovákkal, ukránnal és/vagy oroszral, a románnal, szerbvel, szlovénnel, némettel), feltételezhetően gyakoribb a *-nő* utótag használata (**feminizálás**), mint az egynyelvű magyarországi magyaroknál.

3. Módszer

3.1 Az eljárás

A feminizált (nemstandard) és a generikus (standard) forma preferálásának gyakoriságát az egynyelvű és különböző kétnyelvű csoportoknál nyelvi változókat tartalmazó feladatokkal vizsgáltuk. A nyelvi változók olyan nyelvi egységek, amelyeknek két vagy több azonos funkciójú változata van. Minden változat nyelvi szempontból működőképes (tehát nem agrammatikus), de más a megítélésük. Az egyik változat standard, megfelel a nyelvi normának, a többi ettől eltér: megbélyegzett (pl. *suksük* forma³) vagy idegenszerűbb (pl. széttagoló változat⁴).

Vizsgálatunkban a feminizálást négy kéttagú nyelvi változót tartalmazó feladattal vizsgáltuk. A példamondatok a következők voltak:

1. Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát . . . . .
2. Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már . . . . . is.
3. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a . . . . .
4. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a . . . . .

Az adatközlő feladata az volt, hogy a pontok helyére egy szerinte odailő foglalkozásnevet írjon. A *-nő* utótaggal ellátott formák (tanárnő, tanítónő, igazgatónő, fodrásznő, borbélynő, polgármesternő, bírónő, tanácsnő, tanácsnoknő alakok fordultak elő a válaszokban) a feminizálás mutatói. A négy feladat egy 75 kérdést tartalmazó kérdőív részeként szerepelt, és az adatfelvételt, egységes elvek alapján, betanított kérdezőbiztosok végezték. Az adatközlők önállóan töltötték ki a kérdőívet, szükség esetén a kérdezőbiztos kiegészítő magyarázattal szolgált.

Az eredmények feldolgozása a MiniStat statisztikai programcsomag (Vargha 1997) alkalmazásával történt. χ^2 -próbával mutattuk ki, hogy összefüggő mintánál (egyazon személyektől kapott válaszok esetében) van-e statisztikailag jelentős eltérés a standard (generikus változat), illetve nemstandard (feminizált változat) preferenciájában, illetve független minták esetében (régiek összehasonlításakor) van-e statisztikailag jelentős gyakorisági eltérés a változatok használati arányában⁵.

3.2. A minta

Az adatközlők száma a Felvidéken 108, Kárpátalján 144, Erdélyben 216, a Vajdaságban 144, a Muravidéken 67, Ausztriában 60 és Magyarországon 107 volt, összesen 846 személy. Minden régiót kvótaminta képviselt, rétegeit településtípus, iskolai végzettség, életkor és nem szerint azonos szempontok alapján állítottuk össze. Arra törekedtünk, hogy az alanyok fele vá-

roslakó (10 000-nél több lakost számláló helységben élő), fele falusi (5 000-nél kevesebb lakosú településen élő) legyen, fele szórványtelepülésen (ahol a magyarok részaránya a lakosságban 10–30%), fele tömbhelyzetben (ahol a magyarok részaránya 70% feletti) éljen. Az iskolázottságot illetően régióként olyan csoportokat válogattunk össze, hogy a minta fele alsó- és középfokú végzettségű, de nem érettségizett, fele pedig felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettségű legyen, a nők és a férfiak aránya pedig megközelítse az 50 : 50 %-ot. A magyarországi mintában a településtípust nem variáltuk, így az egynyelvű csoport adatait két falu (Ikrény és Szatymaz) és egy nagyközség (Veresegyház) lakosai szolgáltatták. Az iskolázottságot és a foglalkozást (fizikai munkás – szellemi dolgozó bontásban) illetően a csoportok között nincs szignifikáns különbség (ezek pedig esetünkben a legfontosabb releváns tényezők, l. Göncz 1999a), azonban a vajdasági csoportban több a nő, mint a felvidékiek, a kárpátaljaiak és az erdélyiek csoportjában, és általában ez a csoport fiatalabb (átlagos életkoruk megközelítőleg 40 év) a többi csoportnál (akik átlagosan 45–50 évesek). Mivel az adatközlők nemének, különösen kisebbségi helyzetben, valamint az életkori variációknak az összefüggése az általunk vizsgált nyelvi jelenségekkel viszonylag alacsony (l. bővebben Göncz 1999b és 1999c), a csoportok összehasonlítása lehetséges. A mintákat az értelmiség túlreprezentáltsága jellemzi, ezen kívül kisebbségi helyzetben a magyarul jól tudók vállalták elsősorban a kérdőív kitöltését. Ezért az eredmények valószínűleg a valósnál valamivel standardabb nyelvismeretet mutatnak.

4. Az eredmények elemzése

Az eredményeket négy szempont alapján elemeztük. Először az egész Kárpát-medencére vonatkozóan, mind a négy feladatra összesített eredmények alapján vizsgáltuk meg a feminizált és generikus formák használati gyakoriságát (4.1), majd az egynyelvű és kétnyelvű magyarok csoportjait hasonlítottuk össze (4.2), utána a kétnyelvű régiók közötti különbségeket határoztuk meg (4.3), végül pedig feladatok szerinti elemzést végeztünk (4.4).

4.1. Feminizálás a kárpát-medencei magyar anyanyelvű beszélőközösségek körében (összesített eredmények)

Az 1. táblázat tartalmazza az összesített eredményekből kapott feminizálásra utaló és generikus válaszok eloszlási gyakoriságát. A felső szám minden cellában azt mutatja, hogy a megfelelő minta adatközlőinek hány százaléka választotta a jelzett változatot, az alsó pedig az adatközlők számára vonatkozik. Az egyes régiók eredményei mellett feltüntettük az összes vizsgált kétnyelvű régió összevont eredményeit és az egész Kárpát-medencére vonatkozó eredményeket is.

A négy nyelvi változóra összesített eredményekből látszik, hogy a kárpát-

medencei egynyelvű és kétnyelvű magyar beszélőközösség mintái 59,4%-ban a standard *tanár, igazgató, fodrász, polgármester* változatokat részesítették előnyben, és 40,6%-ban használták a kevésbé standard *tanárnő, igazgatónő, fodrásznő, polgármesternő* feminizált változatokat. A 18,8%-os különbség a standard nyelvi megoldások irányában statisztikailag jelentős ($c^2=112,03$; $f = 1$; $p < 0,01$). A standard forma preferálása leginkább Magyarországra érvényes (itt 59,6%-kal gyakrabban használták a normatív alakot a feminizált megoldásokhoz viszonyítva), de a Vajdaságban (36,2%), Kárpátalján (31,8%), a Muravidéken (28,2%) és Ausztriában (22%) is hasonló tendencia mutatkozik. A két kivétel Erdély és a Felvidék, ahol 8,2%-kal és 12,2%-kal gyakrabban preferálták a feminizált formát. Ezek az eltérések statisztikailag jelentősek ($c^2 = 5,44$; $f = 1$; $p < 0,05$ és $c^2 = 6,07$; $f = 1$; $p < 0,05$), vagyis a Felvidéken és Erdélyben gyakoribb volt az (átlagolt) feminizált, mint a standard változatok használata.

1. táblázat

A foglalkozásnevek generikus (standard – S) és feminizált (nemstandard – NS) alakjainak preferálása kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél

Nyelvi változók	Régiók																	
	F		K		E		V		Mu		A		Σ két-nyelvűek		egy-nyelvűek Mo		Kárpát-medence	
	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS	S	NS
1. tanár/ tanárnő	17,1 18	82,9 87	30,8 44	69,2 99	16,6 35	83,4 176	35,9 46	64,1 82	25,0 15	75,0 45	21,4 12	78,6 44	24,2 170	75,8 533	58,7 61	41,3 43	28,6 231	71,4 576
2. igazgató igazgatónő	52,8 56	47,2 50	77,5 110	22,5 32	66,2 135	33,8 69	82,9 107	17,1 22	78,6 44	21,4 12	73,2 41	26,8 15	71,1 493	28,9 200	82,5 85	17,5 18	72,6 578	27,4 218
3. fodrász/ fodrásznő	43,8 46	56,2 59	72,7 104	27,3 39	38,1 80	61,9 130	70,6 89	29,4 37	81,4 48	18,6 11	71,2 42	28,8 17	58,3 409	41,7 293	89,5 94	10,5 11	62,3 503	37,7 304
4. polgár- mester/ polgár- mesternő + más	63,5 61	36,5 35	83,3 115	16,7 23	64,5 129	35,5 71	88,2 82	11,8 11	76,2 32	23,8 10	77,2 44	22,8 13	75,3 463	24,7 163	88,3 91	11,7 12	76,0 554	24,0 175
Összesen*	43,9 181	56,1 231	65,9 373	34,1 193	45,9 379	54,1 446	68,1 324	31,9 152	64,1 139	35,9 78	61 139	39 89	56,4 1535	43,6 1189	79,8 331	20,2 84	59,4 1866	40,6 1273

F = Felvidék, K = Kárpátalja, E = Erdély, V = Vajdaság, Mu = Muravidék, A = Ausztria, Mo = Magyarország, S kétnyelvűek összesített eredményei

* A százalékok oszlopösszegének átlaga és a feltüntetett átlagos százalékos eloszlás között az egy tizedesre való kerekítés miatt kisebb eltérések vannak.

A feminizálás erősségét illetően az egyes régiók rangsora a következő: 1. Felvidék (56,1%), 2. Erdély (54,1%), 3. Ausztria (39%), 4. Muravidék (35,9%), 5. Kárpátalja (34,1%), 6. Vajdaság (31,9%) és 7. Magyarország (20,2%). (Később elemezzük, hogy jelentősek-e ezek a különbségek, azonban már a

százalékok alapján is megállapítható, hogy a feminizálás preferálását illetően a régiók három csoportja viszonylag egyértelműen elkülönül. A legkifejezettebb a feminizálás a Felvidéken és Erdélyben, kisebb Ausztriában, a Muravidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban, és a legkevésbé kifejezett Magyarországon).

Az átlagolt eredményekhez – mind a Kárpát-medence, mind az egyes régiók szintjén – nem minden egyes nyelvi változó járul hozzá egyformán. A legnagyobb eltérést a többitől a *tanár/tanárnő* változó mutatja, amelynél, különösen a kisebbségiek körében, a *tanárnő* megoldás jelenti a presztízsváltozatot. Magyarországon, bár e változónál 17,4%-kal gyakrabban használták a standard, mint a nemstandard formát, a nemstandard változat használata szintén rendkívül magas (41,3%). A $c^2 = 3,12$; $f = 1$; $p < 0,10$ azt mutatja, hogy a magyarországi magyarok is csak kis mértékben preferálták a generikus változatot a feminizált változattal szemben.

4.2. Feminizálás az egynyelvű és kétnyelvű magyarok körében

Az 1. táblázatból is látható, hogy Magyarországon a standard változatokat átlagban 79,8%-ban, a feminizált változatokat pedig 20,2%-ban használták. A kisebbségiekénél ezek az arányok 56,4% és 43,6%, vagyis 23,4%-kal gyakrabban használták a feminizált változatokat, mint a többségi helyzetben élő egynyelvű magyarországi magyarok. Ez a különbség a két eltérő társadalmi és nyelvi helyzetű csoport között statisztikailag magasan szignifikáns ($c^2 = 81,86$; $f = 1$; $p < 0,01$).

A 2. táblázatban összegeztük az egynyelvű csoport és a különböző kétnyelvű csoportok között mutatkozó különbségeket.

2. táblázat

Különbségek a feminizálás használatában az egynyelvű és kétnyelvű csoportok között

Régiók	D (%)	c^2	f	p
Magyarország – kétnyelvű csoportok	23,4	81,86	1	0,01
Magyarország – Felvidék	35,9	112,53	1	0,01
Magyarország – Kárpátalja	13,9	22,70	1	0,01
Magyarország – Erdély	33,9	129,05	1	0,01
Magyarország – Vajdaság	11,7	15,56	1	0,01
Magyarország – Muravidék	15,7	18,43	1	0,01
Magyarország – Ausztria	18,8	26,43	1	0,01
Magyarország – Kárpát-medence	20,4	64,09	1	0,01

D = a régiók közötti különbség %-ban

Dőlt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol a feminizált változatok használata gyakoribb.

A magyarországiak minden vizsgált régióhoz, a kétnyelvűek összesített eredményeihez és a Kárpát-medencére kiszámított átlaghoz viszonyítva is sta-

tisztikailag jelentősen ritkábban használták a feminizált változatokat. Ez az eredmény egyértelműen hipotézisünket igazolja: az egy nyelvű magyarországi magyarok statisztikailag jelentősen gyakrabban használták a standard(abb)-nak számító generikus foglalkozásneveket.

A magyarországi eredményektől leginkább a felvidékiek és az erdélyiek eredményei térnek el. Kisebb mértékű az eltérés az ausztriai, muravidéki, a kárpátaljai és a vajdasági eredmények esetében, azonban ezek az eltérések is statisztikailag magasan szignifikánsak.

4.3. Különbségek a kétnyelvű régiók között

Már említettük, hogy a kétnyelvűek átlagban 56,4%-os preferenciával használták a standard formákat, és 43,6%-ban használták a feminizált formákat. A 12,8%-os különbség statisztikailag magasan szignifikáns ($\chi^2 = 43,95$; $f = 1$, $p < 0,01$) a standard nyelvi megoldások javára.

A 3. táblázatban elemeztük a kétnyelvű régiók közötti különbségeket.

3. táblázat
Különbségek a kétnyelvű régiók között a feminizált változatok használatában

Régiók	D (%)	χ^2	f	p
Felvidék – Kárpátalja	22	46,86	1	0,01
Felvidék – Erdély	2	0,45	1	n.sz.
Felvidék – Vajdaság	24,2	52,45	1	0,01
Felvidék – Muravidék	20,2	23,16	1	0,01
Felvidék – Ausztria	17,1	17,02	1	0,01
Kárpátalja – Erdély	20	53,86	1	0,01
Kárpátalja – Vajdaság	2,2	0,55	1	n. sz.
Kárpátalja – Muravidék	1,8	0,23	1	n. sz.
Kárpátalja – Ausztria	4,9	1,73	1	n. sz.
Erdély – Vajdaság	22,2	59,50	1	0,01
Erdély – Muravidék	18,2	22,53	1	0,01
Erdély – Ausztria	15,1	16,14	1	0,01
Vajdaság – Muravidék	4	1,08	1	n. sz.
Vajdaság – Ausztria	7,1	3,44	1	0,10
Muravidék – Ausztria	3,1	0,45	1	n.sz.

D = a régiók közötti különbség %-ban

Dólt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol jelentősen magasabb a feminizálás mértéke.

Ezek az eredmények is egyértelműen megerősítik, hogy a feminizálást a Felvidéken és Erdélyben egyforma gyakorisággal és jelentősen gyakrabban hasz-

nálták, mint más kétnyelvű régiókban (56,1 és 54,1%-ban). A kétnyelvűek másik csoportját Ausztria, a Muravidék, Kárpátalja és a Vajdaság képezi. Köztük nem voltak nagyobb különbségek a feminizált változatok használatának gyakoriságában (a feminizálás használata 39 és 31,9% között van, csak Ausztria és a Vajdaság között mutatható ki 10%-os szinten szignifikáns különbség), de jelentősen ritkábban preferálták ezeket a változatokat, mint a Felvidéken és Erdélyben.

4.4. Nyelvi változók szerinti elemzés

Már az összesített eredmények elemzésénél is láthattuk, hogy nem minden változónál egyforma a feminizált és a generikus változatok használati gyakorisága. A *tanár/tanárnő* nyelvi változónál gyakoribb a nemstandard változat használata (átlagban 71,4%), míg az *igazgató/igazgatónő, fodrász/fodrásznő* és a *polgármester/polgármesternő* változóknál megközelítőleg hasonló arányban (72,6%, 62,3% és 76,0%) a standard változat használata a gyakoribb. A továbbiakban külön elemezzük az egyes változóknál a két változat használati gyakoriságát.

a) A *tanár/tanárnő* nyelvi változó

A kárpát-medencei magyar beszélőközösségek adatközlőinek mindössze 28,6%-a használta a standard *tanár* megoldást, míg 71,4%-uk a *tanárnő* változatot preferálta. Az egyes régiók között jelentős eltérések vannak, erre utal a régiók eredményei között elvégzett függetlenség vizsgálat: $\chi^2 = 73,12$; $f = 1$; $p < 0,01$ (l. a 4. táblázatot!). A feminizált formát leggyakrabban Erdélyben (83,4%, l. az 1. táblázatot!) és legritkábban Magyarországon (41,3%) használták.

A 4. táblázatban összegeztük e változó feminizált változatának preferálásában mutatkozó különbségeket a vizsgált régiók között.

A táblázatból látható, hogy az erdélyi eredményekkel majdnem egybeesnek a felvidékiek válasza (82,9%), de statisztikailag nem különböznek az ausztriaiak (78,6%) eredményei sem. Úgyszintén nem különböznek egymástól a kárpátaljaiak (69,2%) és a vajdaságiak (64,1%) válasza, sem a muravidékiek (75,0%) és az ausztriaiak válasza, csak a vajdasági és ausztriai eredmények között van 10%-os szinten jelentős különbség, viszont mindezek a régiók egyértelműen elkülönülnek az erdélyi és a felvidéki régióktól. Tehát a kétnyelvű magyaroknál a feminizálás e változónál Erdélyben és a Felvidéken jelentősen gyakoribb, mint Kárpátalján és a Vajdaságban; az ausztriai és a muravidéki helyzet jobban hasonlít az erdélyi és a felvidéki, mint a kárpátaljai és a vajdasági helyzethez. Ugyanakkor az egynyelvű magyarországi csoport egyértelműen elkülönült minden kétnyelvű csoporttól és statisztikailag szignifikánsan ritkábban használta a *tanárnő* feminizált formát.

4. táblázat
Régiók közötti különbségek a tanárnő változat használatában

Régiók	D (%)	χ^2	f	p
Felvidék – Kárpátalja	13,7	6,00	1	0,05
Felvidék – Erdély	0,5	0,02	1	n. sz.
Felvidék – Vajdaság	18,8	10,23	1	0,01
Felvidék – Muravidék	7,9	1,47	1	n. sz.
Felvidék – Ausztria	4,3	0,44	1	n. sz.
Felvidék – Magyarország	41,6	38,29	1	0,01
Kárpátalja – Erdély	14,2	9,89	1	0,01
Kárpátalja – Vajdaság	5,1	0,81	1	n. sz.
Kárpátalja – Muravidék	5,8	0,68	1	n. sz.
Kárpátalja – Ausztria	9,4	1,74	1	n. sz.
Kárpátalja – Magyarország	27,9	19,16	1	0,01
Erdély – Vajdaság	19,3	16,40	1	0,01
Erdély – Muravidék	8,4	2,20	1	n. sz.
Erdély – Ausztria	4,8	0,72	1	n. sz.
Erdély – Magyarország	42,1	58,18	1	0,01
Vajdaság – Muravidék	10,9	2,33	1	n. sz.
Vajdaság – Ausztria	14,5	3,80	1	0,10
Vajdaság – Magyarország	22,8	11,92	1	0,01
Muravidék – Ausztria	3,6	0,21	1	n. sz.
Muravidék – Magyarország	33,7	17,33	1	0,01
Ausztria – Magyarország	37,3	20,33	1	0,01
Függetlenség vizsgálat		73,12	6	0,01

D = a régiók közötti különbségek %-ban

Dólt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol jelentősen magasabb a feminizálás mértéke.

b) Az igazgatóigazgatónő nyelvi változó

A kárpát-medencei magyar beszélőközösségek 72,6%-ban a standard *igazgató*, 27,4%-ban a nemstandard *igazgatónő* formát használták. A függetlenség vizsgálat eredménye ($\chi^2 = 39,82$; $f = 6$; $p < 0,01$, l. az 5. táblázatot!) arra utal, hogy az egyes régiók között jelentős eltérések vannak. A feminizált forma használatának rangsora régiók szerint a következő: 1. Felvidék (47,2%), 2. Erdély (33,8%), 3. Ausztria (26,8%), 4. Kárpátalja (22,5%), 5. Muravidék (21,4%), 6. Magyarország (17,5%) és 7. Vajdaság (17,1%). Az 5. táblázatban láthatjuk a régiók közötti különbségeket.

5. táblázat
Régiók közötti különbségek az igazgatónő változat használatában

Régiók	D (%)	χ^2	f	p
Felvidék – Kárpátalja	24,7	16,64	1	0,01
Felvidék – Erdély	13,4	5,25	1	0,05
Felvidék – Vajdaság	30,1	24,83	1	0,01
Felvidék – Muravidék	25,8	10,28	1	0,01
Felvidék – Ausztria	20,4	6,34	1	0,05
Felvidék – Magyarország	29,7	20,98	1	0,01
Kárpátalja – Erdély	11,3	5,16	1	0,05
Kárpátalja – Vajdaság	5,4	1,27	1	n. sz.
Kárpátalja – Muravidék	1,1	0,03	1	n. sz.
Kárpátalja – Ausztria	4,3	0,40	1	n. sz.
Kárpátalja – Magyarország	5,0	0,94	1	n. sz.
Erdély – Vajdaság	16,7	11,19	1	0,01
Erdély – Muravidék	12,4	3,15	1	0,10
Erdély – Ausztria	7,0	1,00	1	n. sz.
Erdély – Magyarország	16,3	9,01	1	0,01
Vajdaság – Muravidék	4,3	0,50	1	n. sz.
Vajdaság – Ausztria	9,7	2,31	1	n. sz.
Vajdaság – Magyarország	0,4	0,01	1	n. sz.
Muravidék – Ausztria	5,4	0,44	1	n. sz.
Muravidék – Magyarország	3,9	0,37	1	n. sz.
Ausztria – Magyarország	9,3	1,91	1	n. sz.
Függetlenség vizsgálat		39,82	6	0,01

D = a régiók közötti különbségek %-ban

Dőlt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol jelentősen magasabb a feminizálás mértéke.

Miként a *tanár/tanárnő* változatok esetében történt, itt is az *igazgatónő* megoldást leginkább a Felvidéken és Erdélyben használták (a Felvidéken ez a tendencia kifejezettebb, mint Erdélyben). E két régiótól az összes többi jelentősen elkülönül a kevésbé kifejezett feminizálás irányában, egyetlen kivétellel: Erdély és Ausztria között nincs jelentős eltérés. Az egynyelvű magyarországi magyar adatközlők is csak a felvidékiektől és az erdélyiektől térnek el jelentősen, viszont eredményeik összecsengenek a másik négy két-nyelvű magyar csoport válaszaival.

c) A fodrász/fodrásznő nyelvi változó

E változatok használati aránya az összesített eredmények alapján 62,3% és 37,7%. A régiók között jelentősek az eltérések (l. a 6. táblázatban a függetlenség vizsgálat eredményét!), a feminizált alak használatának rangsora pedig: 1. Erdély (61,9%), 2. Felvidék (56,2%), 3. Vajdaság (29,4%), 4. Ausztria (28,8%), 5. Kárpátalja (27,3%), 6. Muravidék (18,6%) és 7. Magyarország (10,5%). Az egyes régiók közötti különbségeket a 6. táblázat szemlélteti.

6. táblázat
Régiók közötti különbségek a fodrásznő változat használatában

Régiók	D (%)	χ^2	f	p
Felvidék – Kárpátalja	28,9	21,18	1	0,01
Felvidék – Erdély	5,7	0,95	1	n. sz.
Felvidék – Vajdaság	26,8	16,97	1	0,01
Felvidék – Muravidék	37,6	21,77	1	0,01
Felvidék – Ausztria	27,4	11,39	1	0,01
Felvidék – Magyarország	45,7	49,37	1	0,01
Kárpátalja – Erdély	34,6	40,89	1	0,01
Kárpátalja – Vajdaság	2,1	0,14	1	n. sz.
Kárpátalja – Muravidék	8,7	1,67	1	n. sz.
Kárpátalja – Ausztria	1,5	0,05	1	n. sz.
Kárpátalja – Magyarország	16,8	10,61	1	0,01
Erdély – Vajdaság	32,5	33,35	1	0,01
Erdély – Muravidék	43,3	34,56	1	0,01
Erdély – Ausztria	33,1	20,35	1	0,01
Erdély – Magyarország	51,4	74,88	1	0,01
Vajdaság – Muravidék	10,8	2,40	1	n. sz.
Vajdaság – Ausztria	0,6	0,01	1	n. sz.
Vajdaság – Magyarország	18,9	12,41	1	0,01
Muravidék – Ausztria	10,2	1,69	1	n. sz.
Muravidék – Magyarország	8,1	2,17	1	n. sz.
Ausztria – Magyarország	18,3	8,97	1	0,01
Függetlenség vizsgálat		122,29	6	0,01

D = a régiók közötti különbség %-ban

Dőlt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol jelentősen magasabb a feminizálás mértéke.

Éppúgy, mint az előző két változó esetében, a feminizálást Erdélyben és a Felvidéken preferálták leginkább, egyforma arányban. Ezekről a régióktól jelentősen elkülönül az összes többi régió. A nemstandard formát Magyarországon jóval ritkábban használták, a kétnyelvűek közül csupán a muravidékiek eredményei nem térnek el statisztikailag jelentősen a magyarországi eredményektől. Tehát e változónál a kétnyelvű régiók között két csoport különíthető el: Erdély és a Felvidék, ahol a feminizált változat a presztízsváltozat, valamint a Vajdaság, Ausztria, Kárpátalja és a Muravidék, ahol a feminizált változat használata 18 és 29% között volt. Az egynyelvű magyaroknál ez az arány jelentősen alacsonyabb, leszámítva a muravidékiek eredményeit.

d) A polgármester/polgármesternő nyelvi változó

A nemstandard megoldást az összesített eredmények alapján a válaszadók 24%-a, a standardot 76%-a használta. A régiók között az arányok megoszlásában jelentős a különbség (l. a 7. táblázatban a függetlenség vizsgálat eredményét!). A feminizált változat használata ismét a Felvidéken (36,5%) és Erdélyben (35,5%) a leggyakoribb, majd a Muravidéken (23,8%), Ausztriában (22,8%), Kárpátalján (16,7%), a Vajdaságban (11,8%) és végül Magyarországon (11,7%). A felvidéki és erdélyi eredményektől a muravidékiek eredményei sem térnek el jelentősen, Ausztriában azonban már kisebb a tendencia a nemstandard változat preferálására, mint a Felvidéken és Erdélyben. Kárpátalján a feminizálás kisebb, mint a Felvidéken és Erdélyben, más régióktól azonban jelentősen nem tér el. Vajdaságban és Magyarországon szignifikánsan ritkábban fogadták el a feminizált változatot, mint a többi régióban, leszámítva Kárpátalját és (részben) Ausztriát. Mindez jól látható a 7. táblázat eredményeiből.

7. táblázat

Régiók közötti különbségek a polgármesternő változat használatában

Régiók	D (%)	χ^2	f	p
Felvidék – Kárpátalja	19,8	11,90	1	0,01
Felvidék – Erdély	1	0,03	1	n. sz.
Felvidék – Vajdaság	24,7	15,56	1	0,01
Felvidék – Muravidék	12,7	2,13	1	n. sz.
Felvidék – Ausztria	13,7	3,10	1	0,10
Felvidék – Magyarország	24,8	16,95	1	0,01
Kárpátalja – Erdély	18,8	14,42	1	0,01
Kárpátalja – Vajdaság	4,9	1,04	1	n. sz.
Kárpátalja – Muravidék	7,1	1,1	1	n. sz.

Régiók	D (%)	c ²	f	p
Kárpátalja – Ausztria	6,1	1,00	1	n.sz.
Kárpátalja – Magyarország	5	1,2	1	n.sz.
Erdély – Vajdaság	23,7	17,65	1	0,01
Erdély – Muravidék	11,7	2,13	1	n. sz.
Erdély – Ausztria	12,7	3,25	1	0,10
Erdély – Magyarország	23,8	19,44	1	0,01
Vajdaság – Muravidék	12	3,16	1	0,10
Vajdaság – Ausztria	11	3,17	1	0,10
Vajdaság – Magyarország	0,01	0,01	1	n. sz.
Muravidék – Ausztria	1	0,01	1	n. sz.
Muravidék – Magyarország	12,1	3,43	1	0,10
Ausztria – Magyarország	11,1	3,46	1	0,10
Függetlenség vizsgálat		47,10	6	0,01

D = a régiók közötti különbségek %-ban

Dólt betűkkel azokat a régiókat jelöltük, ahol kifejezettebb a feminizálás mértéke.

Tehát a feminizálás használata e változónál a Felvidéken, Erdélyben és a Muravidéken a legkifejezettebb, és ezekhez közelít Ausztria is. A Vajdaságban és Magyarországon a válaszadóknak mindössze kb. 12%-a használta a nemstandard feminizált formát a standard formával szemben, de a kárpátaljai 16,7% is, a többi régióhoz képest, viszonylag alacsony feminizálásra utal.

5. Következtetések

(1) A kárpát-medencei egynyelvű és kétnyelvű magyar beszélőközösségek mintái a foglalkozások elnevezéseinek standard változatait (*tanár, igazgató, fodrász, polgármester*) 18,8%-kal gyakrabban használták, mint a feminizált *tanárnő, igazgatónő, fodrásznő, polgármesternő* változatokat. A különbség statisztikailag szignifikáns.

(2) Az egyes régiók között a feminizálás használatában jelentős különbségek vannak. A feminizált formákat leginkább a Felvidéken (56,1%) és Erdélyben (54,1%) használták a standard változatokkal szemben. Ezeket gyakrabban is választották, mint a generikus formákat. Kevésbé kifejezett a feminizálási tendencia Ausztriában (39%), a Muravidéken (35,9%), Kárpátalján (34,1%) és a Vajdaságban (31,9%), és jelentősen kisebb az egynyelvű magyarországi magyaroknál (20,2%). Ezek az eredmények hipotézisünket igazolják, miszerint a kétnyelvűek körében a feminizálás gyakoribb, mint az egynyelvű magyaroknál.

(3) Legkifejezettebb a feminizálás a *tanár/tanárnő* változónál. Minden kétnyelvű régióban a *tanárnő* a presztízsváltozat, és Magyarországon is megközelítette a feminizált formát használók aránya (41,3%) a standardot használókét (58,7%), annak ellenére, hogy a tesztmondatba beírt foglalkozásnév egyértelműen nőre vonatkozott.

Jegyzetek

1. Az itt ismertetett kutatások 1995–1997-ben a Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme (ösztöndíjszám 582/1995) támogatásával folytak. A tanulmány 1999 októberében készült, amikor az első szerző az MTA Domus Hungarica ösztöndíjasaként Budapesten a Nyelvtudományi Intézetben végzett kutatásokat. Az elemzést a kutatócsoport *tot99.mst* adatfile-jával végeztük.

2. A terepkutatás egy nagyobb vállalkozás részét képezte, amelynek célja a magyar nyelv helyzetének felmérése volt a XX. század végén a Kárpát-medencében. A vizsgálat Szlovénia, Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia és Jugoszlávia magyar beszélőközösségeire terjedt ki (Horvátországban a háborús körülmények miatt nem lehetett elvégezni), kontrollcsoportként pedig magyarországi magyar adatközlők szolgáltattak adatokat. A kutatást Kontra Miklós koordinálta, az összefoglaló eredmények az *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban jelennek meg (lásd Csernicskó 1998, Göncz 1999a, Lanstyák 2000). Az egyes országokban a kutatásokat Vörös Ottó (Szlovénia), Szépfalusi István (Ausztria), Lanstyák István (Szlovákia), Csernicskó István (Ukrajna), Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Románia) és Göncz Lajos (Jugoszlávia) vezették. A vizsgálat céljairól és jellegéről bővebben l. Kontra Miklós sorozatszerkesztői előszavát, pl. Göncz 1999a: 15–17.

3. A suksükölésnél a beszélő „összekeveri” a *t*-végű igék standardbeli kijelentő és felszólitó alakjait, pl. *Menj arrébb, mert nem láthassuk téled a tévét!*

4. A tömörítő (szintetikus) változat helyett a széttagoló (analitikus) forma preferálása (pl. *tagdíj* helyett *tagsági díj* vagy *zongorázni* helyett *zongorán játszani*). A magyar globális szinten szintetikusabb, mint az indoeurópai nyelvek.

5. Itt említjük meg, hogy az adatokat a kutatócsoport *tot99.sys* (SPSS) adatállományán is elemeztük, diszkriminancia-analízist alkalmazva. A két statisztikai eljárás eredményei nagy mértékben megegyeznek.

Irodalom

- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz L. 1999a. *A magyar nyelv Jugoszláviában (A Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz L. 1999b. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. Megjelenés alatt.
- Göncz L. 1999c. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében. Megjelenés alatt.

The Reviving Language of a Long-challenged Community

The Position of the Irish Language in Northern Ireland

Pintér Márta

This paper is part of an extensive study of Irish identity and language. Here I attempt to give an overview of the recent revival and present status of the Irish language in Northern Ireland in the light of the transforming collective identity of the Catholic community.

“Lord, make Ireland united, but not yet,” quotes John Ardagh the words of Father Denis Faul, and argues that is how some 40 per cent of Northern Irish Catholics feel about a future union with the Republic (Ardagh 1995: 435).

This statement and my research in the field of Irish Catholics have led me to the hypothesis that the unified Irish Catholic identity has been challenged by the socio-political realities of the North.¹ On the one hand, Partition and its consequences have opened an ever widening gulf between the North and the South. On the other hand, over the past decades, the Northern Irish Catholics have developed a group identity which operates as a cohesive force holding them together into a distinct and unique community on the island.

This phenomenon can be described as an example of the tendency that Anthony D. Smith in his essay *Ethnic Identity and Nationalism* calls “the paradox of modern conditions reproducing, while simultaneously transforming, very ancient social and cultural forms.” This aspect of the universal ethnic revival appears to be the most remarkable in regions where recently established political boundaries cut across traditional ethnic communities, and where the new conditions lead to the formation of new identities. This holds true to several European ethnicities, e.g. the Hungarians, who, since the end of World War I, have lived in new political formations, as well as the Northern Irish Catholics, for whom Northern Ireland created new socio-political conditions. The seemingly temporary acceptance of and practical adaptation to the new circumstances have led to deep changes in the ethnic character of these minorities. As one Northern Catholic put it, “first they just adjusted to a new, narrower identity, but were reluctant to recognise it, then they steadily emerged from their confined ‘state within a state’ to develop a ... separate and ... changing identity, in a society that has increasingly adjusted to accommodate them” (O’Connor 1993: 346).

Under the new circumstances some of the main factors that had traditionally shaped the Irish Catholic character changed. Living within new boundaries, a different kind of dependence on the British and a shift from

a numerical majority to a numerical minority position have all instigated the Northern Catholics to develop a new self-perception by the 1990's. In the effort to justify their existence against the Protestant majority and against the South's aversion to unification, the Ulster Catholics did not merely maintain their original ethnic identity but gave it a fresh vitality and momentum. In the light of this strengthened self-identity they perceive themselves as the true representatives of the Irish Catholic identity, who fulfil a missionary task on the island and in the world. About the roots of this Northern Catholic assertiveness Tom Garvin says that in return to discrimination by Protestants, the Northern Catholics built a counterculture centered around their church and nationalist institutions. The two communities constructed totally distinct cultural worlds, "two solitudes", each only half aware of the complexities inside the other. In their own solitude "the Catholics developed a victim psychology, seeing their own woes far more vividly than those of the other side" (Garvin 1996: 189). Three-quarters of a century ago, G. B. Shaw, a born Dubliner, said if a people do not achieve a means of national and/or cultural self-expression, they will find it difficult to think of anything else until that urge is satisfied in a tolerable, even if imperfect way (Shaw 1962. Quoted in Garvin 1996: 193).

In the following I focus on a most prominent ethnic marker, the Irish language, which, in my interpretation, has also experienced a different development in the North and in its recent revival there is a phenomenon accompanying the resurgence of Northern Irish Catholic identity.

Language Revival in Northern Ireland

The language of an ethnic group is a key to its identity, one of the most prominent ways by which the group expresses itself in various oral and written forms. For some non-sovereign minority communities in Europe, e.g. the Welsh, the Basques, the Bretons, the Catalans, the language may even mean a political weapon for survival. Viewed from the aspect of their ancient Celtic language, the Irish pose a unique problem for the researcher. Although the language, once the language of all the Irish, has been steadily declining, what has remained from it is existing under dissimilar conditions in the North and South and plays different roles in the lives of the two states.

Language has always been a salient marker of Irish identity owing to the innate tendency of the Irish psyche to express itself orally, hence the strong story-telling tradition in Ireland, and to something that Nuala Ni Dhomhnaill, a contemporary poet writing in Irish described as "a desire of ordinary (Irish) people for mystery in their lives", which, according to the poet, can only be expressed in Irish – but not in English –, a language ready to "take in notions like magic spirits, fairies and the other world" (Ardagh 1995: 299).

After the first Normans set foot on Irish soil in the 12th century, the ancient language became a symbol of the old Gaelic ways, a badge which marked the Irish out from the foreign intruders. However, as centuries passed by, English took over the place of Irish as the daily first language of the population, and somewhat ironically, by the time the bigger part of Ireland achieved independence, the country had become part of the English speaking world, left without a language barrier to protect it from the influx of Anglo-Saxon culture.

The weightiest reasons for the above tendency are summarised in the saying 'Irish does not sell the cow', meaning that in their civil, political and economic life the Irish could only thrive if they spoke English. This especially applied to those masses of people who left behind the mother country to start a new life in one of the English speaking parts of the world, like Britain, the US and Australia.

Over a century ago, the Irish language assumed a strong political overtone exploited by nationalists and republicans alike. One may consider the Irish language to be a purely Catholic marker. Nevertheless, the first president of the late 19th-century Gaelic League, the first formal organisation to attempt an awakening of a new interest in the old Gaelic language, was a Protestant, called Douglas Hyde, a fervent believer in the need to restore "Irish Ireland" (Tuama 1993). He thought that language, unlike religion, was a unifying rather than a divisive force, and chose the restoration of it as the "central plank of nationalism". He argued, "It was possible to choose one's language in a way in which it was not possible to choose one's religion." (*Why Irish? Irish Identity and the Irish Language*. 1989. Quoted in: Hussey 1995: 491–492.)

After the Partition Irish assumed different prominence in the two regions, and, accordingly, the aims of those struggling for the preservation of it had to be re-interpreted under dissimilar conditions in the two new states. Since in this paper I am investigating the position of the language in the North, I will only make reference to the Republic of Ireland for the sake of comparison.²

In order to understand the language issue in Northern Ireland in its complexity, we have to examine the role of three factors which have determined its status up to date: the Northern Irish public, especially the Catholic community; the British government and the Northern Irish authorities in general; and the Catholic Church.

The Irish Catholic Church is widely respected as the traditional caretaker of Irish culture, and the Catholic faith is listed among the main distinctive features of the Northern Irish minority community.

In Garvin (1996) *Hibernian Endgame? Nationalism in a Divided Ireland* it is argued that the roots of divisions between Southern and Northern nationalism go back to the 19th century. One cause of partition was 'a huge men-

tal gulf' which developed between the two parts of Ireland owing to the different political as well as cultural experiences. Secularisation has gone quite a long way in the Republic, whereas Northerners are far more religiously minded. "The process of becoming a post-Christian community seems to have moved further in the South than in the North" (Garvin 1996: 187).

Garvin's supposition about strong Northern religiosity can be supported by figures which show that both church-membership and attendance in Northern Ireland far exceed those on the mainland of the UK, and this is the case in both the Catholic and the Protestant communities. In 1985 the church-membership of the adult population amounted to 81.6 per cent in Northern Ireland, 32.4 per cent in Scotland, 17 per cent in Wales and 11 per cent in England. By 1992 church-membership decreased in every country of the UK, except for Northern Ireland where it rose to 82.7 per cent (Carpenter 1992. Quoted in: Cusick 1997: 284).

The growth of religiosity in an otherwise secularising world can be attributed to political and cultural factors as church-going is an important way both of establishing solidarity within a community and of defining its differences with other communities.

The above figures also reveal that the Northern Irish Catholic Church has managed to keep and slightly increase its control over its adherents, to which Garvin (1997) adds that, unlike in the Republic, "nationalism of a traditional 'faith and fatherland' kind has remained strong in parts of the Catholic areas in Northern Ireland".

Two questions emerge here. Firstly, how has the Northern Irish Catholic Church managed to strengthen its influence against an overwhelmingly hostile state and majority community? Secondly, did the Catholic Church also undertake to preserve the whole "kit" of the Irish Catholic identity, which besides the Catholic faith also included the Irish language?

A brief answer to the two questions can be that the Catholic Church has managed to sustain its control over its community by preserving separate Catholic education, even at the expense of reducing the teaching of Irish history and Irish language in its schools.

The Catholic Church's desperate insistence on its traditional role in education manifested in its often controversial fight against integrated education in Northern Ireland. Integrated schools began to spread in the early 1980s as government-sponsored schools, and since they were declared "non-denominational" and took children from both communities, many people considered them as an experiment by the British government to facilitate rapprochement between Catholics and Protestants (Dunn 1989). Although by the early 1990s integrated schools only educated 1 per cent of pupils (O'Connor 1993: 319), they provoked the strong opposition of the Catholic Church. In explaining his Church's attitude, Father Denis Faul argued that for all the possible compromises "the school's role as a prime agent of Catholic teaching is unchanged. The schools represent power for the

Church... the power to influence people... The Church was therefore bound to oppose integrated education...a government-movement to get rid of Catholic schools.” (O’Connor 1993: 317–318).

The Church’s opposition to integrated education has resulted in some controversial situations. Recently, there has been a growing trend for affluent parents – who, otherwise, maybe orthodox Catholics in other ways – to send their children to Catholic schools at primary level, then to prestigious Protestant grammars at secondary level. This phenomenon has been more or less accepted by the Catholic Church, while it directs its disapproval at parents who send their children to integrated schools. Reflecting on this, Father Faul admitted that “the Catholic school system needs the support of the wealthy: their money, their influence and their moral support” (O’Connor 1993: 319). However, in the eyes of an ex-priest, the Catholic Church has double-standards and in the name of the “one true Church”, it has increased sectarianism in the North (O’Connor 1993: 320–321).

Brian Feeney of SDLP, a lecturer in the Catholic St Mary’s Teacher Training College, Belfast, shares the Church’s dislike of integrated education. “Separate schooling here has to do with identity. Catholic schools are a feature of Catholic identity, which is positive and ought to be preserved – and Protestant schools too” (O’Connor 1993: 320–321). Brian Feeney and many other nationalists prefer the symmetrical approach to the two communities, also called “parity of esteem”. This view has been advocated by the British government since the early 1980s to provide both communities with equal opportunities. Father Faul’s words are in harmony with that approach and attempt to please a recently revived interest in Irish culture both at home and abroad. “(Catholic schools) are also the channel by which the nationalist, Irish culture is brought to the people. Interest in Irish music, Irish games, Irish history, is kept alive in Northern Ireland and channelled into the Catholic community by Catholic schools which insist on the teaching of Irish and Irish history” (O’Connor 1993: 317–318).

Nevertheless, certain facts seem to contradict the Catholic Church’s alleged insistence on teaching Irish history and Irish language.

In *Irish in Primary and Post-Primary Education: North and South of the Border* Craith (1996) states that from Partition to the late 1960s, the Catholic sector of education was largely apathetic towards the Irish language. In the early 1920s it was determined that Catholic male student-teachers would be trained in Middlesex.

In 1988 Napier reports that there are three possible types of primary school in the North: 1. controlled, i.e. fully funded by the state, notionally non-denominational, in reality non-Catholic, 2. maintained, i.e. partly funded by the state, mostly Roman Catholic, and 3. private, i.e. neither recognised nor funded by the state. By 1988 only two maintained schools had opted for education through the medium of Irish. These schools followed the same curriculum as the other schools, with more emphasis on

the minority language in optional activities, but did so through the medium of Irish. Actually, one of the two schools, Bunscoil Ghaelach, started in 1978 as a private/independent school, situated in a Catholic enclave of West Belfast and was brought into and kept in life by the grassroots movement of parents who wanted to educate their children through the medium of Irish. As a result of growing attendance, it was recognized by the government as a maintained school in 1984.

In the 1950s a campaign by Comhaltas Uladh, a section of the surviving Gaelic League whose prime concern is the encouragement of the language in the North (Brown 1985: 154) failed to motivate the Catholic sector to increase its patronage for the teaching of Irish (Craith 1996).

Until 1968, Irish was only taught as an optional-but-marginal subject in the Catholic training colleges, and although in that year new Departments of Celtic were established, by the early 1970s the position of Irish in education further regressed (Craith 1996). Both Napier and Craith point out that practically there was no Irish language teacher training in the Catholic teacher training colleges. Craith says that it has been estimated that right after Partition in the North 24 per cent of teachers in schools under Catholic management were qualified to teach Irish, which amounted to 8 per cent of the total teaching force. In 1988 Napier reports that some of the teachers trained in the Catholic teacher training colleges are conversant with the minority language and that these teachers can be recruited to teach in schools to meet the parents' demand, but, otherwise, no teachers are qualified in the minority language as such.

In addition to neglecting Irish in education, the Catholic Church also failed to keep it alive in religious services. According to Napier, although there were some Catholic religious services in the minority language in the 1980s, these tended to be irregular and occasional, e.g. on St Patrick's Day. Only in Belfast was there a regular weekly mass in Irish.

When considering the Catholic Church's responsibility in letting the language go, we have to take into account the legacy of a tragic past which even included the banishment of the Church for several decades in the 18th century. In the after-Partition era, in the Protestant-ruled North, the Catholic Church intended to avoid any possible identification with the republican tradition, which required keeping a distance with the politicised Irish language.

Then from the 1940s on, the Catholic Church had to face the contradiction between being the sole channel of Irish culture and the Catholic community's only agent of upward mobility in a hostile state. The Catholic primary school was expected to assist in producing a bigger and more successful Catholic middle-class by preparing pupils for the eleven-plus. The eleven plus came with the education reforms of the 1940s. It is a selection procedure which, for decades, has decided which children have won scholarships from primary to grammar schools. In this respect Northern Ireland

seems to be more conservative than other parts of the U.K. When the Labour government reforms gave Britain a comprehensive secondary system in the sixties, Northern Ireland retained a strong grammar school sector and selective secondary education, which, except for some minor alterations, in principle has remained unchanged to date. A lot of Catholics see the eleven plus as the first step in the development of their community's assertiveness. Before the eleven plus, it was only the members of the more prosperous Protestant community who could afford to pay for places in the grammar schools, which, in turn, made middle-class jobs accessible for them. However, the arrival of the eleven plus meant that poor Catholic children who "had the brains" for taking the selective exam, acquired a passport to free second level education, and the path to the professions and to a more acceptable social and economic standing straightened for them. This meant salvation not just for the child but for the whole family in an unequal society. The fact that statistics consistently show a high percentage of A level passes in Catholic grammar schools verifies that, even today, in the most deprived urban Catholic districts, there is keen awareness that a place in a grammar school makes the family upward mobile socially (O'Connor 1993: 23–26).

In addition to gains, the eleven plus also produced losses, as regards Irish culture. This exam had evolved from the traditions and standards of the English education system. Those who wanted to pass it, had to give up learning Irish history and Irish language. As one middle-class Catholic remembers, "We didn't do Irish history, we did the eleven plus...(The teacher) pounded stuff into you. He used to recite to us: 'You're doing the eleven-plus now, and this is your big chance. If you pass the eleven-plus, you'll go on to St Malachy's or St Mary's. If you don't pass the eleven-plus, you're going out at fourteen to dig sheughs.'" – the latter meaning that job discrimination hit the unskilled and uneducated Catholics the hardest (O'Connor 1993: 24–25). With the eleven plus, the British provided the downgraded Catholic community with the chance of breaking out of the ghetto but at the expense of despairing of their ancient language and culture, i.e. an integral part of Irish identity. One may consider this as a twentieth century version of the anglicisation of the Irish, a well tested English method for breaking and transforming the Irish since the twelfth century.

In the research *Standing Advisory Commission on Human Rights Education Project 1989–92* Dominic Murray (1992) showed that the arts subjects, "the old Catholic humanities", which had been favoured in Catholic grammar schools were being replaced by the sciences as a result of increased Catholic middle-class expectations towards these schools to enable Catholics to participate at higher levels in the administration and economic life of Northern Ireland (O'Connor 1993: 318).

In order to preserve its position in education, the clerical control over its community and the financial support of upper-middle-class Catholics, the Church was ready to make compromises in the content of education, and if

there was any clash between arts and science in time-tabling, Catholic schools tended to drop the Irish language first, especially if they experienced outright hostility by some parents to the teaching of Irish.

Besides the Catholic Church, the British Government has probably been an even more powerful factor in shaping language policy in Northern Ireland, and the success of language revival has always depended on the British government's current attitude to the Irish question. Since Partition, the British policy in Northern Ireland has changed a lot, and, in line with that, the British attitude to language has also shifted from demotion and positive neglect to support. Now let me outline the main phases and causes of this transformation.

The main objective of Partition was to set up a Protestant state for a Protestant people, therefore the 1920s and 1930s served to secure the rule of the Unionists, the biggest Protestant party, and to suppress any attempt by the Catholic community to demonstrate their historically, ethnically and culturally justifiable right to the land of Northern Ireland. From the point of view of language policy, this meant a return to the 19th century restrictions of the language – i.e. in 1830 the British government introduced 'national schools', a system of primary education in which English was the official language –, and the official discouragement of the continuing of the work of language revival (*The World Book Encyclopedia* 1991: Vol. 24. 627).

In his 1988 report, Napier emphasises that to Protestants the Irish language was "a badge of Popery", and that from Partition to the introduction of Direct Rule in 1972, the Northern Irish administrations attempted to outlaw the use and teaching of Irish.

Craith (1996) says the following about after-Partition language policy. "In the North, the symbolic role of Irish was a matter of apprehension for many Unionists. It was commonly assumed that the support of Irish would advance the nationalist cause and could potentially inspire a revolutionary initiative. The indigenous language was viewed as barbarous and the role of education as highly influential."

Nevertheless, Blake (1998) in *Language Planning and Policy in Ireland, 1960-1998* suggests that Protestant language policy was more cautious. The Irish language was not directly suppressed in Northern Ireland so as to avoid creating a rallying point of public protest from the marginalised nationalists. Therefore the language was grudgingly permitted to be taught outside the "normal" school curricula.

First, in harmony with Northern Irish Protestant interests, the British government used a policy of demotion and restrictions on Irish education.

In 1923 a major achievement of the turn-of-the-century language movement was eliminated when it was officially recommended that the Irish language should no longer receive preferential treatment in state schools but should be accorded equal status with Latin and French. Also, a constraint of 90 minutes was placed on the teaching of the language in public elemen-

tary schools. In 1924 the first programme of instruction for public elementary schools was published which categorised Irish as a group B optional subject, and, as in the 19th century, again restricted to senior levels. The provisions resulted in a remarkable decline in the number of pupils studying Irish (Craith 1996).

Since the state schools were also attended by Protestant children, these measures wiped out the Gaelic League's central idea of reconciling and uniting the two denominations in one nation with one culture and a common language.

In 1927 representatives from Comhaltas Uladh met Lord Charlemont, the Minister for Education, to reverse the government policies for Irish. The Minister's attitude was that the language was already extinct or at least in the process of dying, therefore, it was far more pragmatic for pupils to undertake French. However, a few concessions were granted, e.g., Irish could be taught as an optional subject from the third grade upwards (Craith 1996).

Then in 1933 the payment of fees for Irish as an extra subject was abolished and the language soon became unavailable in state schools. Now Comhaltas Uladh endeavoured to continue the scheme of fee-paying Irish classes, but they had to suspend the subsidy owing to insufficient resources (Craith 1996).

In the 1950s the British government changed the demotion of the language for effective neglect. Examples of this policy were that in 1955 the Minister of Education rejected an application from INTO (Irish National Teachers' Organisation) to establish a course in Irish at its annual summer school, then in 1956 a textbook in Irish which contained a small illustration of an Irish tricolour was declared unsuitable for use in schools (Craith 1996).

1969 saw the eruption of civil unrest, called the Troubles in the North. Three years after the arrival of British troops, the Protestant Stormont administration was replaced with the direct rule of the British government. The years of sectarian enmity polarised the two communities and precipitated a new surge of cultural nationalism in the republican sector. The learning of Irish became a badge of nationalism. In 1971 the first independent Irish-medium school, called Bunscoil Phobal Feirste was established by parents determined to educate their children in Irish on territory belonging to the Shaws Road community in Belfast. The initial intake was 9 pupils. Although the school faced immense financial difficulties and the lack of appropriate teaching materials, it survived, and by 1977, when the intake increased to 30, it evolved as a prominent symbol of cultural revival (Craith 1996).

In the early 1980s Britain's attitude changed both to the Republic of Ireland and Northern Ireland. Although in 1982 UK Prime Minister Margaret Thatcher still stated that "No commitment exists for Her Majesty's

Government to consult the (Irish Republic's) Government on matters affecting Northern Ireland", the following years witnessed the development of formal structures by which such consultation became possible. The reason for this change was that, resulting from the Troubles, Gerry Adams' Sinn Féin party, the IRA's political alter ego, was gaining ground in Northern Irish politics. One sign of this tendency was that in 1983, party leader Gerry Adams was elected as MP for West Belfast. The idea of having the republicans as a decisive force in Northern Ireland alarmed both London and Dublin. In order to take the edge of any republican initiative, weaken Sinn Féin's influence and appease the Catholic and reassure the Protestant communities, the British assumed a new policy, the 'symmetrical approach', the leitmotif of which was "giving equal validity to the two traditions in Northern Ireland." Commitment to this policy by both the British and the Irish governments was declared in the 1985 joint Anglo-Irish Agreement. In practice this policy meant to lessen the political, economic and cultural discrimination of the minority community (English 1994: 362–365).

In line with this policy, the British government gradually acquired a more liberal and positive attitude to the culture of the Catholic community and to the concept of Irish-medium education. In 1988 Napier reports that since the early 1980s the government has assisted the Irish language in primary schools. Following in the footsteps of Bunscoil in Belfast, in 1983 an Irish-medium unit was founded with government support at Steelstown Primary School in Derry. In 1984 Bunscoil Feirste itself received official recognition and grant-aided status from the Department of Education (Craith 1996).

Although the first steps taken in accordance with the new British policy were promising, there remained much work to be done since the status of the Irish language showed the signs of centuries old linguistic discrimination and the English attempt to fully anglicise the region. In 1988 two legal provisions for the language were still in force – neither of which applied in other parts of the UK any longer – which curtailed the public use of the Irish language. One provision, which had passed in 1737, prohibited the use of any language save English in the Courts of Justice. Another, passed by the Unionist Government in 1949, prohibited the use of any language save English in the names of streets (Napier 1988). (The official ban on dual Irish-English street names was lifted in 1992.) (Ardagh 1995: 431).

The Arts in Northern Ireland are funded by the government through the Arts Council of Northern Ireland. However, in 1988 Napier writes that "Almost no financial assistance at all has ever been given to Irish language literary or cultural activities from this source. Consequently, all such activities are funded either by voluntary contributions or by grants from the Republic." In this respect, the Irish language experienced exceptionally strong discrimination within the UK, which made it the "Cinderella of UK Arts"

for the Scottish and Welsh Arts Councils did grant-aid the minority languages within their areas.

Naturally, partial government-funding of schools where parental pressure broke through official resistance did not solve all the ailments of Irish-medium education. Actually, state-funding did not cover the expenses of the acquisition of teaching materials and especially not the production and publishing of these. The schools had to face a tremendous shortage of teaching materials. Few Irish text-books were available in the North, and little had been done in the Republic to cater for Northern needs. Many text-books used in the North had been 'made' by the teachers themselves, e.g. by 'sub-titling' Standard English Language Texts, i.e. by painting out the English and over-writing it in Irish (Napier 1988). Here, we have to add that until the 1980s no literary books had been printed in Irish in the North, and all Irish-language printed literature originated from the Republic (Hutton 1991).

Furthermore, the easing of certain restrictions did not mean the positive encouragement of the language. In 1988, a new Education Order was in the process of preparation, which, however, made no reference to the minority language. It only repeated the legal provisions of earlier legislation which provided that education in schools of the "controlled and maintained" types should be in accordance with the wishes of parents (Napier 1988).

Nevertheless, the undeniable achievement of the new policy was that it gave ground to government subsidy for schools where parental demand was strong enough and where attendance reached certain numbers. The 1990s saw the official recognition and state-funding of further Irish-medium primary schools. In 1992 another Irish-medium primary school in Belfast, *Gaelscoil na bhFál* received grant-aided status from DENI (Department of Education for Northern Ireland). The earlier established Irish language unit at Steelstown, Derry continued to flourish, and in 1993 its status was transformed, and *Bunscoil Cholmcille* became recognised as a full grant-aided Irish-medium school, the only such establishment under Catholic management (Craith 1996).

In a few years, government support was extended to Irish-medium post-primary education. In the 1920s the teaching of Irish was restricted to the status of optional classes at state secondary schools. In the 1930s even that status was eliminated. As a result of tension caused by the Troubles, DENI made the Irish language available again at secondary level in all schools at the option of the management in consultation, theoretically at least, with the parents. In 1988 about 25,000 pupils a year studied Irish as a school subject mostly in maintained Catholic schools (Napier 1988). By the early 1990s, however, those children who had attended Irish-medium primary schools in the 1980s, reached secondary level. The first Irish-medium post-primary school, *Meánscoil Feirste*, Falls Road, Belfast, was brought into being by parents who intended to continue the education of their children

through the medium of Irish. At the start, Meánscoil Feirste registered 9 pupils on the rolls. By September 1997 attendance exceeded 200. The British government's attitude to Irish-medium secondary education was improving in line with increasing attendance at the school. After three initial applications for government-funding had been turned down by DENI, finally, in March 1995, the establishment was granted £ 100,000 through the "Making Belfast Work" scheme. A year later DENI announced official recognition and state-funding for the school. Also in 1996, a second Irish-medium post-primary was founded in Derry. The initial enrolment at Meánscoil Dhoire was 25 and it has been expanding since then (Craith 1996).

As we have seen, since the 1980s, the British government has been promoting the Irish language within the framework of reconciliatory politics between the two communities and has introduced new strategies for community relations and education. However, what made the British improve the status of Irish was pressure coming from the Northern Irish Catholic community as well as a changing attitude in the world to ethnic minorities and their efforts to preserve their ancient cultures.

In the Troubles, a heightened consciousness of Irishness evolved which led to the growth of interest in the Irish language. The British were unable to settle the Northern Irish question in the 1970s. In the same years, the Irish language became strongly associated with violent republicanism, despised by many on either side of the border. The British realised that they could keep Northern republicans under a more effective control if they promoted "cultural nationalism" and backed those language revivalists who regarded the language question purely cultural and who dissociated themselves from republican means. The British again implemented the well-served method of "divide et impera". By granting concessions to the cultural nationalists, they hoped to win a large section of the Catholic population over to their side. This could also isolate and marginalise the republican tradition.

The policy of pacifying ethnic minorities by promoting their culture and language and thus taking away the political edge of their movements had already worked well both within and without the UK.

In 1976 Madrid gave up trying to regress Basque identity. Instead it devolved extensive powers to the Basque provinces, recognised Basque culture officially and subsidized the area. The armed paramilitary police, the 'Guarda Civil', assumed a low profile, and a set of civilized police forces direct traffic and investigate ordinary crime. As a consequence of this increased autonomy, the Basque guerillas have experienced a substantial erosion of support (Garvin 1996: 191-192).

A generous official approach to recognition has helped to depoliticise the language issue in South Tyrol and Finland. Since both German and Italian speakers were given the formal right to choose the kind of school

they want and to deal with government departments in the language of their choice, there has been no real separatist pressure in South Tyrol. The Swedish speaking minority was given similar rights in Finland, and the language has ceased to be a political problem (Hadden 1998).

The 1960s saw the rise of Welsh nationalism. The movement's main objective was to gain political sovereignty for the country and its cultural-linguistic component aimed to make Wales a bilingual country. In a few years, the British government started to pump large sums of money into language revival through its Welsh departments. This supportive policy brought two very important achievements, one for the Welsh and another for the English. The Welsh language regained some of its earlier prestige. Many people abandoned anglicised names in favour of Welsh ones. Road signs and job descriptions started to be given first in Welsh and second in English. The language began to spread at all levels of education. Today over 50 per cent of the country's radio and TV programmes are in Welsh (Smyth 1997: 251–257). On the other hand, in the 1970s, at a referendum, the majority of the Welsh public dismissed the idea of political sovereignty, i.e. devolution from Britain. Although more radical nationalists argue that language revival in Wales has been done at the expense of political independence, there runs the counter-argument that without British resources the success of language revival would have been unthinkable. Naturally, here I do not endeavour to explore what earlier British policy forced the indigenous language to decline in Wales.

The implementation of the same policy in Northern Ireland was to serve the settlement of urgent problems. The British wanted to dissolve accusations by the outside world of their involvement in severely breaching the human and linguistic rights of a minority community. By supporting Irish cultural nationalism, they hoped to pacify the majority of the Catholic community. And by trying to disarm the republican tradition, they aimed to reassure worried Protestants, bring the two communities closer to each other, and finally, get rid of the troublesome and highly costly burden of keeping peace and securing Protestants in Northern Ireland – all this, actually, being the legacy of English imperialism of earlier centuries.

Without trying to predict what this policy will bring in the long run, let me examine the attitudes of the Northern Irish Catholics to the indigenous language.

As a point of departure, I would like to make three observations about the current language revival in Northern Ireland. Firstly, it is not a side-branch of a similar movement in the Republic. Although, historically speaking it has its roots in earlier Irish movements, particularly in the Gaelic League tradition, but in the past decades it has evolved in the reality of after-Partition Northern Ireland and not from the Europhilia of the independent Republic. Secondly, although the upsurge of cultural nationalism in the North was a consequence of the Troubles, the renewal of interest in

Irish is not a homogeneous movement. It embraces diverse attitudes to the language from strongly political to purely cultural. And thirdly, the recent language revival also shows the signs of a currently forming, distinctly Northern Irish Catholic identity.

According to certain interpretations, this new identity, like the attitude to language, is more complex. It is basically Irish comprising the traditional markers of identity but it is not so rigid. It is more mobile both socially and politically and more open to accept plurality. Bishop Eddie Daly said this about the transformation of identity. "There was an accepted 'identity kit' in the community which included: a Celtic nationalism, the Catholic faith, GAA (i.e. Gaelic sports), Irish music, Irish language – unless you had the full package...you couldn't be fully Irish. ...I believe we are moving away from that narrow sense of being Irish which is a very false sense of identity, a very offensive sense of Irishness – we are moving towards a greater acceptance of difference" (O'Connor 1993: 365–366).

This identity is also more assertive. It can define itself in the context of Northern Ireland³ and is not dependent on the South or the image of a united Ireland any longer. Consequently, it is not timid about feeling Irish and speaking the Irish language. Quite the contrary, it exhibits a truer, stronger, finer Irishness because it survived a hostile environment. Paddy Mc Grory, brought up in an all-Catholic neighbourhood on the Falls Road, West Belfast, attaches a 'missionising victim-theory' to the definition of being a Northern Irish Catholic. "(Northern Catholics) want to be recognised as the separated who are equally Irish, (but) whose deprivation and determination to maintain their identity deserve special credit, (for) the North's special circumstances required a superior calibre of nationalism" (O'Connor 1993: 232).

It is impossible to give an exact number of those who, to some extent, speak Irish in the North, especially because the first census to include questions on ethnicity and language was completed in the UK as late as 1991 (Smyth 1997: 242–243). It is similarly difficult to identify and categorise the various attitudes to the language because available sources about this topic may be conveying the personal views and affiliations of the writers.

Nevertheless, let me try to outline some of the major tendencies of the area.

In 1988 Napier suggests that among the general population of 1.5 million in Northern Ireland about 2 per cent were "sufficiently concerned" about the position of Irish to wish for its general promotion. These included parents who tried to further the education of their children through the medium of Irish. There was a wider public of another 2 per cent "positively favourable" to the language and a further 6 per cent "mildly favourable". The attitude of the remainder varied from "actively opposed" to "indifferent". To sum up, those showing favour of some degree for the language made up only 10 per cent of the population. This figure also indicates that

most of the Catholics – they amount to over 40 per cent of the population now – felt, at the best, indifferent to the language. On the other hand, the favourable 10 per cent did not necessarily include exclusively Catholics as more sources suggest that, recently, there has been a very modest Protestant interest in Irish culture, and that some Protestants have made individual efforts to study the Irish language as a cultural attainment. (Blake 1998). Points of interest might be here that the *Ultach* Trust, set up by the government to promote the Irish language across the religious and political camps by emphasising its cultural heritage, has a leading Unionist on its board (Ardagh 1995: 431), and that some violent Loyalist prisoners in Northern Ireland are learning Irish (Feirste 1997). Of course, Protestants may have various motives to learn the language, but it is equally true that language revivalists have always included Protestants in Ireland.

Napier also estimates the number of Irish speakers in 1988. According to him “some 60,000 (about 4 per cent of the population) would answer a language question in the affirmative.” Some 20,000 would say that they have “some knowledge of the language”, 20,000 would say that they have “a working knowledge of the language” and 20,000 would say that they “use the language daily”. Napier makes the reservation though that the above observation reflects linguistic sympathy rather than fact. Actually, among the alleged Irish-speakers only about 2,000 had been brought up with Irish as a mother-tongue. Finally, Napier adds that those who know the Irish language are mixed among the rest of the population fairly evenly – i.e. no Gaeltacht-like region exists in the Northern countryside –, consequently, it is in the urban areas that groups of Irish speakers tend to come together regularly.

Three years after the making of the above quoted report, the 1991 census indicates that over 20 per cent of Catholics, i.e. 9.5 per cent of the population state they speak the language well (Ardagh 1995: 430). Although, here again, we can question the validity of the figure about the number of real speakers, it reveals a growing sympathy with the language.

The latest information at my disposal about Irish speakers in Northern Ireland is in Feirste (1997) *An Irish-Language Community* claiming that there are 124,000 Irish speakers (about 8 per cent of the population) in Northern Ireland. Feirste compares this figure to 70,000 Gaelic speakers in Scotland from a population of about 5 million.

The various reports on the present status of Irish suggest that the language is still a political issue in Northern Ireland which causes tension even among those who otherwise promote it. Protestants and certain Catholics oppose it on the ground of its republican associations. Some of them go as far as comparing the efforts to revive it to the Orange marches and say that these activities should also be limited and proscribed (Feirste 1997). Those who support the language divide into, at least, two groups. Cultural nationalists argue that by now the language has become a purely cultural phe-

nomenon. They are ready to cooperate with the British government in promoting it and condemn the other group, who, according to them, use the language as a political weapon. In 1990, Northern Irish language organization Glór na nGael had its grant of £ 90,000 withdrawn by the British government on the grounds that it was "improving the standing and furthering the aims of paramilitary groups" (*Irish Times* 1991. 4. Quoted in Hussey 1995: 496–497).

Napier (1988) argues that "the motivation in the establishment of the Irish-language primary schools was cultural, as it grew directly out of the desire of parents to raise their children with Irish as the language of the home, and a direct continuation thereof". He expresses resentment that "as the movement for the recognition of the language began to make ground with the authorities, a number of political persons, opposed to the majority community, have become deeply involved in promoting the minority language for their own political ends." However, the main burden of language protection has been undertaken by people whose motivation was and is cultural, and few of whom are actively involved in politics.

Leading political journalist Fionnuala O'Connor claims that the political and cultural aspects of the language have not separated yet. For some, the revival of cultural Irishness is directly related to republicanism and thus politics and culture, including the language, blend into each other. Republican prisoners learn the language in jail, then they encourage it in their families. Sinn Féin works at presenting documents and statements with at least some Irish included, and Gerry Adams strenuously uses the language on every possible occasion (O'Connor 1993: 360).

Blake (1998) suggests that the government-supported *Ultach* Trust diminishes the importance of the language as it only emphasises its cultural heritage and treats it as a historical and intellectual reality that can be appreciated ecumenically. Blake states that the Irish language has historical associations that directly affect its status today and that "should not be dishonestly muffled." He points out that the real work of language revival is undertaken by those who promote Irish-medium education, foster job development for Irish speakers, and, in general, encourage the practical use of Irish in the everyday life of ordinary communities. Let me add here that most of the communities that Blake refers to are lower-middle and working-class urban communities in Belfast and Derry, a large section of whom are traditionally republican in their political affiliations and mostly vote Sinn Féin at elections. Blake also prompts that fears by certain cultural nationalists are groundless accusations. They, together with certain Protestants who recently show interest in the Irish language, find suspect republican politicians taking over the language as one of their self-identifying causes.

Feirste (1997) shares the view that the language issue is made political by those who fear its revival and oppose activities which "give a true emphasis to the communicative aspects of Irish." He states that, owing to historical,

political and religious considerations, the cultural aspects of the language have been “unduly emphasised” earlier. However, the work of language revival cannot be accomplished without restoring the status of the language in everyday communication. Therefore, the attempts to this end should not be condemned on a political basis, i.e. by identifying them with republican violence which allegedly endanger the existence of the Protestant community.

Feirste (1997) describes certain cases when, according to him, the language issue was unjustly given a political overtone. In 1997, four Belfast representatives of the Irish language community in Belfast met British Secretary for Education for Northern Ireland, Tony Worthington and asked for funding for Irish language education and TV on a basis comparable to that provided for Scottish Gaelic. (It is resented by many Irish revivalists that both Scottish Gaelic and Welsh receive more financial support from the state.) In addition, they requested that in Northern Ireland a government official be appointed to oversee Irish language matters. They were rejected on the basis that “the use of Irish was a debating point against the rights of Protestants.”

In 1987 the student organisation of Queen’s voted to place bilingual signs in the Student Union.⁴ (It has been referred to in this paper that the proportion of Catholic students at Queen’s has been remarkably increasing over the past years.) On the signs the English portion was on top and in large print, the Irish beneath it in small letters. Then in 1997, Cormac Bakewell, the president of the Student Union called them “divisive and intrusive” and it was claimed the bilingual signs supported republicanism, the IRA and were deliberately anti-Protestant. Consequently, the signs were removed during the summer holiday. A similar removal of bilingual signs occurred in the University of Ulster in Derry. The deputy leader of the Ulster Unionist Party, John Taylor described the removal of the bilingual signs as “another step in the healing process in Northern Ireland.”

The above interpretations suggest that the language issue in Northern Ireland reflects diverse currents of thinking. However, in the centre of language revival the real driving force is the grassroots movement of that section of the ordinary public who would like to restore the position of Irish as the spoken language of their community. The authorities, including the British government, educationalists and the Church have only reacted to the growing public demand.

The strongest pressure comes from parents who want to educate their children through the medium of Irish and who have initiated the first Irish-language schools. As we have seen, most Irish-medium primary schools of Belfast and Derry were brought into being by enthusiastic parents, and they only became recognised by the state after attendance had reached a certain number. In the families involved generally both parents are Irish speakers, or one of them speaks the language, but surprisingly there are

some who do not speak the language themselves, but have “aspired to have children who are Irish speakers” (Napier 1988). In 1978 the first Irish-medium nursery for English-speaking parents was established in Belfast. In a few years the numbers expanded to 100, and since then numerous play-groups have opened to meet the increasing demand. Attendance is also growing at secondary level. As mentioned above, Irish medium Meánscoil Feirste was launched with 9 pupils in 1991, and in September 1997 the intake reached 240 (Craith 1996).

The intellectual and organising centre of language revival in Northern Ireland is Bóthar Seoighe, an Irish-language community in West Belfast. Feirste (1997) points out that this is the only functioning urban Irish-language enclave on the island of Ireland. Based on voluntary work, this community has endeavoured to maintain Irish as the normal mode of interchange in communication. Bóthar Seoighe’s main aim is “to restructure governmental and commercial practices throughout Ireland in order to accommodate more readily the everyday use of Irish in the ordinary affairs of the Irish-speaking minority in the urban centres, where the only population growth seems to be taking place”. The community has already influenced other cities, especially Derry, to plan to adapt some of its institutions and activities as a basis for viable Irish-speaking neighbourhoods elsewhere. Also, steps have been taken to bridge the gap separating Gaeltacht dwellers from the new urban Irish speakers (Feirste 1997).

The most important development in Bóthar Seoighe has been the establishment of nursery, primary and secondary Irish-language schools. These schools are also associated with Gaeloiliúint, an organisation dedicated to the promotion of Irish-language education and to trying to achieve legal status for it in Northern Ireland. As a result of the work of the organisation in 1997 there were 35 Irish-language nurseries, 14 primary and 2 secondary schools in the North (Feirste 1997).

Feirste (1997) suggests that the Gaelscoileanna (Irish-language schools) in Northern Ireland have to face various difficulties, e.g., in the past years the British government raised attendance requirements from 15 to 25 children in the primary schools and 60 to 100 in secondary schools to receive state recognition and funding.

Besides the Irish-medium schools, other facilities have been created in West Belfast to enable the community members to use Irish in their everyday life. An Cultúrlann, an Irish cultural centre, operates an employment centre for jobs requiring Irish. *Lá* is an Irish-language weekly published in Belfast since 1983. Its writers include some of the most creative writers working in Ireland today. The paper also carries advertisements for grocers, undertakers, lawyers, bookshops and computer stores specialising in doing their work through the medium of Irish.

Recent ventures in Bóthar Seoighe include a proposal by a local group to set up a Coláisle Gaelach Bhéal Feirste within the framework of a plan,

Oideachas Tríú Leibhéal trí Ghaeilge, to consolidate college level instruction through Irish on an island basis. Also, Forbart Feirste, a Belfast business group, which also operates as a pressure group, has been trying to set up an Irish-language office in Belfast which, among other things, would address the needs of the Irish speaking community in Northern Ireland (Feirste 1997).

Finally, let me highlight an aspect of language revival in Northern Ireland which may have far reaching effects on the movement. Recently, young people in Irish-speaking urban communities have become influential agents of Irish. Their relationship to the language has some promising features. Their interest in the language has not evolved from their parents' bitterness and timidity for being the discriminated minority in Northern Ireland. Since they do not carry the psychological burden of the humiliated and betrayed, their attitude to the language is more tension-free, natural and healthy.

O'Connor (1993: 356–357) observes that a growing interest in Irish culture characterises some young people who take pride in learning Irish, talking about or playing traditional Gaelic sports and freely showing their interest in Irish things in mixed workplaces or with Protestant friends, where their parents would have disguised their interest and were anxious not to talk about such things outside the house. One Belfast teenager said that the only aspect of living in Belfast she liked was that she felt proud of the Irish school near her home. "I'll send my kid there when he's old enough if I can't get out of here before then" (O'Connor 1993: 361). A boy brought up entirely through Irish, who learned English only when he was ten, said this. "My parents had a sense of being downtrodden as Northern Catholics, and they tackled that by learning Irish – whereas children brought up like me, I see a lot of them ...think their identity consists solely of the language, and they see it as a 'nicer identity' than just being a Catholic in West Belfast" (O'Connor 1993: 361).

Growing pride in knowing and using Irish also finds artistic expressions. Contemporary poetess, Bidy Jenkinson writes in Irish, and while some of her poems have been translated into different European languages she refuses to give permission to the English translation of her works (Feirste 1997).

The formation of the Irish-language reggae group, Breag, gave a new dimension to the history of the language. The group and their music have two remarkable aspects. Firstly, they try to bring the two communities and their conflicting ideas together. Consequently, their use of the Irish language does not become a means of sectarianism. Secondly, it is not traditional Irish music that they sing in Irish. They use the language as a means of artistic expression of their own philosophy, ideas and problems which occupy the thinking of contemporary youth in Northern Ireland. In stating their creed, group member Andy Whitson, also a teacher and accomplished painter says, "(Our music) is a reaction against the prevalence of mindless dance music and compact poetic lyrics to give life to this dictum" (McLaughlin 1998).

Discussion and Conclusion

The language question in Northern Ireland is an intricate issue. It encompasses multiple contemporary attitudes and is loaded with past and present grievances and frustrations.

The recent revival of the language in the North is another symptom of the different developments of the two Catholic communities on the island of Ireland. According to the 1981 census, 30 per cent of the population of the Republic claimed to be Irish speakers. Nevertheless, this figure rather indicated sympathy with the language. In reality, in the South, Irish has almost exclusively been preserved as the daily first language of about 35,000 people in the Gaeltacht areas of the rural west. According to a study by Bord na Gaeilge, the statutory body for Irish-language planning, in 1983, in the Republic 4 per cent of the population used Irish in their everyday communication (Hussey 1995: 495–496). However, some estimate that the figure is little more than 1 per cent (Ardagh 1995: 290–291). While the Gaeltacht is gradually diminishing, there is a visible come-back of the Irish language in certain urban communities, e.g. in Ballymum in North Dublin. In the 1970s and 1980s a demand by parents appeared for Irish language schools which led to the establishment of independent *Gaeilscoileanna*, schools teaching entirely through the medium of Modern Irish. In 1995, in the Republic there were 266 Irish-medium playgroups, 248 primary and 51 post-primary schools teaching through Irish in the regular state school system. Besides those, in 1996, there were over 100 primary schools and around 25 post-primary schools in the independent *Gaeilscoileanna* system (Blake 1998). The reasons for the renewed interest in the indigenous tongue is a matter of debate. A lot of people attribute it to the Republic's membership of the European Union, which increased the awareness of the Irish population of being a distinct European ethnic and cultural entity. Since in the 'New Europe' endangered cultures and languages receive special attention, the cause of the Irish language is also granted sympathy, encouragement and financial assistance from the European Community through the EC Bureau for Lesser-Used Languages located in Dublin.

It would seem that in the North this recent 'Europhilia' was not a decisive factor in language revival. As we have seen, in the North, the renewed interest in the language developed from a revitalised Northern Irish Catholic identity during and after the Troubles and unleashed sympathies and emotions which had been suppressed for long decades in after-Partition Northern Ireland.

The environments of the language are also dissimilar in the two parts of Ireland. In the South, Irish has survived as the daily first language in the rural Gaeltacht areas, in the westernmost, least developed parts of the country. Thus, it became identified with economic backwardness even in the eyes of its speakers. As Irish speakers are continually emigrating to the more

advanced English speaking parts of the country and abroad, and English speakers are moving in, the Gaeltacht is gradually eroding.

In the North, the language has been preserved in urban communities, like West Belfast. West Belfast became the storm-centre of the Troubles, and besides the political movements, cultural nationalism and language revival also evolved here. In the circumstances of urban life, the language is given more chance to survive and develop in a dynamic way. Since West Belfast is situated within the political, economic and cultural centre of the state, Irish has more favourable conditions to spread and influence other communities, as has been proved in Derry.

Although a lot of people oppose the Irish language in the South, their considerations are more pragmatic, i.e. economic and financial. In the early 1990s, for instance, the launching of the Irish language TV channel was a language-policy issue which led to heated debate. Although members of the language lobby emphasised that the service could make Irish more attractive for children, sceptics asked how the small Irish Republic, facing serious economic hardships, could afford the indulgence of a new channel which would only appeal to very limited audiences (Ardagh 1995: 296). Despite all that, in the Republic no rival community challenges people's right to a distinct ethnic existence. For the Northern Catholics their ancient language means much more. It is linked to the idea of preserving the Catholic community's identity for it marks them out from the Protestants.

The different attitudes to the language on the two sides of the border are also reflections of majority and minority thinking. In this respect, the position of the Northern Catholics is far more similar to other non-sovereign peoples in Wales, Brittany, the Basque country and, particularly, Transylvania in Rumania, where ethnic Hungarians have to live side by side or even mixed with a hostile majority community.

The political conditions of the success of language revival in the North also diverge from those in the South. Although the government's language policy has been the target of ample criticism, it is an undeniable fact that the language has an officially recognised status in the Irish Republic. On the strength of the 1937 Constitution, it is the first official language of the state. Article 8 declares, "The Irish Language as the national language is the first official language", and "The English language is recognised as a second official language." The principle of official hierarchy between Irish and English is reinforced in Article 25: "Every Bill shall be signed by the President...in both the official languages. ...In case of conflict between the texts of a law...in both official languages, the text of the national language will prevail." The idea that the leading politicians of the state are required to be the custodians of the Irish cultural heritage is expressed in Article 18: "Before each general election of the members of Seanad Éireann (The Senate of the Irish Parliament) to be elected from panels of candidates, five panels of candidates shall be formed in the manner provided by law con-

taining respectively the names of persons having knowledge and personal experience of the following interests and services, namely: National Language and Culture, Literature, Art, Education... ." Since independence, several Irish language organisations have been set up by the state including Údarás na Gaeltachta through which the government subsidises the people of the Gaeltacht to retain Irish as their first language and promotes the industrial development of the region (*The World Book Encyclopedia* Vol. 24. 626).

By contrast, in the North, various practices have been used by the authorities to force the language to die. The Northern Irish state was set up to secure Protestant rule, therefore, the Ulster Unionists and Loyalists arm in arm with the British government did everything to wipe out the Irish language from the community-identity of the Catholics.

Fortunately, before this work could have been accomplished, the political climate changed both in Northern Ireland and the world. The Troubles showed that the British-Ulster-Protestant joint venture in Northern Ireland had been a complete failure. In order to save the last crumbs of its good reputation in a world where ethnic minorities became a major concern, the British government decided to stop supporting a regime which severely violated minority rights.

A changing international climate, pressure coming from the outside world, also from the US, where millions of Irish Catholics had emigrated, coincided with pressure coming from within Northern Ireland. A revived interest in their culture and language on the basis of a stronger identity led to a grassroots movement of urban sections of the Catholic community requiring an officially recognised status for their ancient language. Seeing the success and growing influence of voluntary language revival, the British government could no longer refuse to make certain concessions to Irish. Although provisory funding is also a means of official control, the Irish language has benefited from a more supportive government policy.

An important factor which undermined the position of Irish in the South was a growing antipathy of the general public towards the language. This attitude stemmed from various circumstances, one being the compulsory education of the language in state schools. Since the Irish Free State set out to make the country bilingual in just a few years, Irish was made a compulsory subject in schools. The forced teaching of the language generated unfavourable conditions for official attempts to revive Irish which persists to date. The disinterest and even dislike of learning Irish is often voiced by students at senior level of education who say that Irish is the subject they all like least (Ardagh 1995: 293). As adults, these students will not use Irish, and thus they see no point in wasting time and energy learning Irish, which also draws them away from dealing with what they consider more useful modern languages. Another distraction of learning Irish is that in state schools it is often taught by out-dated methods and is mostly confined to

the study of archaic texts while other European languages are taught by the direct method.

In the North, no compulsion in schools burdened people's relationship with the language, and in an atmosphere of official demotion and positive neglect, only those people used and learnt Irish who felt truly committed to it. Northern Catholics have experienced the frequent violation of their rights, but the past decades have witnessed the gradual strengthening of their political, economic and cultural standing. This background has proved to be a fertile soil for the language movement growing from the ground and powerful enough to gain a certain degree of official recognition.

In this respect, the 1997 Belfast Agreement has been the most prominent achievement. The document reflects the symmetrical approach which the British government initiated to promote rapprochement between the two traditions in Northern Ireland.

In connection with "*Rights, Safeguards and Equality of Opportunity*" the Agreement declares that:

"All participants (i.e. of the peace negotiations) recognise the importance of respect, understanding and tolerance in relation to linguistic diversity in Northern Ireland, the Irish language, Ulster-Scots and the languages of the various ethnic communities, all of which are part of the cultural wealth of the island of Ireland. ... (The) British government will in particular in relation to the Irish language, where appropriate and where people so desire it ... take resolute action to promote the language, facilitate and encourage the use of the language in speech and writing in public and private life..., seek to remove, where possible, restrictions which would discourage or work against the maintenance or development of the language; make provision for liaising with the Irish language community, representing their views to public authorities and investigating complaints; (and) place a statutory duty on the Department of Education to encourage and facilitate Irish medium education in line with current provision for integrated education" (*Belfast Agreement* 1998: 19–20).

Although the implementation of the language policy described in the Agreement will have to face various difficulties, even its critics agree that the document commits the British government to a range of measures to recognise the legitimacy and promote the everyday use of Irish, and thus, at least in theory, it paves the way for the creation of a framework in which the language can develop "where there is appropriate demand".

Notes

1. For a more detailed description of the transforming Northern Irish Catholic identity see Pintér M. 2000. *Questions of Identity and the Irish Language in Northern Ireland*. University of Pécs, unpublished PhD Thesis.

2. For an overview of the current position of the Irish language in the Republic of Ireland see Pintér M. 2000. *The Irish Language North and South of the Border*. University of Pécs, unpublished PhD Thesis.

3. In the paper Pintér M. 2000. *Questions of Identity and the Irish Language in Northern Ireland* I analyse how the terminology of self-identification has changed among Catholics over the past decades.

4. In the paper Pintér M. 2000. *Questions of Identity and the Irish Language in Northern Ireland* I point out that the composition of the student body at Queen's University Belfast has remarkably changed. In the early 1970s it was 70 per cent Protestant. Now it is more than 50 per cent Catholic, with Catholic majority in several faculties.

References

- Ardagh, J. 1995. *Ireland and the Irish*. London: Penguin.
- Belfast Agreement, 6. Rights, Safeguards and Equality of Opportunity. Economic, Social and Cultural Issues 3.4*. 1998. The Path to Peace. The Irish Times on the Web. The Agreement. <http://www.irish-times.com/irish-times/special/peace/agreement.html>
- Blake, J. J. 1998. Language Planning and Policy in Ireland, 1960-1998. *New Hibernia Review*. Vol. 2. No. 4. 147-153.
- Brown, T. 1985. *Ireland. A Social and Cultural History 1922-1985*. London: Fontana Press.
- Bunreacht na hÉireann, Constitution of Ireland*. Enacted by the People 1st July, 1937. In operation as from 29th December, 1937. 1990. Dublin: Government Publications Sale Office.
- Carpenter, C. (ed.) 1992. *The Guinness UK Data Book*. London: Guinness Publishing.
- Craith, M. N. 1996/7. Irish in Primary and Post-Primary Education: North and South of the Border. *Irish Studies Review*. No. 17. 35-39.
- Cusick, E. 1997. Religion and Heritage. In: Storry, M. & Childs P. (eds.) *British Cultural Identities*. London, New York : Routledge. 279-314.
- Dunn, E. 1989. Multicultural Education in the North of Ireland. *Irish Review*. No. 6. 32-39.
- English, R. 1994. Ireland, 1982-94. In: Moody, T.W & Martin, F.X. (eds.) *The Course of Irish History*. Dublin: Mercier Press. 362-382.
- Feirste, B. 1997. An Irish-Language Community. *New Hibernia Review*. Vol. 1. No.1. 143-148.
- Garvin, T. 1996. Hibernian Endgame? Nationalism in a Divided Ireland. In: Caplan, R. & Feffer, J. (eds.) *Europe's New Nationalism. States and Minorities in Conflict*. Oxford: Oxford Univ. Press. 184-194.
- Hadden, T. 1998. Talking Rights. *Forthnight*. No. 10. 9.
- Hussey, G. 1995. *Ireland Today*. London: Penguin.
- Hutton, S. 1991. Notes on the Novel in Irish. In: Hughes, E. (ed.) *Culture and Politics in Northern Ireland, 1960-1990*. Milton Keynes Philadelphia: Open University Press. 126-127.

- McLaughlin, J. 1998. Gael Force. *Fortnight*. No 5. 33–34.
- Napier, S. de. 1988. *The Gaelic Language in Primary Education*. Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy/ EMU projekt 26.
- O'Connor, F. 1993. *In Search of a State. Catholics in Northern Ireland*. Belfast: The Blackstaff Press.
- Shaw, G.B. 1962. *The Matter with Ireland*. London: Hart-Davis.
- Smith, A. D. 1983. Ethnic Identity and Nationalism. *History Today*. Vol. 33. No. 10. 47–50.
- Smyth, G. 1997. Ethnicity and Language. In: Storry, M. et. al. (eds.) 243–70.
- Standing Advisory Commission on Human Rights Education Project 1989–92*. 1992. Belfast.
- The World Book Encyclopedia*. 1991. Chicago: World Book. Vol. 24
- Trew, K. 1994. What it means to be Irish seen from a Northern perspective. *The Irish Journal of Psychology*. 15, 2 & 3. 288–299.
- Tuama, S. Ó.(ed.) 1993. *The Gaelic League Idea*. Dublin: Mercier Press.
- Why Irish? Irish Identity and the Irish Language*. 1989. Dublin: Board na Gaeilge.

Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:

1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.

Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő →*Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a →*Cotswolds*-ban) 1917 óta.

Cheshire Cat a macska az →*Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsállós, a sótlantól (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylanc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

Irish Culture and the European Union

Kabdebó Tamás

We are not uninformed about the Irish culture nor the European Union, moreover, it is obvious that Ireland has grown in strength since the point of entry. In more ways than one: first of all by the subvention but beyond that through the gingering up of Irish manufacturing industries and foreign investments. The question is this: can these positive tendencies be felt in the field or fields of culture? According to a famous sociologist, called Peter Worsley who had coined the phrase *third world* all manifestations of the human mind are culture. So from the theory and practice of aerobics to literature or the appreciation of fine food. Yet, in practical terms, we have to consider more limited exigencies. George Fukuyama, the popular philosopher of our end of century trends and predictions reduced the quality of culture, in a recent essay to biologism. Accordingly, all is written in the genes: the type of culture we perpetuate, the length of our life and even the choice we make on the way. If so, we could manufacture individuals more talented in music or drawing. This conception is diametrically opposed to Marx's theories who saw culture as superstructure and as such the product of society. Staying within the present limits of the exact sciences we are unable to decide which one of the two opinions is right or, even, how much truth is in one or in the other. The normal approach to culture is akin to ethnography. We describe the types of culture, we attempt to analyse them, both diachronically and historically. We compare the cultures of nations and state the differences and the similarities.

I have been living in Ireland for fifteen years and I am engaged in doing cultural comparisons, either in my profession or in related fields. In library and in information terms we compare ourselves with Britain and glance at what is happening in Ulster. I shall not bring up university-related topics either about third level education or education at large in Ireland. Still, I would like to say one thing about librarianship. The European Union has two funds for its development. This goes for Portugal, or Spain as well as for Ireland. One can have a grant for the retrospective cataloguing of library material and one can have a starting bursary for networks of cooperative acquisitions or Union catalogues. A good example for the latter is IRIS, the networking of all top level Irish libraries. This is an Irish product set up on European money and continued by university funding. (These issues are known to have been tried out in the Hungarian context, but lack of funds hamper the progress of retrospective cataloguing.) Culture proper has two

concentric circles. The inner one is related to the arts and to scholarship subjects and topics that make a person spiritually richer and potentially more interesting. The wider circle encompasses those features, in a given group or a nation which distinguish the inhabitants of one country from another, apart from wealth and geography. Let's make a test.

At the present time István Tótfalusi and I are trying to both write and compile a Hungarian Cultural Dictionary, encouraged by the World Federation of Hungarians. Around the world there are many more such dictionaries, e.g. in Germany, in Greece or, for that matter in Ireland, where the best reference work in question is an encyclopedia. Given time, most self-respecting nations will have their cultural dictionary or their encyclopedia of culture. Well, what kind of entries can one locate in the Irish reference book? For instance: Horse breeding, Riding, Potato – with its cultural and historical connections – Wrens, in terms of folk customs, St Patrick's Day, the Wake, Halloween, Guinness, Irish Dancing, Salmon – its breeding, its catch, the recipes to cook it, and of course, a list of talents and statesmen. The examples were as haphazard as the following Hungarian ones – which are yet to be established. *Winegrowing, Tokaji Wine, 15th March, Paprika and paprika plantations, Christmas customs: Bethlehem, or carrying the manger and the crib; Folkdancing, Christening, Easter customs: sprinkling with water, Reburial*, a unique custom of Hungarian political culture.

Let us now look at the fields in the inner circle. We are talking of levels here – some horizontally dovetailing into the other. Let us illustrate this with music. High culture embraces classical music with symphonic concerts and operas. There is a middle stratum in it, the operetta, and the tradition of chansons, and the like. In the Irish context the tops in popularity is the *Eurovision song contest*, won more often by the Irish than any other. Its staging is preceded by dozens of local competitions. Another example could be the custom of ballad-singing either in pubs or on the stage or even at parties. The lowest form of music is pop with its variety of tuneful performance to mere screeching. Here the fresh home traditions mingle with the appearances of international stars. The same kind of levels exist in literature, in dancing, in the theatre and – *mutatis mutandis* – in TV or in radio programmes. If I had to quantify all this I could boldly say that an ordinary citizen is now far more exposed to culture manifested in shows, performances and the like, than twenty years ago.

There is a patch, however, where Irish culture goes back to the roots and becomes totally democratic, as it were. This is the Irish language for whose care and maintenance the Irish government spends millions, some from European funds – but whose progress is difficult to gauge. One thing is sure. Irish speakers, who constitute not quite 4% of the population, form a kind of cultural community irrespective whether they read high-falutin literary books, or only the local rag in Galway. They all listen to Irish language broadcasts in the radio or in the TV, whether they are university stu-

dents in Dublin, or farmers on the Aran Islands. This Irish speaking community, partly in the Gaeltacht and partly dotted all over the island is also better off by a native language subsidy provided by the European Union. Although giving little details of it let us not be silent about the fact that the island of Ireland is divided and in the North two cultures live side by side. Although it is impossible to decide what will happen after an agreement in politics, I am fairly certain that the two cultures will not unite. Without qualifying one or the other, one must say, however, that the nationalist culture is thriving, the unionist is stagnant. One is forcefully reminded of Erdély where communities live next to one another. I think that parades like the Orange march will fade away whereas the St Patrick's Day celebrations will become more decorous as the years go by. Besides the culture there is the common speech. You cannot distinguish Catholics from Protestants by their accent.

This by-pass will serve us to introduce the topic of religiosity in Ireland in terms of it being a cultural phenomenon. Irish Catholicism, which survived the pressure of the Brits is suddenly greatly in trouble. Yet what is happening in Ireland is vastly different to what happened to us under Rákosi. People do not become a-religious or anti-religious. Instead, they emigrate from one religion to another. At the present time it is the Christian revivalist churches that benefit from migration from Catholicism. Of course, this phenomenon occurs elsewhere in Europe too and very much in America, irrespective of national creeds or forms of government. The Irish need worship, need ritual, need weekly repose and cleansing. Whatever the actual members of each church now, 95% of the population is Catholic in origin, 5% Protestant. While losing out Catholicism is looking for new allies. In Maynooth we have a focus stand called *Faith and Culture* which is ecumenically open to all faiths and cultures. According to a survey conducted in January 1998 82% of the people claim they need one religion or another.

Another feature of Global Irish culture is its *Celticity*, the affinity of Hibernians to distant roots, and the closeness all Irish feel to their fellow ethnic group or individuals. In Eire we have 3 million people, in the North a further 1 million. Apart from them there are another 65 million people proud of their Irish origins in America and elsewhere. This explains why the Irish causes attract huge money collections. Celticity manifests itself in many ways: in comparative archeology, in the relationship of basic folkloristic elements to one another and, of course, in language, etymology. The Celtic League is especially aware of linguistic relationships and maintains them profusely. As if, we Hungarians, had a Finnish-Magyar-Chanty-Manysi axis. What happened to the Celts and is still happening is a rediscovery of roots European, with a Halstatt cradle. And we Hungarians can add vital details. At the time of Christ and in the preceding 5 centuries the Celtic hegemony was clearly felt in the Carpathian basin as well as in Southern Germany and North Italy. So, the Celtic tiger was there, and reawakened,

it is with us now. We know that the name DUNA meant a brown river in Celtic and we think that the Celts were pioneers in winegrowing. Celticity is a welcome target for the archaeologists, medieval history for the historians. Both are supported by money. So it goes that Newgrange, the archaic pre-Celtic burial site in Meath was preserved, conserved on European money to be a heritage centre, looking back to 5000 years.

Something that was amiss during the British administration and even in the pre-European days is now at full flight. I am thinking of celebrating the birthdays of towns, such as Cork, Kinsale, Kildare or Dublin. The capital's 1000th birthday in 1988 was the occasion of lavish cultural activities and the consumption of 5 million pints of Guinness. Talking of festivals, theatres may or may not be getting European monies – if they travel they do, if they stage home-spun spectacles at home they do not. Nevertheless, in the last 15 years Dublin has become a major outpost in European drama precisely because of the theatre festivals in September. There you can see seven established stages, another ten supplementary ones and thereupon: performances in German, Italian, French, Irish and English. The same one and a half decades saw the total internationalisation of the Wexford Opera festival. Not the superstars, but other quality voices of Europe vie with one another in October-November in that quaint seaside town.

The literary terms of communication reached new heights in the same period. This has a set of reasons, the European Regional Fund is just one of them, winning the Noble prize for the fourth time is another. *Literature is the Irish ideology*, said one of the pundits. Literature, poetry, readings, recitals are taken seriously in Ireland. Every school and university has its English Literary Society, four of such gatherings have now heard Attila József poems, partly translated by Irish poets and me. Book publishing of Irish authors is shared between London, Edinburgh, Manchester, Dublin and Cork. The majority of magazines and periodicals are published in Dublin. My library is a copyright one, for Irish publications. In 1989 we received 35 periodicals, today we get 200 on copyright. The Irish published books numbered 250 then, now they top 1800. In England they publish even more Irish authors and, in the last ten years, they are selectively published in Germany, France, Italy and Belgium.

The increased vitality of Irish culture necessitated the setting up of new departments in Germany and in France recently. As we know there are two doors to this culture. Literature conveyed in English is called Anglo-Irish literature and it is fostered – among others – by an organisation called IASAIL. Since last year there is also a *Dictionary of Irish English – English* displaying and explaining the specific words and expressions in Anglo-Irish usage. As far as Irish literary figures, movements, stylistics are concerned there are eleven more dictionaries. All published in the last one and a half decade. The surviving old-Irish language is accounted for in a grand dictionary of slow progress: the *Royal Irish Academy, Dictionary of the Irish Lan-*

guage. There are numerous dictionaries and encyclopedias which try to abstract the totality of Irish culture in a few hundred entries. Such are: *The Encyclopedia of Ireland*, and *Ireland: a cultural encyclopedia*. Many others relate to one specific area of the arts, such as the *Dictionary of Irish Architects* or the *Dictionary of Irish Artists*. Most of these works have appeared since 1980.

Arthur Griffith, the first president of the first Dail, wrote the book *Resurrection of Hungary: a parallel for Ireland*. This should have been translated into Hungarian but it hasn't been yet. The die has turned: today Ireland is a parallel for Hungary! Anyway, Griffith in his book compared the Habsburg rule to the British rule. The *Resurrection* was not a product of chance: it was the signboard of the Irish cultural renaissance that had launched Yeats, Synge and others. Apart from the resurgence of music, literature, drama, language, and dance there is yet another craft which stays often in the background. An art historian, called Nicola Gordon Bowe published a book in the early nineties which described the national motives and motivations in Irish handcrafts: the detailed pottery, stitching, patchwork, embroidery, carving and sculpting as well as other crafts. This excellent work has two main lessons for us. The first is that the Irish renaissance had used some Hungarian fuel, in so far as taking examples from Hungarian eclecticism. The other is that handcrafts spread like the flood over the land. Last year in the Wexford festival I discovered twenty-two exhibitions of painting and seven stalls exhibiting and selling Irish jewellery. I bought the following – in two years: an Irish harp, two shamrocks, a jumping deer, wild geese, a Celtic cross, and a Janus statue. The last was made of clay, the rest of silver. The flock of wild geese was sold by a Swiss immigrant who said: „Life in Ireland is better. Freer. No one will report you to the police for a late night party.”

In summary: in the not so distant past we were told in Paris, Munich and Pest that Wilde, Shaw and Swift were among the wittiest *English* writers. This mistake is no longer made. The Irish literary propaganda now penetrates all corners of the world and people understand that until 1919 all Irish writers were British citizens. There was no independent Ireland. There is now. Seven years ago the Writers' Museum was set up in Dublin which combines a bookshop and a restaurant and it is thriving. The starting money was provided by the Irish Regional Fund, today it is run on and by tourism. Ireland is going from strength to strength. Its cultural muscles are even stronger than its economic ones. The Irish ego receives a vitamin dose from Europe. There are things to be learnt from the Irish. Their optimism, for instance. We Hungarians cry over our historical defeats, the Irish lionise their defeated heroes. Here at home I dislike going to funerals. The Irish burial customs are not only saying goodbye to loved ones but opening a new chapter for the living. „We are with you, and offer help”. These are not only phrases as they come from the depth of their culture. Behind every dead one queue up the living. An only child is rare, the norm is three per family.

Lavant-Symposion

13. Mai 2000. Villach, Österreich

Pap Erika

Am 13. Mai 2000 wurde in Villach im Rahmen eines Symposions der 85. Geburtstag der 1973 verstorbenen österreichischen Autorin Christine Lavant begangen. An der Veranstaltung waren das Robert Musil-Institut für Literaturforschung Klagenfurt, die Stadt Villach sowie die Christine Lavant Gesellschaft und der Otto Müller Verlag beteiligt.

Die Tagung wurde von *Arno Rußegger*, Mitarbeiter des Robert Musil-Instituts eröffnet. Darauf folgten die Referate von *Veronika Schlör* und *Wiltrud Schlätte*.

Veronika Schlör hat im Jahre 1998 in Fundamentaltheologie promoviert, mit einer Arbeit über Christine Lavant. Am Symposion hielt sie einen Vortrag über **das Verhältnis der „inneren“ und „äußeren Welt“** bei Christine Lavant. In einer Analyse der Erzählung *Das Kind* stellt Schlör fest, es entstehe zwischen der „inneren“ und der „äußeren Welt“ des Kleinkindes eine Spannung – die „innere Welt“ sei eine halb religiöse, magisch-aber-gläubische, die „äußere“ eine, die die nicht religiöse, rationale Erklärung für die Erscheinungen der Welt bietet. Im zweiten Teil ihres Vortrags nahm Schlör das Gedicht *Mein Stern stahl mir den Kirchgangschuh* als Beispiel zur Werkanalyse. Die „grundsätzliche Infragestellung des Glaubens und der Gläubigen durch den Einbruch des Verstandes“ war das Kernproblem auch diesmal, wie in vielen anderen Gedichten und Prosawerken der Lavant. Es gehe hier um eine Spiegelung des Innens im Außen – sagt die Referentin. Das Ich spalte sich in Verstandes-Ich und gläubiges Ich, in ihm kämpfen christliche Sozialisation und Zweifel am Glauben. Das innere Verhältnis des Ich zu sich selbst sei ein Leidensverhältnis. Eine „Erlösung“ vom Leid sei für Lavant in diesem Gedicht „über die Natur“ möglich gewesen, nicht bloss weil sie eine „Natursprache“ verwendete, sondern weil sie sich selbst (das lyrische Ich) als organischen Teil einer unversehrten, harmonischen Einheit – nämlich der Natur – betrachtete.

Die zweite Referentin Wiltrud Schlätte nahm Sigmund Freuds **Traumdeutung** und C.G. Jungs **Traumtheorie** zur eingehenden Analyse des verschlüsselten Lavant-Gedichtes *„Die Stadt ist oben aufgebaut“* zu Hilfe. Nach Freud ist ein Traum nichts anderes als „eine unbewusste Wunscherfüllung, die mit Hilfe der Traummechanismen **Verdichtung, Verschiebung** und **sekundäre Bearbeitung** unkenntlich gemacht wurde“, um die moralische „Erwachsenen“-Instanz, die sog. **Traumzensur** zu umgehen. Der Referentin ist es – zwar nicht immer, wie sie selbst bekennt – gelungen, in

dem Lavant-Gedicht Beispiele für solche Mechanismen nachzuweisen. Freud behauptete, dass die Kenntnis des Assoziationsmaterials des Träumers zur Traumdeutung unerlässlich ist – bis auf den Fall, wo im Trauminhalt der Träumer **symbolische Elemente** verwendet. ‘Symbole und Archetypen in dem Lavant-Gedicht *Die Stadt ist oben auferbaut*’ – so könnte auch der Inhalt des Referats von Frau Schlatte summiert werden. Für C.G. Jung ist der Traum nicht ausschliesslich auf die Aufarbeitung sexueller Probleme ausgerichtet, wie bei Freud, sondern der Traum könne – so Jung – jedem Menschen individuell zur Weiterentwicklung seiner Persönlichkeit dienen. Er registriert ein langsames seelisches Wachstum, einen Individuationsprozess bei den längeren systematischen Beobachtungen der Träume eines Menschen. Belege für diese Theorie suchend kommt die Referentin zu bemerkenswerten Feststellungen und zum Schlussgedanken: Die im Gedicht erscheinende Dichterin (Närrin) musste wahrscheinlich Lebensfreude und Glück einbüßen und nun ringt sie um ihr Werk: echtes Künstlertum sei nämlich „ein würdiger Ersatz für entgangenes kreatürlich-menschliches Glück“.

Im zweiten Teil des Lavant-Symposiums berichteten zwei junge Wissenschaftlerinnen des Brenner Archivs Innsbruck, *Annette Steinsiek* und *Ursula Schneider* über die editorische Arbeit um die Neuausgabe der Erzählung *Das Kind*. Der Höhepunkt des Abends war der Auftritt der berühmten österreichischen Schauspielerin *Heidelinde Weis*, die aus der Erzählung *Das Kind* las.

Beszédkutatás 2000

Budapest, 2000. október 19–21.

Bodnár Ildikó

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének *Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratóriuma* rendezte meg 2000. október 19-től a *BESZÉDKUTATÁS 2000* című háromnapos tudományos ülészakot, amelyen ebben az évben a *Beszéd és társadalom* alcímhez kapcsolódóan pontosan ötven előadás hangzott el.

Az ülészak színhelye a Nyelvtudományi Intézet új Benczúr utcai székházának földszinti előadóterme volt; az előadások után a résztvevők kisebb csoportokban megtekinthették az épület negyedik emeletén, a Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratóriumban berendezett, *A magyar kísérleti beszédkutatás története* című kiállítást is. A kiállítás rendezői és kalauzai egyaránt a Laboratórium munkatársai voltak.

A konferencia *Kiefer Ferenc* akadémikus köszöntő szavaival kezdődött, aki bevezetőjében kiemelte, hogy a *Beszédkutatás 2000* konferenciát az előadások igen nagy tematikai gazdagsága jellemzi, s szólt a 90-es évek elejétől kétévente rendszeresen megtartott *Beszédkutatás*-konferenciáknak tudományos életünkben játszott szerepéről.

Az előadások sorát *Deme László: Szöveg, szó, hang* címen tartott előadása nyitotta meg. Majd az első konferencianapon további 15, a másodikon összesen 20, a harmadikon pedig 14 előadás hangzott el. Négy-öt megtartott előadást követően – a szokásoknak megfelelően – hozzászólásokra és vitára került sor; jó néhány előadás után élénk vita bontakozott ki. Az érdeklődést és az aktivitást jellemezte, hogy a konferencia harmadik napján szombaton is megtelt a nagyterem, és még a szombat délutánba nyúló utolsó előadás után is bőven volt hozzászólás.

A kezdetben elsősorban fonetikai tárgyú konferenciasorozat tematikája egyre bővül, és így az előadók köre is egyre szélesedik. A Nyelvtudományi Intézet számos munkatársán, a tudományegyetemek és a főiskolák nyelvészeti tanszékeit képviselő előadókon kívül megjelentek pl. a BME gépi beszéd előállításával foglalkozó kutatói, egy lelkes fiatal emberekből álló kis csapat, majd előadást tartott az orvosi szakma – közelebbről a fül-orr-gégészet – több jeles képviselője, s hallhattuk a siketek jelnyelvét tanulmányozó, azt oktató szakembereket is. Igen találó volt *Szabó Mária Helga* címválasztása előadásához: *Számolj az ujjadon!* (A téma a magyar jelnyelv számrendszérének fonológiai elemzése volt.)

Az előadások sokszínűek voltak, s egy-egy jelenség vizsgálatában gyakran egészen új eredményekről is beszámolhattak. Az előadások megértését ez

alkalommal is segítették a kiosztmányok, a vetített képes előadás, s nagy szerepet kapott a mondottak hanganyaggal való illusztrálása is. Így hallhatunk többek között olyan *speciálisan szűrt zenét*, amely része a hallási problémával küzdő gyerekek terápiájának (*Jordanidisz Ágnes* előadása során), magyar *népdalt egy operaénekes előadásában* (*Kiefer Gábor* szavait illusztrálendő), egy *Krleža-dráma részleteit* eredetiben, majd kiemelkedő magyar színészek tolmácsolásában (*Nyomárkay István* elemzése kapcsán).

Kevéssel később elgondolkodásra adott okot az a felvétel, amely egy évtizedek óta erős dohányos *színésznő hangjával* illusztrálta a hangszalagok elszenvedett károsodását. A hallott beszéd zajelemei a szokásos háromszorosát képezték, s ez nemcsak a megértést nehezítette meg, de már-már élvezhetetlenné is tette beszédének hallgatását; mindez egy színész esetében tragédiának tekinthető. (*Balázs Boglárka* és *Gósy Mária* közös előadásában hangzott el a felvétel). Hasonlóképpen illusztrációként megjelent a *palóc nyelvjárási beszédmód*: a kutató által felfedezett ún. fatikus kérdés dallamvezetésére több példát is hallhattuk. A kapcsolódó előadásból nem hiányzott olykor a komolyságot oldó humor sem. (*Menus Borbála* felvételeiből hallgathattunk néhány jellemző részletet).

Mivel rendkívül nehéz választani, hogy a nagyszámú előadásból mit is idézzünk még fel, először néhány olyan témára utalok, amelyek többször is megjelentek, majd kiemelek egy-két valóban nagy hatású előadást. Ötven előadásnak még szűkszavú, egy-két mondatos ismertetésére sem igen vállalkozhatom, s ennek valószínűleg értelme sem lenne. A közeljövőben olvasható lesz valamennyi előadás szövege a konferenciák anyagát megjelentető sorozat aktuális kötetében, az érdeklődők ott mindegyiket megtalálhatják.

Az előadók nagy része igen szép magyarsággal beszélt, csak a fiatalabb előadók estek bele olykor a gyors beszéd hibájába, amiről önkritikusan meg is emlékeztek. A *romló beszédminőség* volt éppen az egyik visszatérő témája az előadásoknak, így szólt erről többek között *Balázs Géza*, *Adamikné Jászó Anna* és *Lavotháné Jáger Katalin* is. A beszédminőség romlása nem utolsósorban a *gyorsasággal*, vagy éppen a *szünetek túl rövidre vételével* van kapcsolatban. A beszéd időtényezőiről más-más vonatkozásban ugyan, de egyaránt sok fontos dolgot hallhattunk *Gósy Máriától*, *Menyhárt Krisztinától*, *Gocsál Ákostól*, *Hoffmann Ildikótól* és *Olaszy Gábortól*; az említett előadások így mintegy ki is egészítették egymást.

Hasonlóan visszatérő téma volt a *mesterséges beszéd előállítása*, amely napjaink égető gyakorlati kérdésévé vált. Azt azonban senki sem gondolta volna, hogy már a tízes években beadtak egy magyar szabadalmat beszédfelismerő és beszédolvasó készülékre. Igen, Kempelen Farkas hazájában vagyunk, ahol a szárnyaló képzelet hosszú idővel megelőzi a technikai megvalósítás lehetőségét, de a képzelet ilyen szárnyalásai nélkül semmi sem mozdulna előre! *Németh Géza* tanszékvezetőnek és fiatal munkatársainak

több előadását hallhattuk a témáról, s erről szólt az *Olaszy Gábor*, *Kiss Géza*, *Németh Géza* és *Olaszi Péter* szerzői négyes egyik előadása is.

A *kétrtyelvű személyek beszéde*, a *kontrasztív fonetikai vizsgálatok*, egy kevés *hangtörténet* éppúgy megjelent az előadásokban, mint az *afáziás zavarok fonetikai következményeinek* a bemutatása. Mindannyian hatása alá kerültünk a *retorikáról szóló előadás* pátoszának és étoszának (*L. Aczél Petra*), egy másik előadás után pedig önkéntelenül is érzékenyebbek lettünk az utána következő előadók *elszólásaira*, szerkezetkeveréseire, nyelvi bakijaira (*Huszár Ágnes*). A befejező előadásfűzér ugyancsak sok tanulsággal szolgált. A hozzászólások mutatták, milyen sok hallgató érdeklődését keltette fel az édesanyák és kisbabáik viselkedését elemző beszámoló (*Kátainé Koós Ildikótól*).

Több előadó érkezett határainkon túlról is, bizonyítva és biztosítva a környező országokban élő magyar kutatók bekapcsolódását tudományos életünkbe. A már idézettekén kívül emlékezetes előadást tartott például a csitári hegyek alól érkezett *Vörös Ferenc* és a kisbabáját is magával hozó *Kremmer Ildikó*.

A konferencia ideje alatt könyvkiállítást tekinthettünk meg a Nyelvtudományi Intézet kiadványaiból. Kézbe vehettük a *Nyelvtudományi Közlemények* megfiatalodott külsejű, meggypirosba öltözött 96-ik kötetét (1998–1999). Megvásárolhattuk a korábbi beszédkutató konferenciák nyomtatásban megjelent anyagát: *Beszédkutató 1993* (Tanulmányok az elméleti és alkalmazott fonetika köréből, szerk.: Gósy Mária és Siptár Péter); *Beszédkutató 1995* (szerk.: Gósy Mária); *Beszédkutató'97* (Szófonetikai vizsgálatok, szerk.: Gósy Mária); *Beszédkutató'98* (Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció, szerk.: Gósy Mária); *Beszédkutató'99* (Elméleti és alkalmazott fonetikai tanulmányok, szerk.: Gósy Mária).

Értékes, tudós gondolatok sorával lettünk gazdagabbak a három nap folyamán, köszönet érte a felkészült előadóknak! A tanácskozás gördülékeny lebonyolításában pedig a szervezőknek volt igen nagy szerepük, illesse a köszönet őket is! S természetesen várjuk majd a következő, 2002. évi konferencia meghívóját.

Könyvszemle

Szaffkó Péter

Shakespeare és az angol klasszikus történelmi dráma – kritikátörténeti áttekintés

(Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1999. 113 pp.)

Pálffy István

Tudományos munkával kapcsolatban csak igen ritkán, vagy egyáltalában nem szoktunk írójának egyéni jellemvonásairól szólni; az adott eset azonban kivétel lehet, mert az itt bemutatandó írás Szaffkó Péter, az irodalomkutató egyik meghatározó tulajdonságának hű tükrökre. Szakmai körökben tudják, hogy Szaffkó olyan írástudó, aki nem állja a rendetlenséget, s minthogy úgy találta, a történelmi dráma műfaji kategórián belül rendetlenség van, nekivágott, hogy rendet teremtsen: csoportba gyűjtse, amit egybetartozónak ítél, leírja jellemzőiket s nevet adjon nekik.

Előljáróban mondjuk ki: igaza van abban, hogy a „történelmi dráma” elnevezés maga pusztán gyűjtőfogalom; vagyis, a történelmi dráma nem más, mint olyan drámák halmaza, amelyekben így, vagy úgy, szerepet játszik a történelem, s amelyekben a legkülönbözőbb dramaturgiai/történelmi szituációk bukkannak fel. Így aztán adódnak olyan történelmi drámák, amelyekben valós történelmi személyek vagy csoportok valós történelmi események vagy körülmények között szerepelnek; vannak olyanok, ahol valós történelmi személyek/csoportok kitalált események, anekdotikus cselekmények részesei; aztán vannak olyanok, amelyekben nem létezett személyek valós történelmi eseményekben, esetleg fikatív történelmi körülmények között lépnek fel.

Szaffkó szerint ez a laza halmaz minden irányban szaporítható, és szaporodik is, mihelyt a kutatók további finomításokat akarnak végrehajtani. Megítélése szerint ez a helyzet tarthatatlan: szükség van a történelmi dráma fogalmának tisztázására, ahogyan ő mondja, „történeti-tipológiai modellezésre”. E modellezés eredményeként bizonyos közös jegyeket tár fel. Megállapítja, hogy a történelmi drámákban „a múlt és a jelen közti folyamatosságot... valamilyen konkrét politikai párhuzam jelképezi; hogy íróik tudatosan törekszenek a mítoszteremtésre, és olyan eseményeket és történelmi személyeket jelenítenek meg, amelyek és akik a nemzeti összetartozás élményét keltik a nézőben és a ’honnan jöttünk’, ’kik vagyunk’ kérdéseket próbálják megválaszolni; megállapítja, hogy „szorosan kapcsolódnak valamilyen népi-nemzeti mozgalomhoz és a nemzetépítés történelmi folyamatához”, s végül, hogy „az adott korszakokban született történeti tárgyú drámák az adott nemzeti drámairodalom önállósulásának szerves részét képezik” (105).

Mindez a különbözőségek halmazát sejteti, Szaffkó azonban a hasonlóság halmazát építi fel. Ami a modellezés végrehajtását illeti, az indukció és a dedukció hajlékony elegyét alkalmazza: tucatszámú drámát elemez, miközben eleve rendelkezik egy adott hipotézissel, ettől azonban bármikor kész eltérni, ha a konkrét vizsgálati tapasztalat azt kívánja, hogy tágítsa egyes műfaji csoportok határait.

Így jönnek létre azok a csoportok, amelyeket kellő bizonyítás után „történelem dráma”, „kvázi-történelem dráma”, illetve „történetdráma” névvel lát el. Példái vitathatók lennének, ha nem kellene eleve elfogadnunk alaptételét, mely szerint a gyűjtőfogalomként értel-

mezett történelmi dráma korszak- és rendszerfüggő, azaz korszakok, rendszerek igénye és követelményei szerint ölt különböző alakot, lesz „klasszikus” történelem drámává (ilyenek Shakespeare királydrámái), „kvázi-történelem drámává” (ilyenek a Restauráció „hősi játéka” – heroic plays), vagy kosztümdrámává.

Egyértelmű – a „klasszikus” szó használata is erre utal –, hogy a történelmi dráma gyűjtő kategórián belül a történelem drámát teszi az első helyre; nem annyira esztétikai értékei, hanem (bár ezt nyíltan nem mondja ki) származásuk miatt. Végső soron ez szerencsés eljárásnak bizonyul, mert így nemcsak Shakespeare krónikás történelmi játéka kapnak helyet a csoportban, hanem olyan kortárs drámák is (Marlowe művei, például), amelyek szintén az angol történelemből vették cselekményüket.

Külön értéke Szaffkó könyvének, hogy szerzője végigpásztazza a történelmi drámára, közelebbről: a shakespeare-i történelmi drámára vonatkozó kritikai irodalmat, Nicolas Rowe-tól és Charles Gildontól napjainkig (64–76). E feltérképezés kritikái jellegű: a kritika kritikáját adja, részletesen elemzi és értelmezi a korábbi kritikai álláspontokat, mérlegre teszi a kutatók nézeteit, értékítéleteit.

Egyetlenegy pontja van az értékes tanulmánynak, ahol a recenziens ellenvélemény formálására kényszerül. Ez pedig az, hogy a szerző túlságosan kitágítja a „shakespeare-i, tehát klasszikus történelmi dráma” fogalmát és egyazon kategóriába sorolja a római tárgyú tragédiákat (Julius Caesar, Antonius és Cleopatra, Coriolanus) és a királydrámákat. Ezt azzal magyarázza, hogy történetileg nézve, „az Erzsébet-kori közönség számára a mítosz, a legenda és a történelem mint valóság semmiképp sem vált el olyan tisztán és világosan egymástól, mint a modern ember számára” (101). Ez igaz, de ha dramatur-

giai szempontból nézzük, akkor egyértelmű, hogy a királydrámák és a római tárgyú tragédiák belső motivációik tekintetében alaposan különböznek egymástól. Míg a királydrámákban – az egy III. Richárd kivételével – a drámai személyek jellemétől függetlenül formálódik színdarabbá a történelmi esemény, addig a római tragédiákban a drámai személyek, jellemük és személyiségük folytán alakítják a drámai eseményeket.

Az, hogy egy ilyen speciális kérdésben vitatkozik a recenziens, az épp azt jelzi, hogy Szaffkó Péter munkája rendkívül értékes, sok szempontból egyedülálló darabja az utóbbi évek anglista-amerikanista tudományos termésének, amit szívesen ajánlunk a drámatörténet és a dramaturgia kutatóinak figyelmébe.

Christine Lavant

Das Kind

(Salzburg-Wien: Otto Müller Verlag, 2000. 104 pp.)

Pap Erika

Der Otto Müller Verlag hat dieses Jahr einen neuen Beweis dafür geliefert, dass die Kunst Christine Lavants einer Veröffentlichung würdig ist. Außer der neuen Ausgabe der Erzählung *Das Kind* zeugt übrigens auch ein großes Editionsprojekt von der Bereitschaft von Literaturwissenschaftlern in Österreich, das Gesamtwerk der Autorin um die Jahrtausendwende einer größeren Lesepublikum zugänglich zu machen. An der Edition einer historisch-kritischen Ausgabe sämtlicher Werke der Autorin arbeitet zur Zeit ein Wissenschaftlerteam in Kooperation zwischen dem Robert Musil-Institut Klagenfurt und dem Brenner Archiv Innsbruck.

Nicht nur das Engagement der Wis-

senschaftler ist begrüßenswert, auch ein wachsendes Interesse der Laien für das Werk der Dichterin ist wahrzunehmen. Die Gründe für diese Tendenz sind wahrscheinlich in vielen Lebensdaten und Fakten zu suchen, von diesen sollen hier einige wichtige aufgezählt werden: Christine Lavant (*1915 †1973) war Lyrik- und Prosaautorin, Trägerin zahlreicher Preise, u.a. 1954 und 1964 des Georg-Trakl-Preises für Lyrik und 1970 des Großen Staatspreises für Literatur. Christine ist als neuntes Kind einer bitterarmen Bergarbeiterfamilie zur Welt gekommen. Von ihrer Geburt an musste sie Armut und Krankheit ertragen und ein Leben lang dulden lernen. Vor körperlicher Not und stetem Entbehren flüchtete die literarisch begabte Frau zur Kunst des Schreibens: indem sie Selbst-Erlebtes in ihrer Prosa und Lyrik festhielt, befreite sie sich – wenn auch nur für kurze Perioden des Schaffens – von der peinigen Last. Die Leser ihrer Gedichte und Prosawerke sind immer wieder fasziniert von der Art, wie die Autorin Fragen zu beantworten sucht, die um Sinn und Inhalt der menschlichen Existenz kreisen und in denen der vereinsamte Mensch am Ende des 20. Jahrhunderts seine eigene Lebensproblematik ebenso zu erkennen wähnt wie die Zeitgenossen der Dichterin in den vierziger Jahren, als die Lavant zu publizieren begann. Die Hermetik ihrer Gedichte, die ungewohnten Assoziationen und Wortbildungen – vielerorts regelrechte Wortschöpfungen – machen zwar im ersten Augenblick stutzen, gedankliche Tiefe ist aber nirgendwo zu verkennen. Diese Tiefe wahrnehmend wird der treue Leser während des Leseprozesses, während des „Enträtselns“, spätestens aber am Ende des Lese- und Deutungsaktes mit einer großartigen dichterischen Botschaft beschenkt.

Für Katharsis wird ganz bestimmt auch die jetzt neu herausgegebene Er-

zählung *Das Kind* sorgen. Ihre Hauptfigur ist ein kleines Mädchen, das wegen seiner schweren Krankheit (Skrofeln) in einem Krankenhaus behandelt wird. Skrofeln sind eine typische Arme-Leute-Krankheit, das Kind ist verunstaltet wegen des Verbandes, den es fast um den ganzen Körper zu tragen gezwungen ist. Das Kleine lebt gleichzeitig in zwei Welten: in der äußeren Welt des Krankenhauses und in der Welt seiner kindlichen Vorstellungen. In seinen Gedanken malt es sich schöne Bilder von einem allmächtigen Gott und seinen Engeln sowie den Heiligen aus, die es zu ehren gelernt, denen es bedingungslos zu gehorchen hat, es lebt in ihm auch ein nicht klar umrissenes Bild von Teufel, Hölle und Verdammnis. Die Menschen sind für das Kind in zwei Gruppen zu teilen: es gibt die Gerechten, die nicht gesündigt haben, oder wenn doch, dann kann ihnen vergeben werden – sie kommen in den Himmel; es gibt die Gruppe der Ungerechten, denen nicht vergeben wird – sie gehören in die Hölle. Das Mädchen vergleicht die zwei Welten aufgrund seines Wertsystems fortwährend miteinander. Sein seelisches Leid entsteht durch Spannungen, Widersprüchlichkeiten innerhalb dieses Systems, zwischen Gutem und Bösem. Es erfährt unzählige Male Enttäuschungen: Die modernen Einrichtungs- und Gebrauchsgegenstände des Krankenhauses und die Denkweise der Menschen in der fremden Umgebung kann das Kleine nicht verstehen und so auch nicht akzeptieren, alles Unerklärbare (weil Ungewohnte) deutet es, indem es das Vorhandensein und Wirken von Zauberkräften voraussetzt. Es glaubt fest an Wunder und erwartet, dass seine Genesung eine Wundertat des Primarius bewirkt. Die Wundertat bleibt aus, die Krise des Kleinen wird immer tiefer. Aus seinen seelischen Leiden wird es von der Mutter in einem

verzweifelte Moment gerettet, wo es – das Heil seines heiß geliebten Primariusdoktors zu retten suchend – sich schon beinahe das Leben nimmt.

Die Erzählung *Das Kind* erschien 1948 im Brentano-Verlag in Stuttgart als erste Prosaveröffentlichung Christine Lavants. 1989 wurde sie im Suhrkamp-Verlag neu aufgelegt. Um die Jahrtausendwende läuft beim Robert Musil-Institut für Literaturforschung in Klagenfurt ein Projekt, dessen Ziel es ist, die historisch-kritische Ausgabe des Lavant-Oeuvre herauszugeben. Im Laufe dieser Arbeiten wurde 1999 in einer früheren Privatsammlung das Manuskript der Erzählung *Das Kind* aufgefunden, das bisher als verschollen galt. Dieses Ereignis ist deshalb von Belang, weil anzunehmen ist, dass bei der ersten und zweiten Ausgabe der Erzählung als Druckvorlage nicht unmittelbar die Originalhandschrift verwendet wurde, sondern eine – nicht von der Lavant verfertigte – Abschrift oder ein nicht von ihr stammendes Typoskript. Damit sind die Abschreibefehler in den ersten zwei Ausgaben zu erklären. Aufgrund des 1999 aufgefundenen Originalmanuskripts wurde im Jahre 2000 *Das Kind* – eine Leseausgabe – erneut aufgelegt. Originalität gilt als Grundprinzip der neuen Ausgabe: Im editorischen Bericht der Ausgabe heißt es: „Wir wollen dem Text keine erneuten Eingriffe zumuten, wir wollen nah am Original bleiben, wir wollen nicht den (möglichen) Autorinnenwillen übergehen.“

Das vermutlich um Weihnachten 1945 geschriebene Werk wird nun den Interessenten zum ersten Mal in seiner „Originalität“ und mit einem Nachwort von Christine Wigotschnig und Thomas Bernhard ausgestattet zugänglich gemacht; aus letzterem zitieren wir die Meinung, dass Christine Lavant „in der Welt noch nicht so, wie sie es verdient, bekannt ist“.

Szabó Zoltán

A magyar szépírói stílus történetének fő irányai

(Budapest: Corvina, 1998. 262 pp.)

Kabán Annamária

A magyar stilisztika útja című, 1961-ben megjelent kötet lexikon részében Szathmári István a **stílustörténet** címszóról a következőket írja: „a stilisztikának az az ága, amely az egyes stílusrétegek és stílusárnyalatok, korstílusok, műfajok stb. kialakulásának történetét, továbbá a rájuk jellemző stílári eszközök fejlődését kutatja” (514). A stílustörténetet a szerző tehát már ekkor önálló tudományágként határozza meg. Ezzel szemben Csetri Lajos *A stílusfogalom történetéből és az irodalom stílustörténeti elmélete* című tanulmányában (In: *Irodalomtudomány – Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól*. Szerk. Nyíró Lajos) 1970-ben arról ír, hogy a stílustörténet helyének meghatározása tekintetében még mindig viták vannak a szaktudományban. Ő a stílustörténetet az irodalomtörténet egyik legfontosabb részstúdiumának tekinti, és kijelenti: „Elméleti szakirodalmunk csak két vonatkozásban egységes: abban, hogy sürgeti a konkrét stílustörténeti kutatásokat, és elfordul az irodalmi folyamat szintézisének stílustörténeti koncepciójától” (411, kiemelés K.A.).

Az *Esztétikai kislexikon* 1972-ben megjelent második kiadásának stílustörténetről szóló cikkében a következőt olvashatjuk: „Az irodalmak stílusának összefoglalására még nemzeti vonatkozású vállalkozást sem ismerünk, bár a stílustörténeti irányzat egyes történeti összefoglalásai alkalmazzák a stílustörténeti szempontokat” (599, kiemelés K.A.).

A magyar tudománytörténet külön érdekessége, hogy Szabó Zoltán *Kis magyar stílustörténete* már 1970-ben napvilágot látott a Kriterion Könyvkiadónál. Csetri Lajos és az *Esztétikai kislexikon*

imént idézett megállapítása természetesen azt is jelzi, hogy Szabó Zoltán könyve valóban úttörő jelentőségű. A *Kis magyar stílustörténet* második, átdolgozott, bővített kiadása 1982-ben Budapesten a Tankönyvkiadónál, harmadik kiadása 1986-ban szintén a Tankönyvkiadónál jelent meg.

A Corvina kiadásában 1998-ban megjelent és itt ismertetésre kerülő *A magyar szépirói stílus történetének fő irányjai* az előbbiekhöz képest jóval több figyelmet szentel a stílustörténet elméleti kérdéseinek. Új rész a kötetben az előbbiekhöz képest a posztmodernről szóló fejezet is.

A stílustörténet elméleti hátterének megrajzolása a szerzőt régen foglalkoztatja. Ehhez a korábbiakban komoly előtanulmányokat folytatott. 1977-ben a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál jelentette meg *A mai stílisztika nyelvelméleti alapjai* című könyvét, amelyben körüljárja az új nyelvelméleteknek a stílisztikára gyakorolt hatását. Külön fejezetben tárgyalja a strukturalizmus, a szemiotika, a szemantika, a matematikai nyelvészet, a generatív elmélet és a stílisztika kapcsolatát, és már itt külön fejezetben foglalkozik a szövegnyelvészet és a stílisztika viszonyával. Ezt a témát fejti ki jóval részletesebben a Tankönyvkiadónál 1988-ban megjelent *Szövegnyelvészet és stílisztika* című könyvében. De a kérdéskörnek több tanulmányt is szentel. Csak néhányat sorolok fel közülük: *A stílustörténet elmélete és módszertana* (problémavázlat). Mny. 1979, 283–297. *Szöveggrammatika és stílisztika*. In: A magyar nyelv grammatikája. Szerk. Imre Samu, Szathmári István, Szűcs László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 729–734. *Szövegnyelvészet és stílisztikai elemzés*. Nyr. 1982, 62–73. *A stílustörténet egy szövegnyelvészeti modellje*. Nyr. 1995. 68–80.

Legújabb kötetének első fejezete a stílustörténet elméleti megalapozását nyújtja. Előbb a diszciplína tárgyát és jellegét határozza meg. A stílustörténet szűkebb értelmezését vallja, amely szerint a diszciplína a szépirói stílus történetét jelenti,

és a stílisztika egyik diakronikus ága, nem téveszthető tehát össze a történeti stílisztikával. A diszciplína történetét vizsgálva a szerző megállapítja, amivel magam egyébként nem tudok egyetérteni, hogy a század eleje óta a sok és sokféle kezdeményezés ellenére a stílustörténet még ma is a fejlődés kezdeti fokán áll, a stílisztika legkevésbé kidolgozott ága. „Még nincs meg a tudományos státusa” (12). Erre elsősorban éppen Szabó Zoltán művei cáfolnak rá.

A továbbiakban a vizsgálat tárgyának meghatározására, a stílus fogalmának értelmezésére vállalkozik. A stílust Szegedy-Maszákhoz és Szerdahelyihez hasonlóan kifejező nyelvi formaként fogja fel. A stílust a szerző szerint stíláris sajátosságok (pl. egyszerűség, díszítettség) és az ezeket a sajátosságokat alakító nyelvi elemek, stílus eszközök alkotják. Mindezek a legnagyobb nyelvi egység szintjén, a szövegben funkcionálnak. „Ézert is szükséges – írja Szabó Zoltán – a stílisztikának, stílustörténetnek a szövegtannal való összekapcsolása, a stílustörténet-elméletek szövegtani alapon való kidolgozása” (15).

A következő fejezetben a stílustörténetnek egy szövegelméleti modelljét dolgozza ki. A szövegtan mint interdiszciplináris, sőt multidiszciplináris tudomány javítani tudja a stílustörténet elméleti alapjait. Ezek az alapokon egy új stílustörténet-elmélet alakítható ki. Az új elmélet valamennyi részletében a szövegiesség a kiindulópont: a szépirodalmi művek szövegek, kapcsolataik az intertextualitást jelentik, a szépirói stílus, valamint diakronikus alkotórésze, a stílusfejlődési tendencia (stílusirányzat) szövegtani kategória, szöveg feletti minőség, ez a fejlődési tendencia egységes egész, amire valamilyen princípium jellemző, a változások magyarázata az intertextuális kapcsolatokban rejlik, a stílustörténeti vizsgálat alapja a szöveg történetisége.

A szöveg történetisége a szövegtani szakirodalomban eléggé elhanyagolt kér-

dés. Itt főleg Kristeva vizsgálatai említhetők. Ő azt elemzi, hogy az irodalmi mű szövege hogyan ágyazódik saját történetébe, amelyet társadalmi és művelődési viszonyok sorozatainak a történetével kapcsol össze. Ezt kiegészíti a hermeneutika historizmusa.

A könyv következő fejezetében a szerző a stílustörténet főbb elveit jelöli ki. Fontos alapelve, hogy egy stílustörténetnek a szépírói stílus egészét kell átfognia, tehát a kezdetektől a jelenig tartó fejlődésrajznak kell lennie, továbbá nem lehet csonka abban az értelemben, hogy a vizsgálat tárgyát, a szépírói stílus lényegét egy-két nyelvi jelenségre korlátozza. A szépírói stílus mint stílustörténeti tárgy különböző kategóriák formájában vizsgálható: ilyen például az egyéni stílus, a korstílus, illetőleg az irodalmi irányzat. A szerző szerint ez a harmadik kategória, az irányzat tekinthető a stílustörténet elfogadható alapegységének, ehelyett azonban stílustörténeti okok miatt vizsgálandó alapegységnek a stílusfejlődési tendenciát javasolja. Ezt elsősorban az indokolja, hogy az irodalomtörténetben és a stílustörténetben számon tartott vonulatok között nem mindenben teljes a megfelelés. Szabó szerint a stílustörténet nem más, mint az egymást követő tendenciák egymásutániságából kikerekedő fejlődésrajz.

A stílusfejlődési tendenciát Szabó Janus-arcú jelenségnek tartja, így vizsgálata szerinte szinkronikus és diakronikus módszert egyaránt igényel. A szinkronia szintjén a vizsgálat struktúráközpontú, a diakronia szintjén pedig sorozatközpontú. A változásmagyarázatok tényezői kétfélek: külső és belső jellegűek. A külső tényezők elsősorban társadalom-, művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti események, valamint a kommunikációval összefüggő körülmények. A belső tényezők a stílusnak és fejlődésének a természetéből következő indítékok.

A továbbiakban a korszakolás problematikáját elemezve Szabó megállapítja, hogy „korszakhatárt ott lehet meg-

vonni, ahol több stílustendencia folytonossága megszakad, ahol a régi minőség, stílusművelet egy újba vált át, ahol a változásoknak viszonylag nagyobb sűrűségű foka mutatható ki” (32). A periódusok és a kisebb szakaszok időhatárai természetesen nem élesek, hanem a szerző szavaival élve „ölelkező jellegűek”.

A könyv további részében a magyar stílustörténetet négy nagy korszakra bontva mutatja be:

I. A kezdetektől, a magyar szépírói stílus kialakulásától Kazinczyék stílusreformjáig,

II. Kazinczyék stílusreformjától Petőfi és Arany népies stílusforradalmáig,

III. Petőfi és Arany népies stílusforradalmától a Nyugat újításáig,

IV. A Nyugat stílusújításától a jelenig.

Az első korszakon belül a magyar szépírói stílus kialakulását, a kódexirodalom stílusát, a gótikát, valamint a reneszánszt és a barokkot elemzi. A második korszakhoz sorolja Kazinczyék stílusreformját, a klasszicizmust és a romantikát, a harmadik korszakon belül külön foglalkozik a népies stílusforradalom, a népies stílustendenciák, a tovább élő romantika és a korszerűsítési tendenciák kérdéseivel. Végül a negyedik korszakon belül kitér a Nyugat stílusújítására, a szecesszió, az impresszionizmus, a szimbolizmus, az avantgárd stílusok, a népies stílusok, a tárgyias intellektuális stílus és a posztmodern irodalom stílusának jellemzésére.

A kötetet a rövidítések jegyzéke és a szükséges névmutató zárja.

Fontos kézikönyvvé bővült tehát stilisztikai szakirodalmunk. Haszonnal forgathatják nemcsak a nyelvészek, hanem a mai és leendő magyar szakos tanárok is, valamint természetesen mindazok, akiket a szépírói stílus története érdekel. Nincs kétségem afelől sem, hogy a legfrissebb lexikonok, enciklopédiák és más összefoglaló művek nem tekinthetnek többé el Szabó Zoltán stílustörténeti eredményeitől.

English Summaries

Remarks on the Typology of Aspect

László Jászay

In the first part of the paper, the author deals with the universal determination of aspectual meaning and, furthermore, with the peculiarities of expression and the specific definition of aspect in Slavic languages. The author starts out from the assumption that aspectual meaning can be expressed in the typological classification in the following ways:

- a) primarily morphologically, namely by aspectual pairs (Slavic languages),
- b) in most cases by other formal means: morphologically, inflectionally, without paired verbs, syntactically, frequently in compounds,
- c) without grammatical markers, lexically and contextually.

In the second part of the study, the different particular features of Slavic verbal aspect are analysed according to specific Slavic languages, namely to such groups of languages as East, West and South Slavonic.

The (Auto)biography of Gertrice/Altrude I.

Nóra Séllei

In this two-part essay, I am investigating two texts authored by Gertrude Stein, "Ada" and *The Autobiography of Alice B. Toklas* from a specific angle: how they comply with and, at the same time, re-write autobiography as a genre.

In the present section, I focus my investigation on "Ada", which clearly has an (auto)biographical background, yet

what I am exploring is not its factual relevance but how the text re-writes patriarchal geneology both on the level of the text, and on that of the plot. In this reading, I primarily rely on David Lodge's typology of modernist fiction, and on Hélène Cixous's "The Laugh of the Medusa"—an apparently uneasy but reconcilable partnership.

This (auto)biographical text can be read as a creation of the self/identity in and through language, thus a self/identity in progress. "Ada" is written in a language that is disruptive to such a degree that by the end one wonders whether it can be interpreted as decreation or the creation of the very self/identity; or rather: that by the end, there is no self/identity at all any longer. What happens in the text is a peculiar mode of self-creation: by dissolving identity through lesbian narrative, by reclaiming language in its disruption.

Mysticism and/or a Separate Peace On a Translator's (Self-) Interpretation

István Kontor

According to A. Jenkins, "A piece of poetry is [...] ultimately impossible to translate".

In the present study, Lőrinc Szabó's translation of 30 distichs taken from Angelus Silesius's collection of poems *Cherubinischer Wandersmann* is compared with the original work of 1.676 poems. The study examines the possibilities of a simultaneous interpretation *and* trans-

lation of this thematically extraordinarily complex work, which was written in the allegorical manner of the Silesian school of poetry, using motives of Christian dogma, traditional German mysticism, bucolic Baroque poetry and alchemy, and which is, from a historical point of view, one of the last great syntheses of alterity, into the modern Man's way of thinking.

The strong point of Lőrinc Szabó's text is his method of selection (the study also indicates the translator's source, Will Vesper's anthology). The interaction between self-interpretation and the interpretation of the text creates a translation, which centers around the God-seeking individual. The pivot of the 30 distichs is based on the interdependence of God and Man. The study closes with the analysis of the Hungarian version.

Folk and Rap – a Strange Marriage

Katalin Molnár

Vízöntő was one of the best Hungarian folk bands. You can find the song "Reprika" on their disc entitled "Vízöntő kor" (1994). This paper focuses on the song that is characterised by two different music styles (folk and rap). The author puts in the center of analysis the common being and the effects of melody, rhythm and text. It aims to show what kind of relationships there are among the different layers of the text and to show how the various types of values in the text relate to each other. The author gives only one possible interpretation, but as the song itself is a postmodern one, she lets all readers interpret it in their own different ways.

Feminine forms of profession nouns in the language use of Hungarians in the Carpathian Basin

Lajos Göncz – Miklós Kontra

Hungarian does not mark grammatical gender anywhere in its grammatical system, and nouns denoting professions do not express gender through derivation as they do in Indo-European languages. In Hungarian, whenever it is clear from the context that the person referred to is a female, the noncompounded profession noun is used. Compounded nouns with the head *nő* 'woman' (e.g. *tanárnő* 'female teacher') are only used to make unambiguous reference to a female when no clues are available from the context. It has been hypothesised that speakers of contact varieties of Hungarian use the feminine form of such nouns more frequently than monolingual Hungarians in Hungary. As part of *The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary* project (see <http://e-lib.rss.cz/diglib/pdf/22.pdf>), the authors tested this hypothesis by administering a written questionnaire to bilingual Hungarians in Slovakia (N=108), Ukraine (=144), Rumania (N=216), Yugoslavia (N=144), Slovenia (N=67) and Austria (N=60), and monolingual Hungarians in Hungary (N=107). Statistically significant differences have been found among the informants in the various countries: the use of contact-induced feminine forms of nouns was highest in Slovakia (56.1%) and Rumania (54.1%), followed by the subjects in Austria (39%), Slovenia (35.9%), Subcarpathia, Ukraine (34.1%), and Voivodina, Yugoslavia (31.9%). Monolingual Hungarians in Hungary used feminine nouns in only 20.2% of the cases, which proves the hypothesis right.

Konferencianaptár

2001. JANUÁR 31 – FEBRUÁR 4.

Expolangues. The World of Languages, the Languages of the World.

Színhely: Párizs, Franciaország

Információ: Reed-OIP, rue du Colonel Pierre Avia, BP 571-75726 Paris

Cedex 15, France; Tel: +33 1 41 90 47 60; Fax: +33 1 41 90 47 69;

E-mail: expolangues@reed-oip.fr

2001. FEBRUÁR 28 – MÁRCIUS 2.

Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft.

Színhely: Lipcse, Németország

Központi téma: Sprache und Kognition

Információ: Monika Schwarz, Universität Jena, Institut für Germanistik,

Fürstengraben 30, D-07740 Jena. Fax: +49 3641 944302.

2001. MÁRCIUS 7–10.

III Jornadas sobre la formación y la profesión del traductor e intérprete

Színhely: Madrid, Spanyolország

Szervező: Dpto. de Traducción e Interpretación. Universidad Europea de Madrid. Villaviciosa de Odón. 28670 Madrid.

Információ: Tel.: (91) 616 94 00. Fax: (91) 616 82 65. <http://www.uem.es/>

E-mail: jornadas-ti@ti.fil.uem.es

2001. MÁRCIUS 9–10.

Translating Europe

Színhely: Kolozsvár, Románia

Szervező: Rodica Bacinsky és Gheorge Lascu, Babes-Bolyai Egyetem, Facultatea de Litere, Departamentul L.M.A

Információ: Facultatea de Litere, Departamentul L.M.A. Str. Horea nr. 31. 3400 Cluj-Napoca, Roumanie Tel-fax: (00) 40 64 43 25 40

E-mail: ghilascu@lett.ubbcluj.ro / manuela@lett.ubbcluj.ro

2001. MÁRCIUS

Fordítástudomány' 2001. Tudományos konferencia és III. FTK Öregdiák Találkozó

Színhely: Budapest, 1145. Kolumbusz u.87.

Szervező: Prof. Klaudy Kinga, ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Központ

Információ: ELTE BTK FTK, Budapest, 1145 Kolumbusz u. 87.

Tel/fax: 2512 537.

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu, kklaudy@ludens.elte.hu

2001. ÁPRILIS 12–15.**„Textual Secrets”****21st International Poetics and Linguistics Association (PALA) Conference***Színhely:* Hungary, Budapest, 1146. Ajtósy Dürer sor 19-20.*Szervező:* Zerkovitz Judit, Department of English Applied Linguistics, Eötvös Loránd University,*Információ:* Csábi Szilvia, H-1146 Budapest, Hungary, Ajtósy Dürer sor 19–21 Web site: www.pala.lancs.ac.E-mail: zerko@isis.hu, szilvia_csabi@hotmail.com,**2001. ÁPRILIS 17–19.****„A nyelv nevelő szerepe”****XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus***Színhely:* Pécs, 7624. Ifjúság u. 6.*Szervező:* Dr. Szűcs Tibor, Pécsi Tudományegyetem, BTK Nyelvtudományi Tanszék.*Információ:* Fóris Ágota, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs 7624 Ifjúság u. 6.Tel: (72) 327 622, Fax: (72) 511 624 E-mail: aforis@matavnet.hu**2001. JÚNIUS 18 – JÚNIUS 22.****2nd Conference on Orality and Gestuality (Orage 2001)***Színhely:* Aix-en-Provence, Franciaország*Témák:* Multimodality and Mental Representations, Semiotic Models for Voice and Gesture Analysis, Expression of Emotions.*Információ:* Colloque Orage 2001, Laboratoire Parole et Langage, Université de Provence, 29, av. R. Schumann, F-13621 Aix-en-Provence Cedex 1 (Fax: +33 4 42595096, E-mail: orage2001@lpl.univ-aix.fr)**2001. AUGUSZTUS 30 – SZEPTEMBER 1.****EUROCALL 2001***Színhely:* Nijmegen, Hollandia*Információ:* CTI Centre for Modern Languages, University of Hull, Hull HU6 7RX, UK; Tel: +44 1482 465872; Fax: +44 1482 473816;E-mail: eurocall@hull.ac.uk; www.hull.ac.uk/cti/eurocall/ecevents.htm**2001. MÁJUS 31 – JÚNIUS 1.****Similarity and Translation***Színhely:* New York City, USA*Szervező:* American Bible Society, Research Center for Scripture and Media in collaboration with Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori «San Pellegrino» Misano Adriatico - Rimini, Italy*Információ:* Robert Hodgson, Research Center for Scripture and Media, 921 E. St. Louis Street, Springfield, MO 65806 USA;

Phone: 417/863 6329; fax: 417 865 1372

E-mail: rhodgson@americanbible.org

2001. AUGUST 30 – SZEPTEMBER 1.**Claims, Changes and Challenges in Translation Studies –III. EST Congress**

Színhely: Koppenhága, Dánia

Szervező: The Copenhagen Business School

Információ: CBS Dalgas Have 15. DK 2000 Frideriksberg, Denmark.

Phone 45 38 15 32 50, Fax 45 38 15 38 60 E-mail: vr.tysk@cbs.dk

2001. OKTÓBER 4–7.**Translation Competence**

Színhely: Lipcse, Németország

Szervező: Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie

Információ: Prof.Dr. Eberhard Fleischmann Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie, LICTRA 2001 Augustusplatz 9. D-04109 Leipzig. Tel: 49 341 9737600, Fax: 49 341 973 7649
E-mail: lictra@rz.uni-leipzig.de

2001. OKTÓBER 31 – NOVEMBER 3.**American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference**

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www. atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122,

E-mail: conference@atanet.org

2001. NOVEMBER 8.**A Modern Filológiai Intézet 3. PhD Konferenciája**

Színhely: Miskolc, Miskolci Akadémiai Bizottság Székháza

Szervező: Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet

Téma: Nyelvtudomány – Irodalomtudomány – Alkalmazott nyelvészet

Információ: Takács Zoltánné, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet, Miskolc-Egyetemváros 3515.

Tel/Fax: 46 565 111/17-66 E-mail: nybeata@silver.uni-miskolc.hu

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb.) témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadjunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25 000–37 000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámolók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német és esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadjunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz fél oldalas azaz 1000–1500 betűhelyes MAGYAR és ANGOL rezümét kérünk. A magyar rezümére azért van szükség, mert az angol nyelvi korrektor sokszor nem ismeri a cikkeket tartalmát.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábor, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezelemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölni.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből:
a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (*Irodalom, References*) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források, Sources*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurzíválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurzíválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*; 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül:

- Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
  - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
  - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk* Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításában In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítás-tudományi terminológiáról*;
Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
  - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.;
  - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén *Jegyzetek (Notes)* címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 1. szám

Klaudy Kinga

Új folyóirat indul ...

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc

Helyzethez kötött megnyilatkozások

Csölle Anita

The cohesive function of discourse intonation

Károly Krisztina

An analytical tool for the study of lexical repetition

Irodalomtudomány

Fülöp Zsuzsa

Byron's Philhellenism

Pálffy István

Close-Reading Analysis and Historical Approach in Studying 17th Century English Drama

Szociolingvisztika

Salánki Ágnes

Informatív és emocionális reklám

Csernusné Ortutay Katalin

A német személynevek használatának szociolingvisztikai aspektusa

Simon Orsolya

Nemi jellegzetességek és különbségek a hangzó nyelvi kommunikációban

Goldman Leonóra

Nyelvi-kulturális tényezők a magyar „balsors vagy sikertörténet” kérdés eldöntésében

Könyvszemle

Balaskó Mária (John Sinclair:

Corpus, Concordance, Collocation)

Bárczy Klára (Bart István: Angol-

magyar kulturális szótár)

Kegyessné Szekeres Erika (Salánki

Ágnes: Angewandte Linguistik. Eine Textsammlung)

Lénárt Levente (Carl James:

Contrastive Analysis)

Simigné Fenyő Sarolta (Gideon

Toury: Descriptive Translation Studies and beyond)

Urbán Anna (Ron Scollon -

Suzanne Wong Scollon: Intercultural Communication)

Krónika

Klaudy Kinga

Emlékezés Gárdus Jánosra

Visszanézõ – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 2. szám

Irodalomtudomány

Clive Wilmer

Modernist or nostalgic reactionary. The relation of dream to practice in the work of William Morris

Illés László

Wechselfeld der Zeitebenen und Erzählerrollen in einem Prosawerk von Thomas Mann

Fülöp Zsuzsa

Byron és Cambridge

Nyelvtudomány

Balázs Géza

A mondatból kimutató jelek. Szöveggrammatikai vázlat

Bartha Magdolna

Német és magyar recenziók pragmatikai szempontú kontasztív összevetése

Magnuczné Godó Ágnes

Thematic organisation of written discourse

Jákó Mónika

Neue Wortpaare?

Dobos Csilla

A nyelv és a jog általános összefüggéseinek néhány aspektusa

Művelődéstörténet

Pálffy István

Az angol nyelvi művelődés kezdetei Magyarországon

Gömöri György

János Baranyai Decsi's foreign contacts and masters

Konferenciabeszámoló

Bárczy Klára

PhD konferencia Miskolcon (Miskolc, 1999. október 5.)

Bodnár Ildikó

Az MTA Nyelvtudományi Intézete 50 éves (Bp, 1999. október 18–19.)

Könyvszemle

Szende Tamás (*László Valaczkai: Atlas deutscher Sprachlaute...*)

Bodnár Ildikó (*Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései*)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia (*Herczeg Gyula: Könyv az olasz nyelvről*)

Simig László & S. Fenyő Sarolta (*T. Kiss Tamás: A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai*)

Urbán Anna (*Jonathan Crowther & Kathryn Kavanagh (szerk.): Oxford Guide to British and American Culture*)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 1. szám

Irodalomtudomány

Sohár Anikó

Importált kulturális javak: a populáris műfajok fordítása. Science fiction és fantasy

Körömi Gabriella

Heptameron, a modern francia novella őse

Dukkon Ágnes

Történelem és személyiség Puskin elbeszélő költeményeiben (Poltava)

Sándorfi Edina

A történelem írás-szövevényének retorikus újragombolyítása (Theodor Fontane és Günter Grass)

Nyelvtudomány

Iványi Zsuzsanna

Szókereső folyamatok szintaxisa. Konverzációelemzési kutatás

Hell György

Grammatikák és alkalmazott nyelvoktatás

Székely Gábor

Fokozó értelmű mondatok a magyarban, a latinban, a germán és újlatin nyelvekben

Dalmi Gréte

Experienter Subjects and The Structure of Psychological Predicates

Tudósportrék

Szabóné Papp Judit - Bárczy Klára

Korponay Béla és Pálffy István – a miskolci angol nyelv-tanárképzés megalapítói

Konferenciabeszámoló

Bodnár Ildikó

A nyelv szerepe az információs társadalomban

A MANYE X. kongresszusa (Székesfehérvár, 2000. április 18–20.)

Könyvszemle

Menus Borbála

(Reiner Arntz: Das vielsprachige Europa (Eine Herausforderung für Sprachpolitik und Sprachplanung)

Bodnár Ildikó

(Szatzer Szilvia: Az új német helyesírás – Florian Kranz: Eine Schifffahrt mit drei f)

S. Fenyő Sarolta

(Roger E. Axtell: Gesztusok)

Modern

Nyelvoktatás

Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat

Nyelvtanárokhoz szól a Modern Nyelvoktatás című alkalmazott nyelvészeti folyóirat, amely évente négyszer jelenik meg a Corvina Kiadó gondozásában. Hazai nyelvpolitikai kérdésekről szóló írások és kutatási, felmérési eredményeket publikáló tanulmányok mellett helyet kapnak lapjain neves külföldi szaktekintélyek cikkei is. Minden számban bemutatkozik egy-egy Magyarországon tevékenykedő kulturális intézet, kiemelve az ott folytatott nyelvoktatási és esetenként vizsgáztatási tevékenységet. A recenziós rovatban idehaza és külföldön megjelent nyelvészeti és nyelvkönyvekről, valamint a nyelvoktatás szolgálatába állított szoftverekről olvashatók ismertetőik. A hírosvat kongresszusokra és egyéb aktuális eseményekre hívja fel a nyelvtanárok figyelmét.

*Megrendelhető vagy megvásárolható
a kidónál, illetve a kiadó könyvesboltjaiban:*

CORVINA KIADÓ, KERESKEDELMI OSZTÁLY

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., IX. emelet 937.

Tel.: 317-8379 • Fax: 318-4410 • Levélcím: 1364 Bp 4., Pf. 108.

E-mail: corvina@mail.matau.hu • <http://www.corvinkiado.hu>

CORVINA KÖNYVKLUB

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. emelet 201.

A CORVINA LÍCIUM KÖNYVESBOLTJA

4026 Debrecen, Kálvin tér 2/c.

A CORVINA MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJA

7621 Pécs, Széchenyi tér 8.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
B.Varga Éva	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
Göncz Lajos	Újvidéki Egyetem, Pszichológiai Tanszék
Jászay László	ELTE, BTK Orosz tanszék
Kabán Annamária	Miskolci Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Kabdebó Tamás	Maynooth University
Kontor István	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Német Irodalom Tanszék
Kontra Miklós	Szegedi Egyetem és MTA Nyelvtudományi Intézet
Molnár Katalin	Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, Társadalom- tudományi Tanszék
Pálffy István	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
Pap Erika	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Német Irodalom Tanszék
Pintér Márta	Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék
Séllei Nóra	Debreceni Egyetem, BTK Angol Tanszék

ISSN 1585-0439